MARIANA COSTINESCU

NORMELE LIMBII LITERARE ÎN GRAMATICILE ROMÂNEȘTI

EDITURA DIDACTICĂ ȘI PEDAGOGICĂ, 1979

CUVÎNT ÎNAINTE

Studiul de față își propune să descrie, pe baza datelor furnizate de gramaticile apărute în perioada 1780—1963, procesul de constituire a unor norme supradialectale ale românei literare. El cuprinde două părți. În prima parte se prezintă evoluția limbii literare românești în totalitatea aspectelor ei urmărite în gramatici. În cea de a doua parte, normele examinate își au reunite, în ordine cronologică și repartizate pe regiuni, variantele înregistrate în izvoarele menționate.

Prezenta cercetare s-a efectuat în cadrul Sectorului de limbă literară și filologie al Institutului de lingvistică din București, în perioada 1968—1971. Începînd cu faza de concepție și pînă la forma ei definitivă, lucrarea s-a bucurat de îndrumarea șefului sectorului, Ion Gheție.

Studiul nostru a pus la contribuție sugestiile comunicate în urma lecturii de Flora Șuteu, profesor la Facultatea de filologie a Universității din Craiova.

Am ținut seama, de asemenea, în vederea îmbunătățirii lucrării, de observațiile făcute de Mioara Avram, șefă de sector, referentă oficială desemnată de consiliul științific al institutului, de Liliana Ionescu, lector la Facultatea de limba și literatura română a Universității din București, și de Vasile Țâra, lector la Facultatea de filologie a Universității din Timișoara.

Deoarece de la data terminării, într-o primă redactare, a acestui studiu au apărut o serie de contribuții cu privire la problemele dezbătute, am socotit necesar să le utilizăm sau să le menționăm pe cele mai importante.

În încheiere, ne exprimăm speranța că cercetarea noastră va îmbogăți sursele de informație asupra istoriei limbii române literare, îndeosebi asupra celei mai importante perioade a dezvoltării sale, aceea a fixării aspectului ei unitar.

CUPRINS

ABREVIERI

A. IZVOARE

ADAMESCU-DRAGOMIRESCU	Gh. Adamescu și Mihai Dragomirescu, *Curs de limba română. Manual de limba română (Carte de citire și gramatică) pentru clasa IV a școalelor secundare de băieți și fete*, ediția VI, București, Editura librăriei Socec și co., 1920.
BĂLĂȘESCU	Nicolau Bălășescu, *Gramatică română pentru seminarii și clase mai înalte (Gramatica dacoromână)*, Sibiu, Tipografia lui Gheorghiu de Clozius, 1848.
BUDAI-DELEANU	Ion Budai-Deleanu, *Temeiurile gramaticii românești* [c. 1815—1820], mss. rom. Acad. R. S. România nr. 2 425 (I), 2 426 (II).
CIPARIU	Tim. Cipariu, *Gramatica limbei române. Partea I. Analitica*. Cu spesele Societății Academice Române, București, 1869 (pe coperta exterioară 1870). *Partea II. Sintetica*, București, 1877.
CÎMPEANU	P. M. Cîmpeanu, *Gramatică românească*, Iași, Tipografia Institutului Albinei, 1848.
DENSUSIANU-CANDREA-CARACOSTEA	*Curs de limba română. Bucăți de lectură și gramatică pentru clasa III-a secundară*, București, Librăria „Indépendence roumaine", 1910.
DIACONOVICI-LOGA	Constantin Diaconovici-Loga, *Gramatică românească pentru îndreptarea tinerilor*, Buda, Crăiasca tipografie a Universității Ungarii, 1822.
GOLESCU	Iordache Golescu, *Băgări de seamă asupra canoanelor gramăticești*, București, Tipografia lui Eliad, 1840.
GRAM. ACAD.	*Gramatica limbii române*, vol. I și II, [București], Editura Academiei, 1954; *Gramatica limbii române*, vol. I și II, ediția a II-a, revăzută și adăugită, București, Editura Academiei, 1963.

GRAM. ROM.	*Gramatică românească. Priimită în clasele de începători ale școalelor publice*, a patrusprezecea ediție, din nou citită, îndreptată și adăogată, București, A. Daniilopol librariu-editoriu, 1858.
GRAM. RUM.	*Gramatică rumânească, tipărită cu cheltuiala din Casa școalelor publice și priimită în clasurile de începători*, București, Tipografia lui Eliad, 1835.
HELIADE	I. Eliad, *Gramatică românească*. Dată la tipar cu cheltuiala D. Coconului Scarlat Roset, [Sibiu], 1828.
IORDAN	Iorgu Iordan, *Gramatica limbii române*, București, Editura „Cartea românească", [1937].
ISZER	Andreas Iszer, *Walachische Sprachlehre für Deutsche*, Kronstadt, Gedruckt bei Johann Gött, 1846.
MANLIU	I. Manliu, *Curs elementar și gradat de gramatica română. Partea etimologica*, București, Tipografia Colegiului, 1854.
MĂCĂRESCU	Nicolae Măcărescu, *Gramatica românească pentru clasele normale*. Prelucrată după D. P. M. Cîmpeanu, Iașii, Tipografia „Institutul Albinei", 1848.
MICU-ȘINCAI	*Elementa linguae daco-romanae sive valachicae* composita ab Samuele Klein de Szad...Completata vero, et in hunc ordinem redacta a Georgio Gabriele Sinkai, Vindobonae, Typ. Josephi nob. de Kurzbökh, 1780.
MASSIM	I. C. Massim. *Elemente de gramatică română*, București, Tipografia Colegiului, 1854.
MIHELȚIANU	N. I. Mihelțianu, *Gramatica română* pentru clasa III poporală și normală, Edițiunea a doua, În tipografia arhidicezană, Sabiu, 1870.
MUNTEANU	Gavrile I. Munteanu, *Gramatică română pentru clasile gimnaziali inferiori*. Brașov, Römer și Kamner tipografi și propovedutori, 1860 *(Partea etimologica)*; 1861 (*Partea sintactica*).
NĂDEJDE	Ioan Nădejde, *Gramatica limbei române. Fonetica, etimologia și istoria limbei. Pentru clasele liceale*, Iași, Editura librăriei P. C. Popovici, 1884.

PHILIPPIDE — Alexandru Philippide, *Gramatică elementară a limbii române*, Iași, Editura librăriei Isr. Kuppermann, 1897.

PONTBRIANT — Raoul de Pontbriant, *Noua gramatică rumânească pentru școalele ambelor sexe, urmată de un curs complect de analize logica*, Bucureşti, Librari-editori Socec și compania, 1874.

ROSETTI [-BYCK] — Al. Rosetti [și J. Byck], *Gramatica limbii române*, București, Editura „Universul", 1943.

SEULESCU — Gheorghe Seulescul, *Gramatică românească sau observații gramaticești asupra limbei românești. Pentru școalele normale și ghimnaziale. Partea I-a, etimologică. II parte, sintactică*, Iașii, Tipografia S. Mitropolii, 1833.

STILESCU — V. Stilescu, *Elemente de gramatică română pentru clasile III și IV premarie*, București, Tipografia Colegiului Național, 1860.

SUCHIANU — I. Suchianu, *Gramatica limbii românești cu bucăți din autorii români moderni (ca exerciții de lectură, recitațiuni și analisă etimologică) pentru usul clasei I secundare* de... București, Tipografia curții regale „F. Göbl Fii", 1895.

ȘCOLERIU — Toader Școleriu, *Lecțione adecă cuvîntare, scoase de la întăie parte a gramaticii*... În tipografie ce politicească, În tîrgul Ieșului, 1789, noiembrie 8.

ȘINCAI — Georgium Sinkay, *Elementa linguae dacoromanae sive valachicae*, emendata, facilitata, et in meliorem ordinem redacta per... Budae, Typis Regiae Universitatis Pestanae 1805.

TEMPEA — Radu Tempea, *Gramatică românească alcătuită de*..., Sibii, Tipografia lui Petru Bart, 1797.

TIKTIN — H. Tiktin, *Gramatica română*, Partea I—II-a. *Etimologia. Sintaxa*, Iași, Editura Librăriei Frații Șaraga", 1893.

VĂCĂRESCU — Ianache Văcărescul, *Observații sau băgări dă seamă asupra regulelor și orînduielelor*

gramaticii rumâneşti, adunate şi alcătuite acum întîi dă dumnealui... la leat 1787, Tipografia Sfintei Episcopii a Rîmnecului.

B. LUCRĂRI DE REFERINȚĂ

ALR I	*Atlasul lingvistic român*, publicat de Muzeul limbii române din Cluj. Partea I (ALR I) de S. Pop; vol. I Cluj, 1938; vol. II Sibiu-Leipzig, 1942.
ALR II	*Atlasul lingvistic român*, publicat de Muzeul limbii române din Cluj. Partea II (ALR II) de E. Petrovici, vol. I, Sibiu-Leipzig, 1940.
ALR II, S. n.	*Atlasul lingvistic român*, Serie nouă, Bucureşti, vol. I—II, 1956; vol. III, 1961; vol. IV, 1965; vol. V, 1966; vol. VI, 1969; vol. VII, 1972.
ALRM I	*Micul atlas lingvistic român*, publicat de Muzeul limbii române din Cluj. Partea I (ALRM I) de S. Pop, vol. I, Cluj, 1938; vol. II, Sibiu-Leipzig, 1942.
ALRM II	*Micul atlas lingvistic român*, publicat de Muzeul limbii române din Cluj. Partea II (ALRM II) de E. Petrovici, vol. I, Sibiu-Leipzig, 1940.
ALRM II, S. n.	*Micul atlas lingvistic român*, Serie nouă, Bucureşti, vol. I, 1956; vol. II, 1967; vol. III, 1967.
AŞt. UI	Analele Ştiinţifice ale Universităţii „Al. I. Cuza" din Iaşi, Ştiinţe sociale, I, 1955 ş. u.
AUT	*Analele Universităţii Timişoara*, Seria Ştiinţe filologice, I, 1963 ş. u.
BEREA, *Posesivul*	Elena Berea, *Din istoria posesivului său, lui în limba română*, în SCL, XII (1961), nr. 3, p. 319—331.
BUDAI-DELEANU, *SL*	Ion Budai-Deleanu, *Scrieri lingvistice*. Text stabilit şi glosar de Mirela Teodorescu. Introducere şi note de Ion Gheţie, Bucureşti, Editura ştiinţifică, 1970.
CL	*Cercetări de lingvistică*, Cluj, I, 1956 ş. u.
CLL	*Cercetări de limbă şi literatură*, Oradea, anul I, 1968 ş. u.

Contribuţii	*Contribuţii la istoria limbii române literare în secolul al XIX-lea*, vol. I, [Bucureşti], 1956; vol. II [Bucureşti], 1958; vol. III, [Bucureşti], 1962.
FD	*Fonetică şi dialectologie*, Bucureşti, vol. I, 1958 şi urm.
FRÎNCU, *Auxiliarul de pf. c.*	C. Frîncu, *Formele de persoana a III-a ale auxiliarului de la perfectul compus. Privire istorică*, în SCL, XX (1969), nr. 3, p. 299—318.
FRÎNCU, *Demonstrativele*	C. Frîncu, *Din istoria demonstrativelor româneşti: formele* **(ă)celei(a)**, **aceleiaşi**, **(a)celeilalte**, **(a)cestei(a)** în SLLF, II, p. 25—52.
FRÎNCU, *Genul personal*	C. Frîncu, *Din istoria „genului personal" în limba română" genitiv-dativul femininelor în* **ca**, **ga**, în LR, XXIII, (1974), nr. 5, p. 409—418.
FRÎNCU, *Perfectul simplu*	C. Frîncu, *Din istoria perfectului simplu românesc: formele de persoana I-a şi a II-a plural cu sufixul* **-ră-**, în *Actele celui de al XII-lea congres de lingvistică şi filologie romanică*, vol. II, Bucureşti, 1971, p. 1419—1423.
GHEŢIE, *Auxiliarul* **a**	Ion Gheţie, *Originea auxiliarului* **a** *de la pers. 3 sg. a perfectului compus*, în SCL, XXIV (1973), nr. 4 p. 421—430.
GHEŢIE, *Baza dialectală*	Ion Gheţie, *Baza dialectală a limbii române literare*, Bucureşti, 1975.
GHEŢIE-MAREŞ, *GD*	Ion Gheţie şi Al. Mareş, *Graiurile dacoromâne în secolul al XVI-lea*, Bucureşti, 1974.
GHEŢIE-TEODORESCU, *Asupra desinenţei* **u**	Ion Gheţie şi Mirela Teodorescu, *Asupra desinenţei* **u** *a pers. 3 pl. a indicativului imperfect. Noi contribuţii*, în SCL, nr. 2, p. 175—183.
GHEŢIE — TEODORESCU, *Desinenţa* **u**	Ion Gheţie şi Mirela Teodorescu, *În legătură cu desinenţa* u *a persoanei 3 pl. a imperfectului indicativ*, în SCL, XVI (1965), nr. 1, p. 87—101.
LR	*Limba română*, Bucureşti, I, 1952 ş. u.
ORZA, *Forme de viitor*	Rodica Orza, *Forme de viitor în atlasul lingvistic român*, în CL (1966), nr. 2, p. 221—228.
PAPAHAGI, *Maramureş*	T. Papahagi, *Graiul şi folclorul Maramureşului*, Bucureşti, 1925.

PĂTRUȚ, *Rostirea nouă*	I. Pătruț, *Rostirea* nouă, două *etc.*, în „Omagiu lui Iorgu Iordan", București, 1958, p. 661–665.
PĂTRUȚ, *Vocativul*	I. Pătruț, *Considerații în legătură cu vocativul românesc* în -o, în RS, VII (1963), p. 87–92.
PETROVICI, *Repartiția graiurilor*	Emil Petrovici, *Repartiția graiurilor dacoromâne pe baza Atlasului lingvistic român*, în LR, III (1954), nr. 5, p. 5–17.
PUȘCARIU, *LR* II	Sextil Pușcariu, *Limba română*, vol. II. *Rostirea*, [București], 1959.
RS	*Romanoslavica*, București, vol. I, 1958 ș. u.
SCL	*Studii și cercetări lingvistice*, București, I, 1958 ș. u.
SCȘt.	*Studii și cercetări științifice*, Filologie, I, 1950 ș. u.
SLLF	*Studii de limbă literară și filologie*, București, vol. I, 1969, vol. II, 1972, vol. III, 1974.
TODORAN, *Noi particularități*	R. Todoran, *Noi particularități ale subdialectelor dacoromâne*, în CL, VI (1961), nr. 1, p. 43–71.

C. CUVINTE

art.	articulat	m.	masculin
aux.	auxiliar	m. m. perf.	mai mult ca perfect
c.	circa	N.	nominativ
conj.	conjunctiv	n.	neutru
cor.	corectat	perf. c.	perfect compus
decl.	declinarea	perf. s.	perfect simplu
G. D.	genitiv-dativ	pers.	persoana
f.	feminin	pl.	plural
h.	harta	prez.	prezent
imperf.	imperfect	sg.	singular
ind.	indicativ	v.	vezi

INTRODUCERE

1. Istoria limbii române literare s-a constituit ca disciplină aparte printr-o serie de contribuţii care au urmărit definirea conceptului de limbă literară, stabilirea etapelor de dezvoltare a românei literare şi a bazei sale dialectale, apariţia stilurilor şi îmbogăţirea lexicului prin împrumuturi [1].

În evoluţia românei literare se disting două etape principale: *româna literară veche* şi *româna literară modernă*. Limita între cele două etape se plasează, după majoritatea cercetărilor, la sfîrşitul secolului al XVIII-lea şi începutul celui următor.

Schimbările suferite de limba literară românească începînd cu ultimele decenii ale secolului al XVIII-lea şi pînă spre sfîrşitul secolului următor reflectă două procese esenţiale care de multe ori se întrepătrund. Unul dintre acestea este procesul de modernizare, constînd într-o masivă îmbogăţire a vocabularului, prin împrumuturi din limbile romanice, şi într-o serie de schimbări în structura gramaticală, mai ales în sintaxă, datorate unor factori interni sau influenţei altor limbi de cultură. Celălalt constă în unificarea limbii literare, la început diversificată în variante regionale, prin generalizarea normei supradialectale, a cărei constituire şi fixare, dirijată în mod conştient de oamenii de cultură, durează în tot cursul secolului al XIX-lea, continuîndu-se în ce priveşte detaliile pînă aproape de zilele noastre.

Constituirea normei supradialectale a limbii literare româneşti nu este un proces liniar, de impunere gradată a diverselor norme particulare care compun acest ansamblu. O mare parte

[1] v. I. Coteanu şi I. Dănilă, *Introducere în lingvistica şi filologia românească. Probleme, bibliografie*, Bucureşti, Editura Academiei R. S. România, 1970, p. 177–178, 246–270; Al. Rosetti, B. Cazacu, Liviu Onu, *Istoria limbii române literare de la origini pînă la începutul secolului al XIX-lea*. Ediţia a doua, revăzută şi adăugită, Bucureşti, Editura „Minerva”, 1971, p. 41–45.

dintre fonetismele, formele și construcțiile gramaticale care caracterizează astăzi limba cultă au fost concurate de-a lungul secolului trecut, în încercările de a se crea modele pentru o limbă unitară, ca și în uzul literar, de diverse variante regionale sau de forme create pe cale cultă. În funcție de criteriile care au stat la baza elaborării modelelor de limbă preconizate sau urmate de oamenii de cultură, una sau alta din formele respinse astăzi de limba literară au putut la un moment dat să prevaleze asupra variantelor prescrise astăzi de norma exprimării cultivate.

2. Studiile care încearcă să surprindă desfășurarea acestui proces de făurire a normei literare supradialectale sînt de dată recentă, urmînd unor contribuții preliminare în care sînt schițate o serie de probleme pe care trebuie să le aibă în vedere o astfel de cercetare: Tudor Vianu, *Din problemele limbii literare în secolul al XIX-lea* [1]; G. Ivănescu, *Îndrumări în cercetarea morfologiei limbii literare românești în secolul al XIX-lea* [2]; Al. Rosetti și B. Cazacu, *Probleme de fonetică în studiul limbii române literare în secolul al XIX-lea* [3]; Valeria Guțu, *Indicații de metodă în vederea studierii sintaxei limbii române literare în secolul al XIX-lea* [4]; B. Cazacu, *Problemele studierii lexicului limbii române literare în secolul al XIX-lea* [5]. În rîndul lucrărilor preliminare unei cercetări istorice, în perspectiva unificării, a limbii literare românești se situează și *Istoria limbii române literare* de Al. Rosetti, B. Cazacu și Liviu Onu [6]. Lucrarea își propune, pe baza materialului oferit de texte și de scrieri normative, începînd cu cele mai vechi și oprindu-se spre 1830, să determine liniile evoluției stilului literaturii artistice și totodată să precizeze unele aspecte ale dezvoltării limbii literare românești. Dintre acestea, unificarea românei literare, discutată în partea introductivă și în capitolul de concluzii, este aspectul cel mai puțin ilustrat de organizarea materialului faptic inclus în lucrare.

[1] LR, III (1954), p. 45–58.

[2] LR, IV (1955), nr. 1, p. 19–39.

[3] LR, IV (1955), nr. 2, p. 29–38.

[4] LR, IV (1955), nr. 6, p. 33–50.

[5] SCL, XIII (1962), nr. 4, p. 479–490.

[6] Ed. I, București, Editura științifică, 1961; ed. a II-a, București, Editura „Minerva", 1971.

Prin studiile întreprinse de Ion Gheție, Mirela Teodorescu și C. Frîncu[1] se cristalizează metoda diacronică de cercetare a unor forme impuse în limba literară de astăzi, singura modalitate de natură să ilustreze dinamica procesului de constituire a normei literare supradialectale. Examinînd în această perspectivă diacronică un ansamblu de norme fonetice, morfologice și lexicale dintr-un număr considerabil de texte literare din secolul al XVI-lea și pînă astăzi, Ion Gheție realizează în lucrarea *Baza dialectală a limbii române literare*[2] o primă sinteză asupra istoriei limbii române literare de la origini pînă în zilele noastre. Constituirea unor norme ortoepice în strînsă legătură cu evoluția normelor ortografice românești care au funcționat după adoptarea alfabetului latin este examinată de Flora Șuteu în studiul *Influența ortografiei asupra pronunțării literare românești*[3].

Situîndu-se ca metodologie pe linia cercetărilor recente asupra unificării românei literare, lucrarea noastră își propune să urmărească procesul de formare a normei literare supradialectale, folosind ca material documentar gramaticile românești apărute în perioada 1780—1963. Avînd un caracter descriptiv, dar și normativ, gramaticile, ca și dicționarele, reprezintă sinteze între realitatea lingvistică (uzul literar și, adesea, popular — norma obiectivă) și idealul de limbă cultivată, fie al epocii, fie al individului (norma erudită).

Studiile mai vechi consacrate gramaticilor românești au avut în vedere mai ales conținutul teoretic și filiația acestor lucrări, privite din punctul de vedere al istoriei lingvisticii. Reprezentativă pentru această orientare a cercetării este cartea lui Romulus Ionașcu, *Gramaticii români. Tractat istoric despre evoluția studiului gramaticei limbii române de la 1757 pînă astăzi*[4].

Așa cum rezultă din titlul ei, cartea tratează felul cum autorii de gramatici interpretează și prezintă materialul lingvistic românesc, evidențiind, prin aceasta, contribuția fiecăruia la dezvoltarea științei gramaticii la noi. Observațiile asupra formelor de limbă pe care gramaticile le recomandă sînt, de obicei, accidentale. În ultimul

[1] Gheție-Teodorescu, *Desinența* **u**; Gheție-Teodorescu, *Asupra desinenței* **u**; Frîncu, *Auxiliarul de pf. c.*; Frîncu, *Perfectul simplu*; Frîncu, *Demonstrativele*; Frîncu, *Genul personal*.

[2] București, Editura Academiei R. S. România, 1975.

[3] [București], Editura Academiei R. S. România, 1976.

[4] Iași, Institutul de arte grafice N. V. Ștefăniu și comp., 1914.

capitol al cărţii, intitulat *Ochire retrospectivă*, autorul acordă o mai mare atenţie limbii pe care o reflectă gramaticile, arătînd direcţiile lingvistice pe care le ilustrează indicaţiile lor normative, de cele mai multe ori de ordin ortografic.

Intensificarea preocupărilor pentru istoria limbii literare, înregistrată în timpul din urmă, se manifestă şi prin apariţia interesului pentru gramatici ca documente de limbă literară a epocii în care au fost scrise.

Ediţia a doua a cărţii lui Iorgu Iordan *Limba română contemporană*[1] se încheie cu un *Scurt istoric al principalelor lucrări de gramatică românească*, unde autorul discută şi unele forme lingvistice pe care aceste lucrări le promovează.

Cîteva remarci în această direcţie conţine şi articolul Ecaterinei Teodorescu, *Gramatica lui Ion Eliade Rădulescu*[2], precum şi cel al Zamfirei Mihail, *Gramatica românească a lui Toader Şcoleriu*[3]. Într-un studiu dedicat gramaticii lui Radu Tempea[4], G. Istrate consemnează o serie de norme, îndeosebi fonetice, pe care lucrarea le conţine, încercînd să stabilească criteriile care au stat la baza elaborării lor. Modelul lingvistic preconizat în gramaticile lor de Budai Deleanu şi de Timotei Cipariu, dedus din indicaţiile normative şi din formulările exprese ale celor doi autori, l-a preocupat pe Ion Gheţie[5]. Asupra gramaticii lui Cipariu, prima gramatică academică a limbii române, s-a oprit şi Mioara Avram, care o examinează atît sub raportul teoriei gramaticale pe care o încorporează, cît şi sub aspectul normelor lingvistice propuse de autor [6].

În anii din urmă au apărut două ediţii ale unor vechi gramatici: Dimitrie Eustatievici Braşoveanul, *Gramatică românească, 1757, Prima gramatică a limbii române.* Ediţie, studiu introductiv şi glosar de N. A. Ursu[7], şi Constantin Dia-

[1] Bucureşti, 1956.

[2] În AŞt.UI, I (1955), fasc. 1—2, p. 127—136.

[3] În ŞCŞt., XIV (1963), fasc. 2, p. 165—181.

[4] G. Istrate, *Gramatica lui Radu Tempea*, în AŞt.UI, t. VI (1960), p. 17—33; idem, *Limba română literară. Studii şi articole*, Bucureşti, Editura „Minerva", 1970, p. 44—63.

[5] Ion Gheţie, *Opera lingvistică a lui Budai-Deleanu*, Bucureşti, Editura Academiei R. S. România, 1966, p. 58—60; *Societatea Academică şi unificarea limbii române literare*, în LR, XV (1966), nr. 6, p. 519—530.

[6] *Prima gramatică academică a limbii române*, în LR, XV (1966), nr. 6, p.487—502.

[7] Bucureşti, Editura ştiinţifică, 1969.

c o n o v i c i-L o g a, *Gramatică românească.* Text stabilit, Prefață, note și glosar de O l i m p i a Ș e r b a n și E u g e n D o r c e s c u [1]. Ambele ediții abordează în studiile introductive problema limbii pe care gramaticile o reflectă. N. A. U r s u se oprește mai puțin asupra acestui aspect, fiind preocupat îndeosebi de izvoarele gramaticii lui E u s t a t i e v i c i și de circulația ei. În ediția gramaticii lui D i a c o n o v i c i-L o g a este mai pregnant interesul autorilor pentru normele lingvistice elaborate de profesorul bănățean, deși, așa cum s-a subliniat [2], unele soluții adoptate în interpretarea și redarea slovelor chirilice sînt discutabile.

3. Prezenta cercetare a gramaticilor din punctul de vedere al istoriei limbii literare continuă, așadar, o tradiție recentă. O investigație similară celei de față, dar limitată numai la două gramatici, am întreprins-o în articolul *Normă și dialect în primele gramatici românești*, publicat în 1972[3].

Termenul de *normă* va fi folosit în această lucrare în accepțiunea sa de realitate virtuală, de model lingvistic convențional (normă implicită), propriu fiecărui autor de gramatici, ca și de regulă formulată pe baza acestui model (normă explicită). Normele existente în gramatici, explicite sau deduse din materialul de limbă pe care îl consemnează, reflectă în bună măsură norma ideală a comunității lingvistice pe care o reprezintă, dar ele încorporează și elemente de limbă vorbită intrate sau nu în uzul literar respectiv. Întrucît conținutul normativ al gramaticilor este determinat de criteriile de selecție a formelor românești, diferite adesea de la un autor la altul, aceste lucrări ajung să promoveze și elemente inexistente în tradiția scrisă locală, luate din alte uzuri literare sau pur populare. Din examinarea normelor cuprinse în gramaticile românești din ultimele două secole se poate desprinde evoluția *normei literare*, prin care înțelegem un model lingvistic convențional, căruia i se conformează, în exprimarea cultivată, de obicei scrisă, oamenii aparținînd unei comunități [4].

[1] Timișoara, Editura „Facla", 1973.

[2] Vezi recenzia lui N. A. U r s u publicată în LR, XXIII (1974), nr. 1, p. 83–86.

[3] SLLF, II, p. 9–24.

[4] Pentru diversele accepțiuni ale normei, vezi E. C o s e r i u, *Sistema, norma y habla*, în *Teoria del lenguaje y lingüística general*, Madrid, [1967], p. 90; I. C o t e a n u, *Stilistica funcțională a limbii române. Stil, stilistică, limbaj*, București, Editura Academiei R. S. România, 1973, p. 24–29. G h e ț i e, *Baza dialectală*, p. 74; F l o r a Ș u t e u, *Influența ortografiei asupra pronunțării literare românești*, [București], Editura Academiei R. S. România, 1976, p. 35.

Precizăm că normele lingvistice la care ne-am oprit în această cercetare au fost selectate în funcție de variațiile în timp și spațiu pe care le-au înregistrat, precum și de posibilitatea detectării lor în gramatici. Acest din urmă considerent explică de ce nu am avut în vedere elementele lexicale. Nu ne-au preocupat nici problemele de sintaxă. Exprimarea raporturilor sintactice dispune de o pluralitate de mijloace, a căror concurență nu a dus decît în puține cazuri la impunerea în limba literară a unora și la eliminarea celorlalte. Selecția mijloacelor de exprimare a raporturilor sintactice este dictată nu atît de factorul spațial, cît mai ales de motive de ordin stilistic. În materie de sintaxă, unificarea limbii literare poate fi urmărită îndeosebi sub aspect cantitativ, adică prin constatarea unei ponderi tot mai mari, în limba cultivată, a anumitor procedee de relaționare a cuvintelor și propozițiilor, ceea ce nu se poate face prin consultarea capitolelor respective ale gramaticilor, de obicei sumare, unde mijloacele de exprimare a raporturilor sintactice sînt prezentate nediferențiat din punctul de vedere care ne interesează. Așadar, faptele de limbă pe care le-am urmărit sînt numai de ordin fonetic și morfologic.

Din domeniul **foneticii**, ne-au preocupat oscilațiile între : **e** și **ă**, în *pereche* — *păreche*, *perete* — *părete*, *speria* — *spăria* ; **ă** și **a**, în ***bărbat*** — ***barbat*** etc., și *în zadar* — *în zădar* etc., formele **sincopate** și cele **nesincopate** : *dreg* — *dereg*, *direg* și *drept* — *derept*, *dirept* ; **i** și **e** în *dimineață* — *demineață*, *inimă* — *inemă*, *nimic* — *nemic*, în *fecior* — *ficior*, *oameni* — *oamini*, *unele* — *unile* și în *unde* — *undi* etc. ; **îi̯** și **î** în *cîine*—*cîne* etc. ; **-e̯á** și **ė** (ẹ), în *vergea* — *verge* etc. ; **-i̯á** și **i̯é** (i̯ẹ) în *băiat* — *băiet*, *mîngîia* — *mîngîie* etc. ; **o̯a** și **ọ**, în *moară* — *mọră*, *moarte* — *mọrte* etc. ; **o̯a** și **o**, în *do̯auă* — *două* etc. ; *b* moale și *b* dur, în albeață — *albață* etc. ; *p* moale și *p* dur, în *lipească* — *lipască* ; *pe* — *pă*, *Petru* — *Pătru* etc. ; *v* moale și *v* dur, în *lovească* — *lovască* etc. ; *m* moale și *m* dur, în *merg* — *mărg*, *zmeu* — *zmău* etc. ; *d* moale și *d* dur, în *de* — *dă*, *departe* — *däparte* etc. ; *s* moale și *s* dur, în *semn* — *sămn* etc. ; *z* moale și *z* dur, în *zer* — *zăr*, *zic* — *zîc* etc. ; *ț* moale și *ț* dur, în *țes* — *țăs* etc. ; *ș* moale și *ș* dur, în *șes* — *șăs* etc. și în *șease* *(șese)* — *șase* etc. ; *j* moale și *j* dur, în *slujesc* — *slujăsc* și în *slujește* — *slujaște* ; *r* moale și *r* dur, medial, în *întreba* — *întrăba*, *strig* — *strîg*, *trebuie* — *trăbuie* etc., și final, în *-ar*, *-er*, *-tor* : *morar* — *morariu*, *cer* — *ceriu*, *ajutor* — *ajutoriu* ; **j** și **ğ**, în **joc** — **gioc**, *jos* — **gios**, *împrejur* — *împregiur*.

Din domeniul **morfologiei** am urmărit :

a) la **substantiv** : concurența dintre variantele de declinarea I și cele de declinarea a III-a ale substantivelor *ghindă*, *grindă*, *latură*, *livadă*, *marmură*, *peșteră*, *soartă*, *secară*, *seceră* ; concurența dintre

desinențele -e și -ă[1] la pluralul neutrelor terminate în *r* la nominativ singular: *care* — *cară*, *topoare* — *topoară*; concurența dintre terminațiile -**ei** și -**ii** la genitiv-dativul singular al substantivelor feminine articulate; concurența dintre formele identice cu nominativul și cele în -**o** de la vocativul singular al substantivelor feminine;

b) la **articol**: formele articolului posesiv: **al, a, ai, ale — a**;

c) la **adjectiv**: adverbele cu care se formează superlativul absolut: **foarte, prea** sau **tare**;

d) la **numeral**: concurența dintre formele terminate în -**lea** și cele în -**le** ale numeralului ordinal masculin;

e) la **pronume**: formele de pers. I singular și plural ale pronumelui posesiv: *meu, mei* — *mieu, miei*; distribuția pronumelui (adjectivului) posesiv *său, sa, săi, sale* și a genitivului pronumelui personal de pers. a III-a *lui, ei, lor*; variantele pronumelui (adjectivului) demonstrativ de apropiere: *acest(a)* — *cest(a)* — *ăst(a)* — *ist(a)* etc.; variantele pronumelui (adjectivului) demonstrativ de depărtare: *acel(a)* — *cel(a)* — *ăl(a)* etc.; genitiv — dativul demonstrativului feminin de apropiere: *acestei* — *aceștii* și al demonstrativului feminin de depărtare: *acelei* — *acei*(**i**); variantele demonstrativului de diferențiere: *celalalt* — *celălalt* — *cellalt*; variantele pronumelui (adjectivului) relativ-interogativ: *care* — *care*; *cari* — *carele, carea, carii, carele*; genitiv-dativul feminin al pronumelui (adjectivului) relativ-interogativ: *cărei* — *cării*; compusele cu **ori-** și **veri-** ale pronumelui (adjectivului) nehotărît; compusele cu *fie* ale pronumelui (adjectivului) nehotărît: **fie***care* — **fieș***care* — **fiește***care* etc.; genitiv-dativul pronumelui negativ: *nimănui* — *nimărui* — *nimălui*;

f) la **verb**: concurența dintre prezentele slabe și prezentele tari ale verbelor de conjugarea I (*lucrez* — *lucru* etc.) și de conjugarea a IV-a (*pățesc* — *paț*, *mint* — *mințesc* etc.); prezentul verbelor *a mînca* și *a usca*: *mănînc* etc. — *mînc* etc., *usuc* etc. — *usc* etc.; prezentul indicativ, pers. I sg., și conjunctiv, pers. I sg. și a III-a sg. și pl., al verbelor cu radical în *d, t, n, r*: *(să) văd* — *(să) văz*, *să vadă* — *să vază*, *(să) simt* — *(să) simț*, *să simtă* — *să simță*, *(să) pun* — *(să) pui*, *să pună* — *să puie*; *(să) sar* — *(să) sai*,

[1] *ă* se explică aici fie printr-un proces fonetic (influența lui *r* dur), fie etimologic, în cazul pluralelor *cară, fiară* (< *carra, ferra*), sau analogic (*hotară, topoară* etc.); vezi S. Pușcariu, „Dacoromania", VI (1931—33), p. 47; Ovide Densusianu, *Histoire de la langue roumaine*, II, p. 262; Iorgu Iordan, „Buletinul Institutului de filologie română «Alexandru Philippide»", V (1938), p. 8; Gheție-Mareș, *GD*, p. 224.

să sară — să saie; formele de persoana a III-a plural a indicativului imperfect: *tăceau — tăcea*; formele de plural ale perfectului simplu, pers. I și a II-a: *tăcurăm — tăcurăți — tăcum, tăcuți*; formele de plural ale mai mult ca perfectului indicativ: *tăcuserăm, tăcuserăți, tăcuseră — tăcusem, tăcuseți, tăcuse*; concurența dintre formele sintetice și cele analitice de mai mult ca perfect: *am fost tăcut — tăcusem*; formele auxiliarului de perfect compus, pers. a III-a sg.: **a — au**; variantele auxiliarului de viitor: **voi, vei** etc. — **oi, îi** etc.; formele de viitor de tipul *am să tac, o să tac, a să tac, voi să tac*; conjunctivul prezent pers. a III-a al verbelor *a da, a lua, a sta* etc.; *să dea — să deie* etc.; formele auxiliarului de conjunctiv perfect: **(să) fi — (să) fiu, (să) fii, (să) fie** etc.; condiționalul trecut *aș fi fost — vream tăcea — am vrut tăcea*; imperativul verbului *a veni*: *vino — vină*; concurența dintre construcțiile pasive cu auxiliarul *a fi* și cele cu pronume reflexiv;

g) *la* **adverb**: concurența dintre adverbe sau variantele lor: *acum — acu — amu*; *aici — ici — aci*; *încotro — încătro*; *îndărăt — îndărăpt*;

h) *la* **prepoziție**: concurența dintre variantele *cătră — către, după — dupe, pe — pre*.

Întrucît ne propunem o descriere a indicațiilor normative din gramatici, și nu o explicare a apariției diverselor forme, am tratat la morfologie și unele particularități fonetice specifice anumitor clase morfologice. De pildă, adverbele și prepozițiile *acu, încotro, îndărăpt, către, pe,* variante fonetice ale formelor *acum, încătrău, îndărăt, cătră, pre,* sînt rezultatul asimilării vocalice *(încotro)*, disimilării *(către, acu,* în fonetică sintactică) și al epentezei *(îndărăpt)*. Pentru că unele din aceste fonetisme sînt izolate, iar altele nu au putut fi urmărite în gramatici decît într-un singur cuvînt, ele au fost discutate la părțile de vorbire cărora cuvintele le aparțin. O astfel de organizare a materialului a fost impusă și de faptul că o parte dintre formele concurente reprezintă unități lexicale distincte *(acum — amu, aci — aici)*. Iotacizarea verbelor este un fenomen fonetic, dar apariția formelor iotacizate la verbe cu radical în *r* *(pai < pareo, piei < pereo)* își găsește explicația în analogia cu formele de tipul *sai < salio*. Pe de altă parte, apariția formelor verbale cu consoanele *d, t, n* și *r* refăcute se explică tot morfologic [1].

[1] v. Gheorghe Ivănescu, *Problemele capitale ale vechii române literare*, în „Buletinul Institutului de filologie română « Alexandru Philippide »", vol. XI–XII (1944–1945), p. 284–288, 292–293, 298–299.

4. Materialul lingvistic existent în lucrarea de față nu provine din investigarea tuturor gramaticilor apărute în perioada amintită. Ne-am limitat izvoarele la un număr de treizeci și trei de gramatici, selectate în funcție de mai multe criterii.

Am căutat, în primul rînd, ca fiecare perioadă delimitată de noi în cadrul epocii studiate să fie reprezentată prin gramatici provenite (în măsura posibilului) din fiecare dintre cele trei provincii românești : Muntenia, Moldova și Transilvania, ultima luată în sens larg, adică incluzînd nu numai Transilvania propriu-zisă, ci și Banatul, Crișana și Maramureșul. În stabilirea provenienței regionale a gramaticilor, am ținut seama de originea autorului, și nu de locul în care s-a publicat lucrarea. Am inclus astfel gramatica lui Cîmpeanu, publicată la Iași în 1848, în rîndul gramaticilor transilvănene, întrucît autorul ei este originar din Transilvania[1]; de unde provin, credem, o serie de fenomene lingvistice prezente în gramatică, dar absente în uzul moldovean. De asemenea, grupînd gramaticile după originea autorilor, am respectat împărțirea după provinciile istorice, și nu pe cea dialectală a teritoriului românesc, incluzînd în lista gramaticilor transilvănene și pe cele provenite din sud-estul Ardealului (Brașov), unde se vorbește, așa cum se știe, un grai de tip muntenesc.

Selecția gramaticilor s-a făcut ținînd seama în același timp și de influența pe care acestea au avut-o în epocă, dedusă din numărul mare de ediții înregistrate sau din alte informații cu caracter cultural-istoric.

A fost reținută pentru investigațiile noastre gramatica lui Budai-Deleanu, *Temeiurile gramaticii românești*, elaborată între anii 1815 și 1820, deși lucrarea nu a văzut lumina tiparului decît în anii din urmă, și numai fragmentar[2]. Includerea ei printre sursele de informație ale acestei cercetări se justifică prin aceea că ea reflectă o orientare lingvistică cunoscută în epocă, aceea a Școlii Ardelene, ale cărei opinii despre reformarea limbii române de cultură și despre căile unificării ei au fost formulate într-o serie de lucrări tipărite[3]. Față de acestea, gramatica lui Budai-Deleanu se remarcă prin caracterul normativ pronunțat și prin claritatea concepției asupra limbii literare, exprimată în unele considerații

[1] *Istoria învățămîntului în România. Compendiu*, București, Editura didactică și pedagogică, 1971, p. 214.

[2] v. Ion Budai-Deleanu, *SL*, p. 101—129.

[3] v. Aurel Nicolescu, *Școala Ardeleană și limba română*, București, Editura științifică, 1971.

teoretice sau dedusă din felul cum prezintă și ierarhizează materialul lingvistic românesc.

N-au făcut parte din izvoarele studiului nostru manualele de limbă română (intitulate și cărți de citire), care conțin o parte, de obicei redusă ca proporție, de gramatică. Au fost, totuși, puse la contribuție, întrucît în primele decenii ale secolului al XX-lea nu au apărut cărți speciale de gramatică, cursurile de limba română semnate de A d a m e s c u-D r a g o m i r e s c u și de D e n s u s i a n u — C a n d r e a — C a r a c o s t e a.

5. Prezentarea datelor rezultate din urmărirea în gramatici a normelor enumerate mai sus, a constatărilor și a concluziilor la care ele ne-au condus s-a făcut ținînd seama de trei perioade, corespunzătoare principalelor etape străbătute de limba literară, începînd cu ultimele decenii ale secolului al XVIII-lea și pînă astăzi, etape determinate pe baza materialului lingvistic rezultat din gramatici. Trecerea de la o etapă la alta nu poate fi marcată printr-un moment precis, dat fiindcă evoluția limbii literare românești s-a realizat printr-un proces de transformare treptată, accelerat în anumite perioade de factori de ordin cultural sau social-politic. Precizăm că, în mod convențional, am socotit drept limită a fiecărei perioade anii de apariție a unor gramatici cu conținut normativ reprezentativ pentru trăsăturile și tendințele limbii literare în momentul respectiv.

Prima epocă am situat-o între 1780 (cînd apare *Elementa linguae daco-romanae sive valachicae* de S. M i c u și G. Ș i n c a i) și 1828 (anul de apariție a gramaticii lui H e l i a d e R ă d u l e s c u). Aceste date delimitează faza de început a trecerii de la vechea română literară la cea modernă. Evoluția s-a petrecut în sensul unificării, al lichidării diferențelor regionale, și al modernizării, aspect care comportă atît renunțarea la unele particularități de limbă veche, cît și adoptarea unor inovații, provenite din graiuri sau din alte limbi, în special din cele romanice.

În prima epocă diferențele regionale ale limbii scrise sînt încă pronunțate. Inițiativa unificării limbii literare aparține filologilor din Transilvania, reprezentanți ai Școlii Ardelene.

Normele elaborate în gramaticile și dicționarele reprezentanților Școlii Ardelene și sistemele lor ortografice au un caracter erudit și urmăresc apropierea limbii române de originalul latin. Ele nu au influențat, însă, limba scrisă și concepțiile despre limbă ale oamenilor de cultură din Muntenia și din Moldova decît în epoca următoare.

Apariția gramaticii lui H e l i a d e coincide cu începutul unor importante schimbări în limba literară, dirijate în sensul unificării conform principiilor formulate de H e l i a d e R ă d u l e s c u, la

care au aderat intelectuali din toate cele trei provincii româneşti : respectarea tradiţiei cărţilor bisericeşti şi selecţionarea din graiurile populare a elementelor mai apropiate de formele „clasice" (= latine).

Înfiinţată în 1866, Academia Română a avut ca principală sarcină realizarea unităţii limbii române, prin alcătuirea, pe baza principiilor elaborate în jurul anului 1840, a unui sistem ortografic, a unei gramatici şi a unui dicţionar.

Gramatica limbii române. I. Analitica (1869), II. *Sintetica* (1877) a lui Timotei Cipariu, sistemul ortografic provizoriu din 1869 şi *Dicţionarul limbei române* (1871—1877)[1], opera lui Massim şi Laurian, nu au avut rolul aşteptat în unificarea românei literare, datorită aplicării exagerate a principiului etimologic în elaborarea normelor ortografice, fonetice, morfologice şi lexicale [2].

Iată de ce în periodizarea pe care încercăm să o facem aici nu am ţinut seama de momentul înfiinţării Societăţii Academice. În primii ani ai activităţii, Societatea Academică nu a putut îndruma, aşa cum îşi propusese, unificarea limbii literare.

Perioada a doua se prelungeşte pînă în jurul anului 1890. Considerăm reprezentativă pentru începutul celei de a treia perioade gramatica lui Tiktin (1893). La acea dată, limba literară îşi constituise o mare parte din normele actuale, conform liniei promovate la început de Heliade, iar mai tîrziu, de reprezentanţii curentului istoric şi popular. Părăsind după 1880 poziţia latinistă, Academia îşi propune să consacre normele literare deja constituite şi să le definitiveze pe cele încă oscilante.

În cursul celei de a treia epoci, îndeosebi în ultimii ani, se renunţă la unele fonetisme moldovene şi transilvănene pătrunse în limba literară datorită prestigiului scriitorilor moldoveni sau ca urmare a promovării lor de către curentul latinist. În domeniul

[1] v. Flora Şuteu, *Proiecte ortografice ale Societăţii Academice Române*, în LR, XV (1966), nr. 5, p. 503—518 ; Mircea Seche, *Schiţă de istorie a lexicografiei române*, I, Bucureşti, Editura ştiinţifică, 1966, p. 140.

[2] În ciuda exagerărilor etimologiste, *Gramatica* lui Cipariu şi *Dicţionarul* lui Massim şi Laurian conţin multe observaţii şi îndrumări judicioase, pe care criticile vremii, ca şi cele ulterioare, le-au trecut cu vederea. În ultimii ani lucrările au fost reanalizate, relevîndu-li-se meritele reale, de către M. Seche (*Schiţă de istorie...*, p. 140—180), Mioara Avram (*Prima gramatică academică a limbii române*, în LR, XV (1966), p. 487 — 502), şi Ion Gheţie (*Societatea Academică română şi unificarea limbii române literare*, *ibidem*, p. 519 — 530).

morfologiei, se produc schimbări puţine şi neesenţiale. Aşadar, în ultima perioadă asistăm la desăvîrşirea unificării românei literare, dar numai pe planul normei erudite, pe care o reflectă îndreptarele ortografice, ortoepice, gramaticile şi dicţionarele, unde oscilaţiile nu mai afectează decît detaliile. În uzul literar, însă, se înregistrează încă destule inconsecvenţe, care reclamă o mai susţinută preocupare a lingviştilor pentru aspectul cultivării limbii.

6. Examinarea normelor existente în gramaticile româneşti dintre anii 1780 şi 1963 va constitui prima parte a lucrării noastre, structurată în trei capitole, corespunzătoare celor trei perioade delimitate mai sus. Primele două capitole conţin expuneri separate pentru gramaticile munteneşti, moldovene şi transilvănene. În cel de al doilea capitol se face o prezentare specială a gramaticii lui T i m o t e i C i p a r i u, prima gramatică academică a limbii române, al cărei principal obiectiv a fost realizarea unui model lingvistic supradialectal. Reducerea considerabilă a divergenţelor lingvistice regionale pe care o reflectă gramaticile ultimei perioade a impus tratarea nediferenţiată pe provincii a materialului în cel de-al treilea capitol. În consecinţă, actuala gramatică academică nu va avea consacrată o expunere aparte. În încheierea primei părţi, vor fi expuse direcţiile principale ale unificării limbii literare româneşti aşa cum s-au desprins din cercetarea materialului.

Întrucît constituirea normei supradialectale, model lingvistic convenţional, a fost dirijată după anumite principii, în această primă parte a lucrării vom menţiona şi concepţiile asupra reformării limbii române care s-au confruntat în cursul celor trei perioade, ca şi demersurile făcute de intelectualitatea română în vederea atingerii acestui obiectiv.

Partea a doua a acestui studiu va consta dintr-un număr de tabele, în care fiecare din normele discutate în prima parte va avea enumerate variantele consemnate şi soluţiile adoptate de fiecare gramatică, cu indicaţia paginii.

Tabelele sinoptice cuprinzînd variantele fonetice şi morfologice urmărite evidenţiază istoricul formei literare de astăzi: originea ei, momentul şi locul în care apare ca fapt literar, perioada cînd se consolidează şi cînd înlătură celelalte variante concurente.

În prima parte a lucrării ne-am referit şi la unele fapte de fonetică şi morfologie a căror apariţie sporadică în gramatici nu ne-a permis urmărirea lor de-a lungul celor trei perioade. Formele citate aici care nu se regăsesc în tabelele sinoptice din partea a doua sînt însoţite de indicaţii bibliografice.

Pentru problemele care ne-au interesat, am urmărit îndrumările teoretice ale autorilor și exemplele cu care sînt ilustrate diferite reguli și clasificări. Am ținut seama și de textul propriu-zis al gramaticilor, care reflectă uzul autorilor, dar datele obținute nu au fost consemnate decît atunci cînd erau în dezacord cu indicațiile teoretice.

Așadar, prima parte a lucrării noastre va cuprinde o prezentare generală a normelor fonetice și morfologice promovate de gramaticile din secolele al XVIII-lea — al XX-lea, grupate pînă la 1893 după provinciile istorice (Moldova, Muntenia, Transilvania). În a doua parte vom urmări evoluția în timp a fiecăreia dintre normele luate în considerație, începînd cu *Elementa linguae daco-romanae sive valachicae* și terminînd cu ultima ediție a *Gramaticii Academiei*.

PARTEA I

EVOLUȚIA NORMELOR LITERARE

CAPITOLUL I

NORMELE LITERARE ÎN PERIOADA 1780—1828

Sfîrşitul secolului al XVIII-lea şi începutul celui următor înseamnă pentru societatea românească trecerea la civilizaţia modernă, prin părăsirea treptată a vieţii de tip feudal şi prin adoptarea unor forme noi de viaţă, concomitent cu o reînnoire spirituală care a pus bazele culturii române moderne.

Perioada amintită a adus cu sine o pătrundere tot mai masivă a civilizaţiei şi culturii occidentale, în măsură să ilustreze emanciparea treptată a ţărilor române de sub influenţa culturii greceşti.

Paralel cu această orientare spre Occident, asistăm la o laicizare a culturii româneşti, al cărei spirit este dominat de ideologia iluministă, îmbrăţişată la sfîrşitul secolului al XVIII-lea de intelectualii transilvăneni, dar pătrunsă, în special după 1800, şi în Principate. Răspîndirea în rîndul maselor a ştiinţei şi culturii este principalul obiectiv al programului iluminist. În perioada de care ne ocupăm apar în ţările române primele lucrări ştiinţifice moderne, primele traduceri de literatură beletristică, primele încercări literare originale, influenţate fie de literatura occidentală, fie de creaţia populară românească. Scrisul românesc cunoaşte astfel un avînt nemaiîntîlnit pînă atunci, numărul cărţilor tipărite în limba română în intervalul de timp pe care îl avem în vedere depăşind cu mult numărul total al cărţilor tipărite pînă atunci.

Dezvoltarea culturii româneşti s-a reflectat în limba scrisă printr-o serie de modificări care permit plasarea începutului modernizării românei literare la sfîrşitul secolului al XVIII-lea.

În a doua jumătate a secolului al XVIII-lea apar şi primele încercări de codificare a limbii române în gramatici, precum şi cele dintîi teorii asupra modului în care ea urma să fie perfecţionată, pentru a deveni instrumentul de exprimare a unei culturi moderne. Cea mai veche gramatică românească, scrisă la 1757, o datorăm lui Dimitrie Eustatievici Braşoveanul, directorul şco-

lilor neunite din Transilvania. Rămasă în manuscris pînă în anii din urmă, ea constituie, așa cum a dovedit N. A. U r s u [1], o încercare de aplicare la limba română a regulilor latinești, slavone și grecești, cuprinse în gramaticile avute ca model. Exceptînd unele particularități ardelenești, provenite din uzul autorului, originar din sud-estul Transilvaniei, aspectul lingvistic al gramaticii lui E u s t a t i e v i c i reflectă tradiția literară muntenească.

O altă gramatică manuscrisă este cea alcătuită în Moldova în anul 1772 de ieromonahul M a c a r i e. Prezentînd numeroase dublete fonetice și morfologice, gramatica lui M a c a r i e se orientează în același timp și după norma din Moldova și după cea din Muntenia[2].

Studiul limbii române iese din cadrul unor preocupări izolate prin activitatea desfășurată de reprezentanții Școlii Ardelene. Militînd pentru drepturile poporului român din Transilvania, oamenii de cultură ardeleni s-au străduit să-i demonstreze latinitatea folosind în acest scop și argumente de ordin filologic. Interesul pentru reformarea limbii române era astfel stimulat mai ales de dorința de a pune în evidență originea ei latină. Adoptarea alfabetului latin și a ortografiei etimologice corespunde acestei năzuințe a filologilor transilvăneni. Dar preocupările de cultivare a limbii în cadrul Școlii Ardelene aveau în vedere și un scop legat de programul iluminist de propagare a culturii în rîndul poporului. Cărturarii ardeleni au militat pentru crearea unei limbi nu numai bogate și nuanțate, ci și unitare, care să servească tuturor românilor drept limbă de cultură comună [3].

Prima formulare categorică a necesității unificării limbii române scrise aparține lui B u d a i-D e l e a n u. Criteriul de selecție a cuvintelor pe care îl susține în *Prefața* la *Lexiconul românesc-nemțesc* este cel propus și de Ș i n c a i în *Prefața* la *Cathismul cel Mare*: circulația cuvintelor. În cuprinsul dicționarului acest criteriu este adesea abandonat, în favoarea aceluia al latinității [4]. Reține atenția concepția normativă a *Lexiconului*. Pentru prima dată într-o astfel de lucrare se fac referiri la apartenența regională și stilistică a cuvin-

[1] Vezi p. XIV—XXII a ediției citate.

[2] Pentru prezentarea normelor lingvistice cuprinse în cele două gramatici manuscrise, vezi *Introducerea*, p. 17 și nota 3.

[3] Referitor la această problemă, vezi studiul lui V i c t o r V. G r e c u, *Școala Ardeleană și unitatea limbii române literare*, Timișoara, Editura „Facla", 1973.

[4] Însuși Ș i n c a i, de altfel, cerea în prefața amintită acceptarea în limba literară a cuvintelor „tocma românești", adică a celor de origine latină.

telor, chiar dacă distincția între aspectul literar și cel popular nu este foarte clară, ea confundîndu-se uneori cu opoziția dintre vorbirea rurală și cea urbană. Recomandarea din prefața *Lexiconului* de a se reține în limba literară numai termenii cu circulație generală, corelată cu distincția care se face în cuprinsul lucrării între termenii generali și cei regionali, constituie, în intenția autorului, o contribuție preliminară la unificarea limbii române literare. Spunem „preliminară" deoarece Budai-Deleanu mărturisește în prefața *Lexiconului* că nu a avut intenția de a-i face pe români să-și schimbe „dialecturile" — de aceea nici nu procedează la excluderea termenilor culți regionali —, dar își consideră opera utilă pentru vremurile cînd românii își vor face o limbă „de obște".

În lumina considerațiilor de mai sus, ne putem explica de ce, în perioada 1780—1828, majoritatea gramaticilor românești apar în Transilvania, fiind elaborate fie de promotorii Școlii Ardelene (Micu, Șincai, Budai-Deleanu), fie de alți cărturari, mai mult sau mai puțin influențați de această mișcare culturală (Molnar, Tempea, Diaconovici-Loga). Caracterul normativ al gramaticilor transilvănene, mai pronunțat decît al celor moldovene și muntene, rezultă din concepția raționalistă iluministă, pe de o parte, și din orientarea latinistă, pe de altă parte, a filologilor transilvăneni. Într-o vreme cînd latina era încă limba culturii, obiectivul lor nu era, pur și simplu, crearea unei limbi literare, ci mai cu seamă realizarea ei într-o formă care să-i reflecte cu maximum de fidelitate originea sa latină.

Deși în prefața la *Elementa linguae daco-romanae sive valachicae* (Viena, 1780) Șincai mărturisește că nu a urmărit perfecționarea limbii noastre materne, ci învățarea ei, recomandările și regulile formulate în cuprinsul lucrării adaptează, prin mijlocirea ortografiei etimologice, realitatea lingvistică românească la formele și construcțiile din limba latină. *Elementa...* este, de fapt, o aplicare practică a tezelor filologice ale autorilor ei, Micu și Șincai, iar caracterul normativ al lucrării decurge din preocuparea acestora de a latiniza limba română, în special aspectul ei scris.

O concepție în bună măsură diferită de cea de mai sus stă la baza gramaticii lui Budai-Deleanu. Ne referim la *Temeiurile gramaticii românești* (c. 1815—1820), versiunea românească a gramaticii redactate în latinește, intitulată *Fundamenta grammatices romaenicae seu ita dictae valachicae* (1812). Rosturile atribuite de autorul *Țiganiadei* acestei lucrări sînt lămurite în comentariul dialogat *Dascalul românesc pentru temeiurile gramaticii românești* (c. 1815—1820). Budai-Deleanu își consideră lucrarea drept o contribuție la formarea limbii literare românești moderne. Numind-o

„limbă a muzelor" sau „limba științelor", el încearcă să o definească, prefigurînd, în elementele ei esențiale, concepția heliadistă asupra raportului dintre limba populară și limba literară, pe de o parte, și limba literară și cea bisericească, pe de altă parte. „Limba muzelor", susține Budai-Deleanu, „nu este alta decît limba întru care se învață științele. Această limbă se află la toate neamurile politicite la care înfloresc învățăturile și este în sine tot aceeși limbă a norodului de obște, a gloatei, cu un cuvînt, este limba lămurită și adusă la regulele gramaticești, apoi înmulțită cu cuvinte obicinuite la învățături, care nu se află la vorba de obște"[1].

În *Prefața* la *Fundamenta*... autorul subliniază cu claritate ideea caracterului supradialectal al limbii literare : „mi-am propus", mărturisește autorul, „ca în această operă să urmăresc nu dialectul folosit într-o singură provincie, ci elementele comune tuturor dialectelor privite în general și să prezint acea limbă care se găsește în cărțile și scrierile acestei națiuni care și astăzi este întrebuințată de obicei de toți cei ce nu urmează vorbirea populară"[2].

Deși reprezintă un aspect mai îngrijit al exprimării, literar, limba bisericească (sau a „cazaniilor", cum o numește autorul) nu poate fi folosită ca limbă a culturii, întrucît „și întru acel feli de voroave sau orații bisericești se află multe împotriva gramaticii și cu totu(l) rău grăite". În „aducerea" limbii scrise la „regulile gramaticești" vede Budai-Deleanu sarcina principală a gramaticii sale. Îmbogățirea cu cuvinte „obicinuite la învățături" fusese unul din obiectivele urmărite la elaborarea *Lexiconului*, pe lîngă acela de a tălmăci și fixa „osebitele norme", ce „în gura poporului din loc să mută"[3].

Orientarea latinistă a lui Budai-Deleanu se manifestă în gramatica sa și prin tendința de arhaizare și regionalizare a limbii. El promovează o serie de forme dispărute încă de pe atunci din uz, cunoscute numai din scrierile vechi, precum și o serie de regionalisme, pentru motivul că sînt de origine latină sau reproduc originalul latin mai fidel decît formele de circulație mai largă. Astfel, Budai-Deleanu recomandă păstrarea lui *n* muiat în *vinie* (I, f. 29^v, 30^r) (formă mai apropiată de etimonul latin decît *vie*), formele populare și familiare *ăsta (ista)* etc. ale pronumelui (adjectivului) demonstrativ (mai puțin îndepărtate de prototipul latin decît *acest*) etc.

[1] Budai-Deleanu, *SL*, p. 132.
[2] Budai-Deleanu, *SL*, p. 43—44.
[3] Budai-Deleanu, *SL* p. 134, 175, 167—168.

Celelalte gramatici transilvănene descriu structura limbii române, încercînd să deducă regulile ei gramaticale. Unele preocupări de cultivare a limbii înregistrăm în *Gramatica românească* a lui Tempea (Sibiu, 1797). În *Cuvîntarea înainte*, Tempea amintește de activitatea de purificare a limbii române întreprinsă de unii filologi ardeleni, susținînd că ea trebuie făcută în așa fel, încît și cărțile bisericești să se înțeleagă. Pe linia unui latinism moderat, Tempea recomandă să se scrie *sore*, *tote*, deoarece „în orighinalul limbii noastre mai întîi așa s-au răspuns, trăgîndu-să de la latin" (*Cuvîntare înainte*, f. 5^{v}). De asemenea, Tempea consideră mai corecte formele verbale *șed*, *văd*, *pun*, *rămîn*, provenite din etimoane latine cu *d*, respectiv cu *n*, decît variantele lor iotacizate din limba literară veche. Alteori, în opțiunea pentru o anumită formă, este hotărîtoare tradiția limbii din tipărituri, de fapt principalul model lingvistic al gramaticii lui Tempea. Ținînd seama de acest model, Tempea recomandă, de pildă, *pre* și nu *pe*, „pentru mai multa obicinuință și pentru mai frumoasa răspundere" (p. 10).

Gramatica românească pentru îndreptarea tinerilor (Buda, 1922) a profesorului Constantin Diaconovici-Loga, director al școlilor normale din Arad, are un caracter normativ mai puțin pronunțat. Deși constată nu o dată existența unor variante fonetice sau gramaticale, autorul se limitează de obicei la menționarea lor, fără a se pronunța pentru una dintre ele. Așa cum susțin în prefețele gramaticilor elaborate de ei, Tempea și Diaconovici-Loga au urmărit, în primul rînd, explicarea structurii gramaticale a limbii române, a cărei înțelegere constituia, conform concepției clasice (antice și moderne), premisa însușirii tuturor științelor.

De pe poziții oarecum asemănătoare își alcătuiește, în Muntenia, Ianache Văcărescu gramatica intitulată *Observații sau băgări de seamă asupra regulelor și oriînduielelor gramaticii rumânești* (Rîmnic, 1787; ediția a II-a, Viena, 1787). Deși, în cuvîntul către cititor, gramaticul muntean constată lipsa gramaticilor care să-i fixeze formele, *Observațiile...* se rezumă, de obicei, la înregistrarea fonetismelor, formelor și construcțiilor sintactice românești. Sînt reproduse mai multe variante, fără a se opera o selecție în cadrul lor, deși, teoretic, autorul formulează drept criteriu al corectitudinii regularitatea formelor. Astfel, cu privire la verbele *a putea* și *a vrea*, Văcărescu remarcă faptul că „în principatul Moldaviei să pronunție cu regulă și nu sînt anomale": *pot*, *vreu* (p. 82—83). Conform criteriului regularității, „*a putere* trebuie să facă *pot*. Iar dacă vom da că să schimbă *t*, trebuie să să schimbe în *ț*: să să zică încai *poț*" (p. 83—84). Această exigență rămîne doar teoretică. În textul gramaticii sale, Văcărescu nu renunță la forma *poci*,

сау обичинꙋнтꙋ, почю, ши не пѫзиндꙋ ничи ꙋн канонꙋ, рѫмѫне
афи фѫрѫ регꙋлѫ.
Ла мꙋлте Граюри пѫзеск ши рꙋмѫнии Ѫрделении регꙋлиле Грам-
матичешии, кꙋм а лꙋкраре, лꙋкрꙋ зикꙋ, нꙋ лꙋкрезꙋ, ши алтеле.
Кꙋм ши Ордографіа ѡ обичинꙋеск маи кꙋ скꙋмпѫтате аколо.
ла челе маи мꙋлте, ѫсѫ пѫнѫ акꙋм тотꙋ джи обичею.

Пентрꙋ Пѫртѫшире, ши Герꙋндіи, Карте, а:

Парте а шасе.

Пѫртѫширеа ѥсте парте а кꙋвѫнтꙋлꙋи че сѫ ѫдꙋплекѫ, ѫпѫртѫшиндꙋсе ши ла нꙋме, ши ла граю, кѫчи дѫнграю сѫ изворѫще, шисѫ ѫпарте ѫдоаѡ, ѫлꙋкрѫтоаре ши пѫтимитоаре, ши лꙋкрѫтоаре пѫртѫшире ѥсте мѫнкѫторю, фѫкѫторꙋ, пѫрѫшꙋ, iар пѫтимитоаре ѥсте, мѫнкатꙋ, фѫкꙋтꙋ, пѫрѫтꙋ. сѫ поате фаче ши кꙋ пронꙋмеле ꙋнитѫ пѫртѫширеа, адикѫ лꙋкрѫтоаре, чел че юбеще, юбиторꙋл, ши чел че сѫ юбеще юбитꙋ. ши ачестѫ пѫртѫшире пѫтимитоаре, сѫ кꙋноаще ка ꙋн нꙋме лꙋкрѫтор ѫтоате граюриле, мерсꙋл міеꙋ,

фѫ-

ПВI

Fig. 1. *Ianache Văcărescul*, Observații sau băgări de seamă asupra regulelor și orînduielelor gramaticii rumânești, Rimnic, 1787.

пентрꙋ Н

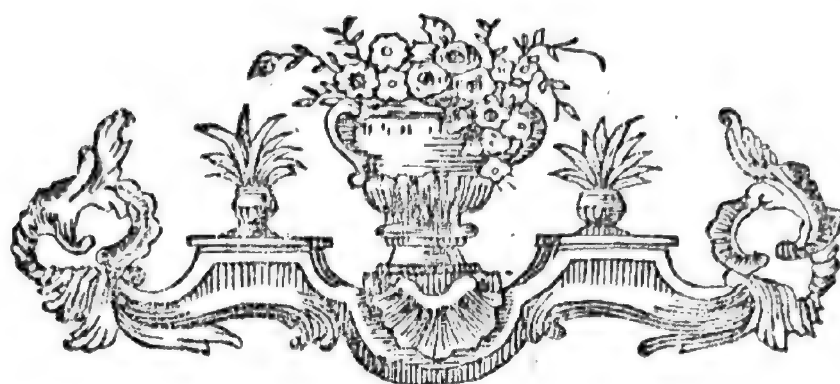
вилe челе че съ тѫмплъ май мꙋлть скимбътоаре.

Ши май ꙟтъй вом зиче пентрꙋ , Ѣ , кѫчи ачестаи чель маре кнз-машь скрисорїи ноастре, кѫчи фъръ ничи ѡтрабъ, скрїиторїи ꙟль пꙋнь, ши скоть пи (е) ши пи (Ѧ) дин мꙋлте локꙋри, дарь де ѡбще съ щинцй, кѫ, Ѣ, нꙋй ничи де ѡтрабъ, ꙟскрисориле ноастре, ши сѫль даць афаръ ка ши пе, Ы, ши съ пꙋнець - е - ши - Ѧ - ла локꙋль лорь, ши веці фи ѡднихници.

Алтиле ши сѫнгꙋри де вой, лиць принчепе кꙋмь требꙋе асъ пꙋне, дин трꙋ ачесте ръспꙋнзетоаре, ꙗрь челе не ръспꙋнзътоаре, сѫнть ачесте, кѫ мꙋлцй ле скимбъ пꙋнидь, ѡзи-

чере

Fig. 2. *Toader Şcoleriu, Lecţione, adecă cuvîntare, scoase de la întâie parte a gramaticii,* Iaşi, 1789.

ELEMENTORUM LINGUÆ DACO-ROMANÆ, SIVE VALACHICÆ

PARS PRIMA

DE ORTHOGRAPHIA.

CAPUT I.

De Litteris Daco-Romanis, earumque Pronuntiatione.

§. I.

Veteres Daco-Romanorum Litteræ eædem ſunt, quæ & Latinorum, ſeu antiquorum Romanorum, a quibus originem ducunt ſuam. Videlicet:

Majusculæ.

A. B. C. D. E. F. G. H. I. K. L. M. N.
O. P. Q. R. S. T. U. X. Y. Z. J. V.

A *Mi-*

Fig. 3. *Samuel Micu și Gheorghe Șincai,* Elementa lunguae dacoromanae sive valachicae, Viena, 1780.

Тимпꙋл Виитoрю.

Тъкъторю
тъкъторе.

Аша съ аплѣкъ, плак, мѫнгѫю, таю, ши алтеле.

Асемнаре. Ла мꙋлте локꙋри сау ѡбичнꙋит асъ зиче ꙟ лок де Єꙋ въд Єꙋ въз, шед шез, кад каз, рѫмѫн рѫмѫю, пꙋн пꙋй, вин вїю, цин цїю, ши алтеле. Дар май бине есте асъ зиче Єꙋ шед, Єꙋ въд, рѫмѫн, пꙋн, вин, цин, кѫчи къ съ траце дела кꙋвинтеле латинешти седеѡ (fedeo) шед, ремънеѡ (remaneo) рѫмѫн, видеѡ (video) въд, поно (pono) пꙋн сау пон, тенеѡ (teneo) цин, ши алтеле.

Аичѣ съ се ѧ аминте оурмъторele регꙋли.

1. Граю.

Fig. 4. Radu Tempea, Gramatica românească, Sibiu, 1797.

care „s-au obicinuit”, și care, în final, „nepăzind nici un canon, rămîne a fi fără regulă” (p. 82—83).

Fapt surprinzător, într-o epocă în care, în Muntenia, I e n ă c h i ț ă V ă c ă r e s c u ținea să atragă atenția asupra faptului că moldovenii în unele cazuri „păzesc regula gramaticească mai cu scumpătate”, iar în Transilvania se agitau ideile unificării limbii ro-mâne scrise, apare în Moldova o gramatică concepută nu în spiritul aceleiași orientări lingvistice unificatoare. Este vorba de gramatica lui T o a d e r Ș c o l e r i u, intitulată *Lecțione adecă cuvîntare* (1789). În multe privințe, lucrarea este un repertoriu de fonetisme și forme moldovene. Iată, de exemplu, ce recomandă Ș c o l e r i u cu privire la pronunțările *gios*, *jos* : „*gios* îi mai bine a zice decît *jos*” (p. 9)[1]. Este deasupra oricărei îndoieli că îndrumarea dată de Școleriu „scrieți după cum vorbiți că este bine” (p. 9) se referă la reproducerea în scris a graiului vorbit în Moldova. Cităm ca argument următoarea recomandare privitoare la scrierea indicativului prezent pers. a III-a sg. al verbului *a fi* și a numelui localității Iași : „*este* dar nu *iaste*, că-i zicire streină, și *Ieși* dar nu *Iași*, că măcar de se și găsăsc tipărite, dar acee vine din pricina izvodului tiparului, iară nu după vorbire” (p. 9). Urmărind o cît mai fidelă reflectare a vorbirii în scriere, Ș c o l e r i u preconizează eliminarea slovei ѣ, cu valoare echivocă (de *e* sau *ęa*), și folosirea numai a slovelor ѧ și *e* : „fără nici o treabă scriitorii îl pun [pe ѣ, n.n.] și scot pe *e* și pe ѧ din multe locuri, dar de obște să știți că ѣ nu-i de nici o treabă în scrierile noastre și să-l daț afară ca pe ы și să puneți *e* și ѧ la locul lor și veți fi odihniți” (p. 8).

*
* *

Aruncînd o privire de ansamblu asupra gramaticilor apărute în perioada 1780—1828, constatăm în scrierile din Transilvania o tendință de orientare spre modelul latin, erudiția jucînd un rol important în elaborarea normelor literare. Tot în Transilvania înregistrăm și primele încercări de unificare a limbii de cultură. La polul opus se situează gramatica lui T o a d e r Ș c o l e r i u, cu un pronunțat caracter regional. Între aceste două extreme se plasează *Observațiile* lui V ă c ă r e s c u. Am văzut că scriitorul muntean este, în principiu, adeptul regularizării formelor, criteriu în virtutea căruia o serie de moldovenisme sînt considerate mai corecte decît formele corespunzătoare muntenești. Această discriminare este doar

[1] Toate trimiterile se fac la paginile numerotate cu slove cifră chirilice.

teoretică, căci nu duce la excluderea formelor „anomale”, întrebuințate chiar de autorul *Observațiilor*.

Înainte de a trece la examinarea propriu-zisă a materialului lingvistic extras din gramatici, ținem să precizăm că acesta reflectă, pe lîngă normele fonetice și morfologice specifice regiunilor din care provin gramaticile, și punctul de vedere propriu al autorilor cu privire la fenomenele descrise. De cele mai multe ori, cele două planuri coincid; alteori, regulile formulate și exemplele ilustrative corespund unor norme stabilite după alte criterii decît tradiția locală. De acest fapt vom ține seama în cursul expunerii.

MUNTENIA

Unica gramatică apărută în Muntenia în perioada 1780—1828, *Observațiile*... lui I e n ă c h i ț ă V ă c ă r e s c u, reflectă tradiția literară muntenească, prezentînd unele oscilații explicabile prin influența graiului local.

Fonetică

Vocalismul. **ă** etimologic se păstrează în cuvîntul *fămeie*, care apare și în forma asimilată *femeie*, generalizată astăzi în Muntenia.

Trecerea lui **ă** la **a** în cuvinte ca *măcar*[1], *sărac*, specifice ariei nordice a Dacoromaniei, nu se înregistrează, după cum nu este atestată nici reducerea lui **e̯a** la **e** (**ẹ**) în *mea*, *ipingea* și nici reducerea lui **o̯á** la **ọ** în *foarte*, *oale*, *oase* etc.

În cuvinte ca *ploao* constatăm menținerea diftongului **o̯á**. Apare **i̯a** și nu **i̯e** în formele de prezent ale verbului *a lua*: **iau** **iai**, **ia**.

e se păstrează în cuvinte ca *inemă* și este trecut la **i**, respectiv la pseudo **-i** (în finală), în *adică* (p. 21), *nici* (p. 89), *căci* (p. 92).

Formele sincopate *dreg*, *dreptate* sînt singurele înregistrate.

e neaccentuat în poziție medială apare cînd păstrat (*dînsele*, *omenaș*, *prieten*, *vedere*), cînd trecut la **i** (*numerile*, *unile*). În poziție finală, închiderea lui **e** la **i** nu se înregistrează.

Formele muntenești epentetice de tipul *mîine* sînt generale.

Consonantismul. Conform tradiției muntenești, fonetismele **j** pentru **ğ** și **z** pentru **dz** apar constant.

[1] Am luat în considerație și acest cuvînt, deși nu este exclus ca forma inițială să fie *macar*, (<m. gr. μακάρι), iar *măcar* să rezulte din trecerea spontană a lui *a* neaccentuat la *ă*.

În ce privește durificarea consoanelor, gramatica lui V ă c ă r e s c u prezintă o serie de oscilații. Dintre labiale, se durifică numai **p**. Cazurile de trecere a vocalelor **e**, **i** la **ă**, **î** după *p* alternează cu cele care prezintă vocala păstrată : *pă- pe*, *Petru* — *Pătru*, *piste* — *pîste*. După frecvența cu care apar de-a lungul *Observațiilor*, se deduce că V ă c ă r e s c u preferă variantele cu *p* dur. *Pe* figurează ca variantă a prepoziției *pă*.

Situația dentalei *d* este aceeași cu a labialei *p* : *de la*, *din* — *dă la*, *dîn*, *dăparte*.

Consoanele *s*, *z*, *ț* au totdeauna timbru moale, cu excepția lui *s* din forma de acuzativ a pronumelui reflexiv, care apare numai în varianta *să*.

Fricativele palatale *ș*, *j* au un dublu tratament, consemnat chiar de V ă c ă r e s c u, după cum urmează : „*î* să amestecă cu *i*, precum *șî*..., *și*" (p. 97). Variantele dure ale acestor consoane sînt predominante, atît în exemple, cît și în expunerea autorului. Durificarea consoanei *ș* este atestată și de reducerea diftongului **ea** la **a** în *șarpe*.

Timbrul lui *r* medial este moale în *trebuiește*. În poziție finală, *r* provenit din sufixele latinești *-torius*, *-arius* este notat fie cu elementul palatal păstrat (*rîmătoriu*, scris cu ю), fie în varianta munteanască devenită astăzi literară (*iubitor* etc.). Prin analogie, *r* din *cer* (< lat. *caelum*) are, de asemenea, două variante : *ceriu* (cu ю) și *cerul*.

Morfologie

Substantivul. Femininele au la genitiv-dativ terminațiile **-ei**, cînd finala este precedată de un *i* (*Mariei*), și **-ii** în celelalte situații (*mesii* ; *șalii*). Substantivele conținînd consoanele *c* și *g* înaintea terminației fac genitiv-dativul singular atît în **-ăi**, cît și în **-ii** : *slugăi*, *slugii*[1]. Vocativul singular al substantivelor feminine este exprimat fie prin forma nearticulată de nominativ, fie prin adăugarea desinenței **-o** : *Marie*, *Mario*.[2]

Articolul. Articolul genitival este variabil, dar prezintă la masculin singular și forma invariabilă, caracteristică jumătății nordice a Dacoromaniei : **al** *mieu* — **a** *mieu*, **al** *nostru* — **a** *nostru*.

[1] În legătură cu genitiv-dativul în *-căi*, *-găi* vezi F r î n c u, *Genul personal*.

[2] Vezi, pentru răspîndirea vocativului în *-o*, P ă t r u ț, *Vocativul*.

Adjectivul. Superlativul se formează numai cu adverbul **prea** *(***prea** *bun,* **prea** *mare),* modalitate la care limba literară actuală a renunțat.

Numeralul. Numeralul ordinal are la masculin terminația **-lea**, și nu **-le** : *al doi***lea** etc.

Pronumele. Pronumele (adjectivul) posesiv de pers. I reproduce formele literare de atunci *mieu, miei*, răspîndite și astăzi în cea mai mare parte a teritoriului dacoromân (dacă avem în vedere și variantele cu *m* palatalizat). Pronumele (adjectivul) demonstrativ de apropiere are variantele *acest, cest* și *ăst*, prima reținută de limba literară, a doua devenită astăzi arhaică, iar a treia răspîndită numai în vorbirea populară și familiară din Muntenia și Transilvania. Demonstrativul de depărtare are formele: *acel(a)*, prezentă astăzi în graiurile din Bucovina, nordul Transilvaniei, nordul și sudul Crișanei, *cel(a)*, uzitată astăzi în aceleași regiuni ca și *acel(a)*, la care se adaugă Moldova și nord-estul Dobrogei, și *ăl(a)*, specifică graiului din Muntenia, Oltenia, Banat și din centrul și sud-vestul Transilvaniei. Demonstrativul de diferențiere, nemenționat în partea teoretică a gramaticii, apare la masculin plural cu particula **a** după primul element al compusului *(ceialalți)* și fără **a** la pluralul feminin *(celelalte)*.

Genitiv-dativul singular feminin al pronumelui (adjectivului) demonstrativ de apropiere are terminația **-ii**, prezentînd și alternanța consonantică **st/șt** *(acești***ii***)*. Generală în limba literară veche, această formă este înregistrată astăzi în diferite părți ale teritoriului dacoromân, dar apare rar în vorbirea populară, unde de obicei, în locul genitiv-dativului, întîlnim construcții prepoziționale.

Demonstrativul feminin de depărtare are genitiv-dativul *acei(***i***)* *(cei, ăi)*, conform uzului literar de atunci.

La pronumele (adjectivul) relativ-interogativ este menționată numai seria articulată din limba veche *carele, carea, carii, carele*. Forma feminină de genitiv-dativ are terminația **-ii** *(căr***ii***)*.

Pronumele (adjectivul) nehotărît compus cu *a vrea* apare în variantele **veri***care* (**veri***cine* etc.) și **ori***care* (**ori***cine* etc.) Formele pronumelui (adjectivului) nehotărît compus cu *fie* sînt **fieșteș***care* (**fieșteș***cine* etc.), **fieș***care* (**fieș***cine* etc.).

Pronumele negativ are genitiv-dativul *nimălui*, în care *-lui* se explică prin analogia cu declinarea substantivelor și adjectivelor masculine. Avînd variantele *nimului* și *niminlui*, această formă de genitiv-dativ se întîlnește astăzi în jumătatea vestică și în nordul Munteniei.

Verbul. Prezentul indicativ și conjunctiv al verbului *a mînca* este, ca și în limba literară actuală, *mănînc, mănînci, mănîncă,*

forme uzitate astăzi în Muntenia, Oltenia, sudul Banatului și Maramureș. *A usca* are prezentul *usuc*, răspîndit în Muntenia, Oltenia și Moldova. Referindu-se la prezentul verbului *a lucra*, Văcărescu ține să remarce că forma transilvăneană *lucru* este mai conformă cu „regulile gramaticești" (p. 82). La verbele *bănui*, *milui* și *tîngui*, formele de prezent sînt cele slabe, acceptate în limba literară actuală. *A tăbărî* apare, de asemenea, în varianta sufixată, care însă nu a fost reținută de norma literară actuală.

La verbele cu radical în *d* și *t* se înregistrează numai forme iotacizate la pers. I indicativ și conjunctiv prezent, precum și la pers. a III-a a conjunctivului prezent : *văz*, *simț*, *să simț*, *să pociu*. Forma *pociu* este considerată de Văcărescu „anomală". Normală i se pare forma *poțiu*, inexistentă în limbă (dar dedusă din analogia cu *simț*), sau *pot*, care „se pronunție cu regulă" în „prințipatul Moldaviei" (p. 83)[1].

La imperfectul indicativului, pers. a III-a plural, verbele se termină în *a*, după norma literară generală pe atunci : *avea*, *făcea* etc.

Perfectul simplu are la pers. I și a II-a plural numai forme etimologice : *avum*, *avut*, *mîncăm*, *mîncat* etc. Formele de plural ale mai mult ca perfectului sintetic conțin sufixul **-ră** numai la pers. a III-a, unde sînt concurate de formele etimologice : *fusese*- *fusese***ră**. *făcuse***ră**.

Pers. a III-a singular a perfectului compus se formează, de obicei, cu auxiliarul **a**, conform uzului muntenesc. Uneori se strecoară în scrisul autorului și forme compuse cu **au**.[1]

La mai mult ca perfectul indicativului, Văcărescu notează și forma perifrastică construită cu imperfectul lui *a avea* : *aveam, iubit*, atestată, cu totul rar, numai în textele românești din secolul al XVI-lea[2].

La viitor, în *Observații...* figurează numai formele compuse cu **voi, vei** etc. : **voi** *iubi*, **voi** *mînca*.

La condițional perfect, în afara compuselor cu *aș fi* etc. sînt consemnate și forme ca : *vream face*, *vream mînca* etc.[3]

Diateza pasivă se formează în două moduri : cu pronume reflexiv și cu verbul *a fi* : *cutare* **să citește** *dă mine*, *cutare* **iaste iubit**

[1] V. Frîncu, *Auxiliarul de pf. c.*; Gheție, *Auxiliarul a.*

[2] Ovide Densusianu, *Histoire de la langue roumaine*, tome II, Paris, 1938, p. 225.

[3] Auxiliarul de conjunctiv perfect nu a putut fi urmărit deoarece formele respective lipsesc.

dă mine. După cum se observă, numele de agent se poate exprima și în construcțiile reflexiv-pasive.

Adverbul. Dintre adverbele enumerate în gramatica lui V ă c ă r e s c u, menționăm pe *acuși*, păstrat astăzi numai în vorbirea populară și familiară, și pe *încotro*, care s-a impus ulterior, în această formă, în limba literară.

Prepoziția. Forma prepozițiilor *către* și *după* este cea din limba literară actuală. Prepoziția *pe* nu apare niciodată în forma *pre* și, de cele mai multe ori, prezintă trecerea lui *e* la *ă*, ca în graiurile muntenești.

MOLDOVA

Singura gramatică tipărită în Moldova în perioada 1780—1828, *Lecțione*, publicată în 1789 de T o a d e r Ș c o l e r i u, neavînd dimensiunile lucrărilor similare din Muntenia și Transilvania, ne oferă un material lingvistic redus [1], dar concludent pentru caracterul regional al normei promovate de autorul ei. După cum se va vedea din cele ce urmează, normele elaborate de Ș c o l e r i u nu coincid în totalitate cu graiul moldovean, dar recomandarea unor fonetisme locale într-un moment în care în scrierile din Moldova și Transilvania, și în special în tipăriturile bisericești, se constată o abandonare a normei locale prin adoptarea celei muntenești [2], conferă limbii promovate de Ș c o l e r i u un caracter „regional" pronunțat.

Fonetică

Vocalismul. ă neaccentuat nu este asimilat la e în *părechi*. ă protonic urmat de o silabă care conține un *á* nu apare trecut la a, deși graiul moldovean cunoaște încă din secolul al XV-lea această inovație.

[1] Aceasta este una din cauzele pentru care un mare număr de trăsături urmărite de noi nu apar în prezentarea de față. Menționăm, de asemenea, faptul că unicul exemplar avut la dispoziție, cel aflat la Biblioteca Academiei, este incomplet.

[2] I o n G h e ț i e, *Contribuții la problema unificării limbii române literare. Momentul 1750*, în LR, XX (1971), nr. 2, p. 113—124.

În schimb, trecerea lui **e** neaccentuat la **i**, curentă în graiul moldovean, se înregistrează frecvent, atît în poziție medială *(fecioarile; niguțătoriță)*, cît și in poziție finală *(fecioar**i**; stel**i**; șes**i**; șept**i**)*.

Diftongul **-ęá** apare adesea redus la **-e** (ę) : *av**e**, st**e*** etc.

o în poziție metafonică este redat prin **oa** în *apr**oa**pe, măs**oa**ră* etc. Conform normei literare vechi, **oa** se păstrează și în *doaî, noaî, oaî*.

Închiderea lui **ă** final la **î** din graiurile moldovene este redată aproape constant de Ș c o l e r i u (vezi mai sus *doa**î**, noa**î**, oa**î***)[1].

Consonantismul. Fonetismul **ğ** în *gioi, gios, împregiur* este recomandat în locul pronunțărilor *joi, jos* etc. pentru motivul că acestea din urmă nu sînt folosite în Moldova. În schimb, *d* latin + *e, i* este totdeauna redat prin **z**, ca în uzul literar, deși în Moldova de nord *dz* era general răspîndit.

Evoluția africatei **č** la fricativa **š**, fenomen foarte răspîndit în Moldova, nu se înregistrează. Lipsește, de asemenea, palatalizarea consonelor labiale.

Sînt frecvente, fără a fi exclusive, cazurile de durificare a labialei *b (iubăsc, iubască)* și a dentalelor *s, ț (șesăzeci, dînsăle, sîngur, sfințăsc)*.

Fricativele palatale *ș* și *j* sînt rostite moale, păstrînd nealterat timbrul palatal al vocalelor următoare *(șesi, șepti)*.

În legătură cu vibranta *r*, lipsesc exemplele din care să rezulte timbrul consoanei în poziție medială și finală. În ce privește uzul autorului, acesta este oscilant în poziție medială : *hotărești, stricată* (p. 25), *trebuie* (p. 3), dar *hotărăsc* (p. 42), *strîcă* (p. 5). În poziție finală, *r* din sufixul *-tor* sau din *cer* are totdeauna timbru (labio-)palatal, redat prin semnul ю : *cer**iu*** (6), *mijlocitor**iu*** (p. 4), *sfîrșitor**iu*** (p. 3).

Morfologie

Substantivul. Pluralul neutrelor terminate la nominativ singular în *r* reproduce formele moldovene cu desinența **-ă** : *hotar**ă***.

Terminația genitiv-dativului singular al substantivelor feminine este, conform indicațiilor autorului, **-ii** : „toate numele de neamul fimeiesc săvîrșesc în -ii" (p. 13) : *fecioar**ii**, stel**ii***.

[1] *î* din forme ca *doaî, oaî* etc. este redat prin ж. Indicațiile autorului în legătură cu valoarea fonetică a slovelor ж și ъ nu lasă dubii asupra interpretării lui ж ca *î* (vezi p. 7 numerotată cu cifră arabă).

Vocativul singular al substantivelor feminine se exprimă numai prin forma nearticulată de nominativ, singura întrebuințată în Moldova.

Articolul. Articolul genitival este exprimat în forma invariabilă, uzitată în Moldova. La masculin singular apare însă și forma **al**.

Adjectivul. La superlativul absolut apar construcțiile cu adverbul **prea**, specifice limbii literare vechi: **prea** *bun*.

Numeralul. Numeralul ordinal este terminat la masculin în **-le**, ca în unele graiuri moldovene, și nu în **-lea**: *al doile*.

Pronumele. Pronumele (adjectivul) posesiv are la pers. I formele *mieu, miei*.

La pronumele (adjectivul) demonstrativ, constatăm absența formelor literare *acest, acel*. La demonstrativul de apropiere figurează numai forma literară învechită astăzi *cest* și forma moldovenească *ist*. La demonstrativul de depărtare, Ș c o l e r i u notează numai varianta *cel*, dispărută din limba literară actuală.

Pronumele (adjectivul) nehotărît compus cu *fie* are forma *fiiște-care*.

Verbul. Dintre verbele care își schimbă consoana finală a radicalului, am înregistrat numai verbul *a vedea*, care la prezentul indicativ și conjunctiv pers. I are forma *văd*, iar la pers. a III-a a conjunctivului, forma *vază*.

Pers. a III-a plural a imperfectului indicativ se termină în *a*, ca și singularul: *era*.

Formele de pers. I și a II-a plural ale perfectului simplu sînt cele etimologice, ca de altfel și formele de plural ale mai mult ca perfectului (unde sînt consemnate numai forme sintetice).

La pers. a III-a singular a perfectului compus este notată forma pe atunci literară **au**, și nu varianta **o** din graiul moldovean. Viitorul este format cu varianta moldoveană a auxiliarului, prezentînd formele **oi, îi, a, om, îți, or**.

Nu apar forme de condițional perfect compuse cu *a vrea*. Diateza pasivă se exprimă numai prin construcții cu verbul *a fi*.

TRANSILVANIA

Cele mai multe date asupra aspectelor fonetice și morfologice urmărite de noi provin din Transilvania, unde au fost alcătuite majoritatea gramaticilor românești dintre 1780—1828. Ca urmare,

materialul extras din gramaticile transilvănene prezintă o bogăţie şi o varietate mai mare decît cel recoltat din lucrările elaborate în Muntenia şi Moldova.

Fonetică

Vocalismul. **ă** etimologic este asimilat la **e** în cuvîntul *femeie*, atestat la Micu-Şincai. În celelalte cazuri, toate gramaticile transilvănene notează numai forme etimologice: *blăstămător* (Micu-Şincai, p. 77), *despărechiat* (Budai-Deleanu), *păreche* (Tempea), *părete* (Micu-Şincai, Budai-Deleanu, Diaconovici-Loga).

Trecerea lui **ă** protonic la **a**, prezentă astăzi în Transilvania în unele graiuri din Banat şi Crişana, se semnalează rar, la Budai-Deleanu *(macar că)* şi la Diaconovici-Loga *(placea)*. La ambii autori, fonetismul **ă** este preponderent. La Micu şi Şincai, grafia *barbát* reproduce, conform regulilor ortografice şi ortoepice stabilite la începutul lucrării, pronunţarea *bărbat*. Tot astfel credem că trebuie interpretată şi grafia *cararea*, în care al doilea *a* nu poartă accent.

ă pentru **a** neaccentuat, înregistrat astăzi mai ales în Banat şi unele zone din nordul Transilvaniei şi din Moldova, este atestat în cuvintele *bălaur* (Tempea), *băsma* (Budai-Deleanu), *cătran* (Tempea), *în zădar* (Budai-Deleanu; Diaconovici-Loga), *scăiete* (Diaconovici-Loga). Fonetismul **a** în adverbul *în zădar* apare la Tempea.

Păstrarea lui **e** în cuvinte în care astăzi el a devenit **i** se semnalează frecvent. Unii gramatici menţionează ambele variante ale cuvintelor: *dimineaţă* — *demineaţă* la Budai-Deleanu şi la Diaconovici-Loga, *nişte* — *neşte* la Tempea (p. 10). La Budai-Deleanu varianta *dimineaţă*, scrisă cu litere chirilice, este redată în ortografie latină *demanetia*. Cu fonetismul **e** înregistrăm şi cuvintele *adecă* (Tempea, în comentarii, p. 103, 170) şi *nice* (Tempea, p. 94, şi Budai-Deleanu, II, f. 88). Variantele cu **i** (*dimineaţă*, *inima*, *nimic*) figurează, fără a fi concurate de cele în **e**, la Tempea. *Dimineaţă* apare cu ambele fonetisme în gramatica lui Diaconovici-Loga. Grafiile *demanetia* şi *nesce*, consemnate de Micu şi Şincai (p. 12), au o valoare fonetică incertă.

În ce privește sincopa vocalelor e și i în *dreg*, *drept*, constatăm în gramaticile transilvănene o situație diferită de cea din Muntenia [1], unde se înregistrează numai forme sincopate. Variantele nesincopate ale lui *drege* și derivatele lui sînt singurele atestate (T e m p e a: *diregătorie*; B u d a i-D e l e a n u: *dereg*; D i a c o n o v i c i-L o g a: *direg*). În cazul lui *drept*, însă, fonetismul literar de astăzi este aproape general, fiind concurat numai la T e m p e a de fonetismul *dirept*.

Diftongul ea în poziție finală accentuată apare păstrat la M i c u și Ș i n c a i (*mea*, *prea*, *turturea*) și la T e m p e a (*rea*, *rîndunea*, *stea*). La B u d a i-D e l e a n u, ѣ final accentuat pare a reda un ę. Într-adevăr, autorul recomandă pronunțarea lui *stѣuă* „cu *e* rădicat", ceea ce presupune o variantă *stę*. Aceluiași autor îi aparține și indicația „*prindѣi* citește *prindej*" (I,f. 4 r), de unde deducem că persoana a treia singular a verbului s-ar citi *prindé*.

La D i a c o n o v i c i-L o g a, valoarea fonetică a lui ѣ în poziție finală accentuată nu se poate stabili cu precizie. În capitolul *Respunderea literelor* din partea de ortoepie, autorul precizează că la sfîrșitul cuvintelor ѣ „se respunde ca *e* lung, iară la alte locuri se respunde ca *ea*" (p. 7). Această regulă este ilustrată printr-un singur exemplu, „*mórte*, *mórtea* sau *mórtѣ*", unde ѣ corespunde unui -*ea* neaccentuat. Pe de altă parte, în capitolul *De întrebuințarea literelor* din partea de ortografie se face următoarea remarcă cu privire la ѣ: „Litera ѣ [se vede] că s-ar fi născut din ea, p.e.: *mѣ* în loc de *mea*, *flórѣ* în loc de *flórea*" (p. 21). Formele *flórea*, *flórѣ* și *mea*, *mѣ* sînt grupate împreună, ca prezentînd aceeași situație în ce privește redarea lui *ea* final. De aici se deduce că regula ortoepică după care lui ѣ final îi corespunde un *e* „lung" în unele locuri și un *ea* în altele se referă nu numai la exemple ca *mórtѣ*-*mórtea*, ci și la cele de tipul *mѣ* — *mea*.

Alternanța ia/ie (ię) în exemple de tipul *băiat*/*băiet*, *muia*/*muie* nu a putut fi urmărită din lipsa în majoritatea gramaticilor a unor cuvinte prezentînd acest context fonetic. Relevăm numai forma *învăpăiat* la D i a c o n o v i c i-L o g a, precum și formele *eu ieu*, *el ia* la B u d a i-D e l e a n u, care reflectă etimoanele lor latinești (*levo* și *levat*).

Închiderea lui e aton se înregistrează numai în poziție medială și atunci foarte rar (D i a c o n o v i c i-L o g a: *mireu*). În legătură cu pronunțările *esti*, *veniri*, *firi*, curente în Moldova, B u d a i-D e l e a n u precizează că rostirile corecte sînt *este*, *venire*, *fire*.

[1] La Ș c o l e r i u cuvintele *drept* și *dreg* nu sînt atestate.

Fonetismele *cîne*, *mîne*, *pîne* din graiurile transilvănene sînt aproape generale. **îi** în *pîine* etc. apare numai la T e m p e a, originar din sud-estul Transilvaniei, alături de mai frecventele *cîne*, *mîne* etc.

În privința lui **ó** în poziția *ă*, *e*, din gramaticile din Transilvania se desprind două puncte de vedere: M i c u-Ş i n c a i îl redau prin **o**, dar îi atribuie valoare fonetică **oa**: *o* „sonat ac si fiat *oa*: *porta*..., *sorte* ... lege *poarta*, ... *soarte*" (p. 6). (În ediţia din 1805 a gramaticii, Ş i n c a i renunţă la grafia *o*, scriind **oa**: *moara*, *poarta*, *soare* etc.). T e m p e a şi D i a c o n o v i c i-L o g a recomandă atît scrierea, cît şi pronunţarea **o** (care, de altfel, se apropie de rostirea transilvăneană **o**), din raţiuni latiniste: forma în *o* este mai puţin depărtată de etimonul latin decît cea în *oa* (T e m p e a: „în loc de **oa** citeşte **o**, adecă: *hotărîtore*, *ore*, *flore*, *pote*, *tote*, *izvoră* şi altele"; D i a c o n o v i c i L o g a: „nu *doarme* ci *dorme*", *morte*, *mortea*, *sore*). B u d a i-D e l e a n u recomandă să se scrie cu *o* şi să se pronunțe după uzul fiecăruia: „**oa** să-l grăiască norodul şi fieştecare cum s-au obicinuit, dar la scrisoare nu trebuie să se scrie şi atunci vom scrie *Domne*... *flore*" şi vom grăi *doamne* (I,f. 80r).

Diftongul **oa** în *ploao*, *voao* apare păstrat la B u d a i-D e l e a n u şi, scris *o* (= **oa**), la M i c u-Ş i n c a i. T e m p e a şi D i a c o n o v i c i-L o g a notează pe **o** la numeralele *doo*, *noo* şi pe **oa** în celelalte cazuri (T e m p e a: *noao*, adj. şi pron., *oao*; D i a c o n o v i c i-L o g a: *noao*, *voao*).

Consonantismul. *d* latin + *e*, *i* este redat în majoritatea gramaticilor prin **z**. Cu privire la semnul chirilic **ѕ** (= **dz**), D i a c o n o v i c i-L o g a precizează că se întrebuinţează „în numărul bisericesc şi la pascalie"(p. 4). Singurul gramatic care nu numai că întrebuinţează pe **dz**, dar îl şi recomandă ca fiind mai puţin îndepărtat de *d* latin decît **z**, este B u d a i-D e l e a n u: „cînd vine cu punerea sa înainte de *i*, atunci îş mută pronunţia sa şi trebuie să se grăiască ca şi **dz** sau mai îndesat decît *z*". Grafiile *Dieu*, *dico* se vor citi aşadar **D***zieu*, **dz***ic* (I,f. 19r). Rostirea **z** în loc de **dz** este considerată greşită de autorul *Ţiganiadei*: „Nice poate să să mestece pronunţia acestii slove cu *z*, precum o mestecă unii" (If. 3v).

Fonetismul **ğ** pentru **j** apare numai la B u d a i-D e l e a n u, în cuvinte ca **g***ios*, *pre***g***iur*. *j* latin + *e*, *i* este totdeauna redat de autorul *Ţiganiadei* prin **j**, conform etimonului latin şi tradiţiei cărţilor bisericeşti „tipărite cu ortografie mai dreasă", unde „mai vîrtos vei afla **j***udec*, **j***unghi*, **j***unc*, **j***une*" (decît **gi***unghi* etc.) (I,f. 26v). Celelalte gramatici transilvănene notează numai forme cu **j**.

Evoluția africatelor č și ǧ la fricative nu se înregistrează. Fonetismul, obișnuit în graiul de origine al autorului, este atestat în mod izolat în gramatica lui B u d a i-D e l e a n u la genitiv-dativul singular al substantivului *slugă* : *slujii*. Întrucît cuvîntul este de origine slavă, se poate spune că autorul *Țiganiadei* urmează cu consecvență regula formulată de el însuși, aceea de a se scrie și a se rosti *ge* „acolo unde latinii au scris cu *ge*" : „*gemo* cetește *ǧem*, *gemen* cetește *ǧemen*" (I,f. 23^v).

Fenomenul palatalizării consoanelor este absent în gramaticile transilvănene. Semnalăm apariția cu totul excepțională a acestui fenomen la D i a c o n o v i c i-L o g a, în cuvîntul *hiarălor* (58).

În ce privește timbrul consoanelor, se impune constatarea că pronunțarea dură, îndeosebi velarizarea vocalelor, se înregistrează în Transilvania în proporție mult mai mică decît în Muntenia și Moldova. Acest fapt se explică prin concepția puristă a gramaticilor ardeleni, care evită vocalele velare, inexistente în limba latină. Dacă I e n ă c h i ț ă V ă c ă r e s c u consemnează ambele tratamente ale lui *p* în prepoziția *pe*, iar în Moldova (la Ș c o l e r i u), fonetisme ca *iubesc* alternează cu cele de tipul *iubăsc*, în gramaticile transilvănene labialele dure se înregistrează rar, atît în exemple, cît și în exprimarea autorilor (T e m p e a, D i a c o n o v i c i-L o g a : *moldovan*), deși unii dintre ei provin din regiuni în care fenomenul era prezent. Tratamentul consoanelor *s*, *z*, *ț* este oarecum diferit. Rostirea dură se constată mai des, singura lucrare care, datorită ortografiei etimologice, nu o atestă, decît în mod excepțional, fiind gramatica lui M i c u și Ș i n c a i. Aici *s* apare dur doar în *sama*, unde este etimologic (< mag. *szám*), iar *z* în *zamă*, formă provenită dintr-un etimon cu *e* (< lat. *zema*). Referitor la pronunțarea cuvintelor *ține*, *ție* reținem următoarea îndrumare dată de M i c u-Ș i n c a i : „*tiene*, *tie* ... lege *tziene*, *tzie*" (p. 7). B u d a i-D e l e a n u face aceeași recomandare, de la care se abate uneori în exprimarea sa și chiar în indicațiile ortoepice (*tieno* citește *țîn*).

d dur se înregistrează, sporadic, la T e m p e a, originar dintr-o arie care cunoștea, probabil, la sfîrșitul secolului al XVIII-lea, întocmai ca astăzi, durificarea acestei consoane.

Velarizarea vocalelor precedate de fricativele palatale apare, rar, în gramatica lui D i a c o n o v i c i-L o g a (*șăd*).

Tratamentul consoanei *ș* rezultă și din forme în care precedă un *é* (*ęa*) aflat în poziție moale. Notează numai forme cu *ș* moale M i c u-Ș i n c a i (*șese*, *șepte*) și B u d a i-D e l e a n u (*șepte*, *șerpe*). Forme cu *ș* dur apar la D i a c o n o v i c i-L o g a și la T e m p e a, la care se înregistrează și tratamentul moale, în cuvîntul *șearpe* (scris *șkrpe*).

În indicațiile ortoepice și în exemplele din gramatici nu înregistrăm cazuri de durificare a consoanei *r*, deși fenomenul era răspîndit în Transilvania. Sub influența graiului vorbit în sud-vestul Transilvaniei, durificarea lui *r* apare în textul gramaticii lui B u d a i-D e l e a nu, și anume în pasajele care reflectă vorbirea autorului (*întrăbări* I, f. 48 , *întrăbuințăm* I,f. 114r).

r final din sufixele *-tor*, *-ar* și din *cer* are în toate gramaticile timbru (labio-) palatal. Varianta nepalatalizată este atestată la M i c u-Ș i n c a i, în cuvintele *amnar* și *cuptor*.

Morfologie

Substantivul. Aparțin declinării a treia substantivele : *afine* (T e m p e a), *lature* (M i c u-Ș i n c a i), *livade* (T e m p e a), *soarte* (D i a c o n o v i c i-L o g a; M i c u-Ș i n c a i; T e m p e a).

Neutrele terminate la nominativ singular în *r* au desinența de plural -**e** la M i c u-Ș i n c a i (*car***e**, *topoar***e**) și -**ă**, ca în graiurile nordice de astăzi, în celelalte gramatici (T e m p e a : *car***ă**, *hotar***ă**, *izvoar***ă** ; B u d a i-D e l e a n u : *fiear***ă**, *popoar***ă**).

La genitiv-dativul substantivelor articulate de declinarea I, M i c u-Ș i n c a i consemnează numai forme cu finala **-ei** : *doamnă*, **-ei.** *Marie*, **-ei**. Celelalte gramatici reflectă același punct de vedere conform căruia se poate zice și *muiar***ei** și *muiar***ii**, *doamn***ii**'' (T e m p e a), și *pîin***ei** și *pîin***ii** (B u d a i-D e l e a n u), și *capr***ii** și *capr***ei** (D i a c o n o v i c i-L o g a).

În lucrările în care sînt menționate, substantivele de declinarea I prezentînd consoana *c* sau *g* înaintea terminației *-ă* formează genitiv-dativul prin adăugarea lui *i* la forma nearticulată de nominativ : *Luc***ăi** (T e m p e a, B u d a i-D e l e a n u), *slug***ăi** (B u d a i-D e l e a n u). La B u d a i-D e l e a n u, genitiv-dativul *sluj***ii** apare ca variantă a formei *slug***ăi**. Semnalăm în gramatica lui T e m p e a și forma *doamn***ăi**, alături de *doamn***ii**.

Vocativul singular al substantivelor feminine prezintă numai forme identice cu nominativul nearticulat la M i c u-Ș i n c a i (*doamnă*) și la D i a c o n o v i c i-L o g a (*capră*, *turturea*). B u d a i-D e l e a n u consemnează și forme de vocativ în **-o** : *doamnăo*, *Lucăo*, *slugăo*.

Articolul. Pentru articolul genitival, gramatica din 1780 notează numai forma invariabilă **a**. În ediția din 1805 a aceleiași lucrări, articolul invariabil **a** intră în componența pronumelui posesiv, în

timp ce formele **al, a, ai, ale** figurează la adjectivul posesiv antepus numelui. Tempea și Diaconovici-Loga scriu cînd **al** etc., cînd **a**. Budai-Deleanu reproduce în același timp ambele variante.

Adjectivul. Superlativul se construiește nu numai cu adverbul **prea**, ca în gramaticile din Muntenia și din Moldova, ci și cu **foarte**, *de tot* etc.: Micu-Șincai, Budai-Deleanu: **prea, foarte**; Tempea: **prea, foarte**, *cu totul*; Diaconovici-Loga: **foarte**, *de tot, preste măsură, preste samă*, **prea**.

Numeralul. Terminația **-lea** a numeralului ordinal masculin este generală: *al doilea* (Micu-Șincai, Tempea, Diaconovici-Loga).

Pronumele. Pronumele (adjectivul) posesiv de pers. I singular și plural are la Micu-Șincai și la Diaconovici-Loga formele *meu, mei* din graiul hunedorean și nord-bănățean, promovate de filologii ardeleni ca mai apropiate fonetic de originalele latinești. Formele *mieu, miei*, pe atunci literare, sînt notate de Tempea și de Budai-Deleanu.

Spre deosebire de lucrările similare din Muntenia și Moldova, unele gramatici transilvănene conțin indicații privitoare la folosirea genitivului pronumelui personal de pers. a III-a și a pronumelui (adjectivului) posesiv de aceeași persoană pentru exprimarea posesiei[1]. Budai-Deleanu și Diaconovici-Loga recomandă respectarea distribuției din limba latină a celor două feluri de pronume, prin întrebuințarea posesivului în legătură cu subiectul și a pronumelui personal în legătură cu complementul.

Pentru pronumele (adjectivul) demonstrativ de apropiere, Micu-Șincai menționează numai varianta *acest(a)*, aflată și la Tempea și la Diaconovici-Loga, dar urmată de *cest* și *ăst*. Datorită orientării sale latiniste, Budai-Deleanu preferă forma „populară" *ăst (est)*, cu toate că admite că în cărțile bisericești se utilizează forma *acest*, pe care o recomandă însă în locul lui *ăst* numai „cînd vrem să-i dăm o mai hotărîtă noimă" (I,f. 102^v).

O situație asemănătoare se constată în ierarhizarea variantelor pronumelui (adjectivului) demonstrativ de depărtare. *Acel* este

[1] Privitor la concurența dintre pronumele personal în genitiv și pronumele (adjectivul) posesiv, vezi Berea, *Posesivul*.

unica formă reprodusă de M i c u-Ş i n c a i şi notată pe primul loc de T e m p e a şi de D i a c o n o v i c i-L o g a. Spre deosebire de T e m p e a, care consemnează numai formele *acel* şi *cel*, D i a c o n o v i c i-L o g a reţine şi varianta populară *ăl* din Banat şi Muntenia, pentru care, din motivul enunţat mai sus, optează şi B u d a i-D e l e a n u. Autorul *Ţiganiadei* introduce şi forma hunedoreană *hăl(a)*, urmată de variantele *cel(a)* şi *acel(a)*. Deşi consemnează şi forme ca *ăla*, *cela* etc., B u d a i-D e l e a n u este de părere că adăugarea lui *a* pentru a da „o mai hotărîtă noimă" lui *ăl* trebuie evitată : „nu se vede a fi de trebuinţă la voroava bine alcătuită" (I,f. 102v).

Pronumele demonstrativ de diferenţiere este atestat numai la M i c u-Ş i n c a i în forma *ceialalţi*.

La genitiv-dativul feminin al pronumelui demonstrativ de apropiere M i c u-Ş i n c a i înregistrează forma *aceas*tei. În celelalte gramatici, genitiv-dativul are terminaţia -ii, cu sau fără alternanţa vocalică *ea/e* (T e m p e a : *acea*stii ; D i a c o n o v i c i-L o g a : *ace*stii), sau şi cu alternanţa consonantică st/şt (B u d a i-D e l e a n u : *ce*ştii). B u d a i-D e l e a n u consemnează pentru prima dată forma de genitiv-dativ a demonstrativului de depărtare refăcută după plural : *ce*lei, dar şi *ce*ii.

Pentru pronumele (adjectivul) relativ-interogativ apare la M i c u-Ş i n c a i numai seria nearticulată, cu formele *care* la singular şi *cari* sau *care* la plural. În celelalte gramatici apar ambele serii, care se interferează la Ş i n c a i, T e m p e a şi la L o g a: B u d a i-D e l e a n u face distincţie între *care* (sg. m. şi f. şi pl. f.) *cari* (pl. m.) şi *carele*, *carea*, *carii*, *carile*. Genitiv-dativul are în toate gramaticile forma *căr*ii. B u d a i-D e l e a n u notează şi forma *căr*ei.

Pronumele (adjectivul) nehotărît cu veri- apare numai la B u d a i-D e l e a n u, alături de formele compuse cu ori-, din celelalte lucrări.

Variantele pronumelui (adjectivului) nehotărît compus cu *fie* sînt : fieşte*care* *(-cine, -ce)*, la M i c u-Ş i n c a i, la T e m p e a şi la D i a c o n o v i c i-L o g a, fieş*care*, menţionată numai de B u d a i-D e l e a n u, şi fie*care*, notată de B u d a i-D e l e a n u şi de D i a c o n o v i c i-L o g a.

Genitiv-dativul pronumelui negativ are la M i c u-Ş i n c a i formele *nimerui* şi *nimenui*, prezente şi la B u d a i-D e l e a n u, dar în ordine inversă. T e m p e a consemnează numai varianta *nimerui*, iar D i a c o n o v i c i-L o g a numai pe *nimănui*.

Verbul. La prezentul indicativ şi conjunctiv al verbului *a mînca*, M i c u-Ş i n c a i reproduc ambele variante : *mînc* sau *mănînc*.

În gramatica lui T e m p e a, *mănînc* alternează cu *mînc*, singura formă notată de B u d a i-D e l e a n u. Unica atestare transilvăneană a prezentului indicativ al verbului *a usca* este forma *usc (uşti* etc.) din gramatica lui T e m p e a.

În legătură cu prezentul indicativ şi conjunctiv al verbului *a lucra*, întîlnim referiri numai la T e m p e a şi la D i a c o n o v i c i-L o g a. Punctul de vedere al lui T e m p e a este deosebit de al gramaticului bănăţean, care notează formele tari *lucru*, *lucri* etc. R a d u T e m p e a recomandă, „pentru înfrumseţarea grăirii", forma sufixată, şi nu numai în cazul lui *a lucra*, ci şi al altor verbe de conjugarea I, precum : *a ierna*, *a împreuna*. La formele tari şi la cele slabe de prezent ale unor verbe de conjugarea I se referă şi B u d a i-D e l e a n u. El reproduce variantele sufixate, din limba literară actuală *armez*, *luminez*, *minunez*, adăugînd însă că acestea „sînt în obiceai (şi fără -ez n.n.) şi atunci sînt cu totul regulare" (I,f., 145^r). Autorul *Ţiganiadei* discută şi despre prezentul verbelor de conjugarea a IV-a cu sufixul -esc, precum *a păţi*, *a mîntui*, *a mîngîia*, menţionînd că „multe... să zic şi fără esc, precum *paţ*, *mîntui*, *mîngîi*" (I,f. 147).

La verbele cu radical în *d*, *t*, gramaticile transilvănene reflectă o concordanţă de vederi în promovarea formelor de prezent indicativ şi conjunctiv cu consoanele *d*, *t* refăcute. Toate gramaticile notează ambele forme, dar cele iotacizate apar, de obicei, pe planul al doilea. R a d u T e m p e a îşi exprimă mai clar preferinţa pentru formele refăcute, deşi nu le avea în uz, după cum rezultă din numeroasele exemple de folosire a verbelor iotacizate. „Este mai bine" — declară T e m p e a — „a zice *eu şed*, *eu văd*... căci să trage de la orighinalele latineşti *sedeo*..." (p. 135). M i c u şi Ş i n c a i scriu peste tot *aud*, *şed (sied)*, nu *audiu*, *siediu*, deşi ultimele forme sînt mai apropiate de etimonul latin.

Situaţia verbelor cu radical în *t* este întrucîtva deosebită la M i c u-Ş i n c a i. Forme mai corecte sînt, pentru autorii lucrării, acelea cu dentala refăcută, indiferent de forma grafică a etimonului latin. Astfel, prezentul verbului *a minţi* este *mint*. În schimb, pentru *a simţi* se recomandă, la prezent, pers. I, forma *simţ* („*senti*, sentio cui auditur *i* post *t*"), pentru a se evita identitatea (care ar fi fost numai grafică) cu pers. I, indicativ prezent a verbului *a fi* („ut distinguatur a *sent*, sum", p. 52). La pers. I indicativ şi conjunctiv a verbului *a putea* se adaugă formei *pot* varianta *pociu* : „(*pot*) dicitur etiam *pociu*" (p. 53).

Formele iotacizate ale verbelor cu radical în *n* apar în toate gramaticile transilvănene, care însă optează pentru cele cu dentala refăcută. Dacă M i c u-Ş i n c a i şi D i a c o n o v i c i-L o g a se

rezumă doar a menţiona şi variantele iotacizate (Micu-Şincai: *pun*, *ţin*, *vin* etc. „possunt tamen ... n mutare în *iu*", p. 53); Diaconovici-Loga: „unora le mai place a strămuta pe n în *iu*" p. 100), Tempea şi Budai-Deleanu precizează că formele cu n sînt mai corecte. Declarîndu-se pentru formele cu n, autorul *Ţiganiadei* nu ţine să le impună în pronunţare, ci în scrierea cu litere latine: (*pun*, *pui*, *pune*) „să vor scrie latineşte *eu pun*, *tu puni*, *el pune*...; la locurile unde s-au obicinuit a nu să grăi să să grăiască; adică, pentru îndreptarea limbii şi buna ortografie încă să se scrie, măcar de nu să va grăi" (I,f. 30r).

În ceea ce priveşte verbele cu radical în *r*, Budai-Deleanu scrie numai *(să) par*, *să pară*, în timp ce Diaconovici-Loga reproduce şi variantele cu *-i̯*: *pier* şi *piei*.

Singurele atestări ale pers. a III-a a conjunctivului verbelor cu radical în *n* provin din gramaticile lui Micu-Şincai şi Diaconovici-Loga, unde, în afara formelor cu *n*, sînt menţionate şi variantele iotacizate.

Imperfectul indicativului are la pers. a III-a plural terminația *a* (desinenţa „zero") în toate gramaticile transilvănene. Bănățeanul Diaconovici-Loga notează, însă, pentru prima dată (în gramatici) şi forme terminate în -u: *auza*, *bătea*, dar *erau*, *luvau*[1].

Tot în gramaticile transilvănene apar pentru prima dată forme analogice de perfect simplu[2]. Ele sînt singurele recomandate de Micu-Şincai *(lăudarăm, lăudarăţi)* şi de Budai-Deleanu *(scolarăm, scolarăţi)* la verbele de conjugarea I şi a IV-a, pentru evitarea omonimiei pers. I şi a II-a plural a perfectului simplu cu formele corespunzătoare de prezent. La conjugarea a II-a şi a III-a, Micu-Şincai, *(tăcum, tăcurăm)* şi Budai-Deleanu *(avum, avurăm)* notează în primul rînd formele etimologice şi apoi pe cele analogice, ultimele înregistrate la toate conjugările de Tempea *(ararăm, tăcurăm* etc.) şi de Diaconovici-Loga *(lăudarăm, văzurăm* etc.).

La mai mult ca perfectul indicativ, gramaticile transilvănene nu notează forme cu -ră (-): *fusesem*, *fuseseţi*, *fusese* (Micu-Şincai, Budai-Deleanu, Diaconovici-Loga), *tăcusem* etc. (Tempea).

Forma au a auxiliarului de perfect compus pers. a III-a sg. este generală.

[1] Pentru istoricul formelor de imperfect în *-u*, vezi Gheţie-Teodorescu, *Desinenţa -u*; Gheţie-Teodorescu, *Asupra desinenţei*.

[2] Vezi, referitor la istoria acestor forme, C. Frîncu, *Perfectul simplu*.

Formele perifrastice de mai mult ca perfect compuse cu perfectul verbului *a fi* apar în majoritatea gramaticilor transilvănene. T e m p e a adaugă la mai mult ca perfectul verbului *a fi* o formă compusă cu imperfectul aceluiași verb: *eram fost*. B u d a i-D e l e a n u adoptă o poziție diferită de a celorlalți autori transilvăneni, respingînd formele de mai mult ca perfect perifrastic, pentru evitarea omonimiei cu construcțiile pasive.

La viitor, M i c u-Ş i n c a i şi T e m p e a reproduc şi variantele populare ale auxiliarului. La M i c u-Ş i n c a i ele figurează pe primul loc. B u d a i-D e l e a n u şi D i a c o n o v i c i-L o g a rețin în gramaticile lor numai formele **voi, vei** etc. Nici un autor transilvănean nu consemnează forme de viitor compuse cu *a avea* sau cu *a vrea* + conjunctivul.

Auxiliarul *a fi* al conjunctivului perfect este totdeauna variabil. În gramatica lui T e m p e a apare, numai la pers. a III-a, şi forma invariabilă *fi*: *să* **fi** *fost*, *să* **fi** *tăcut*.

La condițional perfect, în afara formelor literare de astăzi, sînt notate şi forme compuse cu imperfectul lui *a vrea* (T e m p e a: *vream fi*, *vream avea*; B u d a i-D e l e a n u: *vream avea*; D i a c o n o v i c i-L o g a: *vream avea*).

Nefigurînd ca formă de condițional prezent la paradigma verbelor, forma bănățeană compusă cu *reaş* apare printre exemplele date de D i a c o n o v i c i-L o g a în gramatica sa (*reaş folosi*, p. 200).

Imperativul verbului *a veni* este *vină* la M i c u-Ş i n c a i, de altfel singurii gramatici ardeleni care se referă la această formă de imperativ. Forma arhaică de imperativ *blem*, *bleți* este menționată numai de B u d a i-D e l e a n u.

La diateza pasivă, M i c u-Ş i n c a i şi T e m p e a recomandă numai construcțiile reflexive (M i c u-Ş i n c a i: *mă văd* „videor"; T e m p e a: *mă văz*). D i a c o n o v i c i-L o g a acceptă şi construcțiile cu verbul *a fi*: „Forma cea pătimitoare din lucrătoare nu se face totdeauna numai prin pronumele *mă*, *te*, *se*, ci şi prin verbul ajutătoriu *eu sînt*. P.e.: tată-meu au arat țarina sau țarina de tată-meu este arată" (p. 190).

B u d a i-D e l e a n u are o părere diferită de a celorlalți autori transilvăneni, confirmată în parte de dezvoltarea ulterioară a limbii literare, care a păstrat construcția reflexivă numai la pers. a III-a. Autorul *Țiganiadei* respinge formele reflexive de pasiv: „Smintit socotesc cei care fac pasivul sau verbul pătimăreț prin adăugarea particulelor pătimărețe *mă*, *te*, *se* ca cînd ar fi pasive" (I, f. 150ᵛ).

Adverbul. Actualele forme adverbiale *acum*, *aici*, *încotro*, *îndărăt* au în gramaticile transilvănene mai multe variante.

Acum. Cea mai răspîndită este varianta *acum(a)*, care figurează după *amu* la M i c u-Ş i n c a i, singură la T e m p e a, înaintea formelor *acmu*, *acuşi*, *acumuşi*, *amu* la B u d a i-D e l e a n u şi după *acu*, dar precedîndu-l pe *acmu*, la D i a c o n o v i c i-L o g a. *Aici* este de asemenea prezent în toate gramaticile, fiind situat pe primul loc de M i c u-Ş i n c a i şi de D i a c o n o v i c i-L o g a şi fiind singurul menţionat de T e m p e a. *Ici (ice)* este notat după *aici* de M i c u-Ş i n c a i şi de D i a c o n o v i c i-L o g a, şi după *aci* de B u d a i-D e l e a n u, de unde provine şi unica atestare a lui *aci*. Aşadar, din gramaticile transilvănene nu rezultă o detaşare netă a actualelor forme literare *aici*, *acum* de variantele lor devenite astăzi populare sau familiare.

Formele adverbiale *încătro* (M i c u-Ş i n c a i, B u d a i-D e l e a n u, D i a c o n o v i c i-L o g a) *încătrău* (T e m p e a) şi *îndărăpt* (M i c u-Ş i n c a i, B u d a i-D e l e a n u, D i a c o n o v i c i-L o g a), răspîndite şi astăzi în Transilvania, sînt înregistrate aproape peste tot. Forma *îndărăt* este atestată la T e m p e a, originar din sud-estul Transilvaniei.

ă etimologic în prepoziţia *cătră* este atestat la toţi autorii transilvăneni.

Varianta nesincopată *pre* a prepoziţiei *pe* este singura menţionată de D i a c o n o v i c i-L o g a, în al cărui grai de origine se păstrează şi astăzi (în forma *pră*), şi este preferată de T e m p e a şi de B u d a i-D e l e a n u formei *pe*, recomandată de M i c u-Ş i n c a i.

Concluzii

Gramaticile perioadei 1780—1828 prezintă multe elemente comune, care ilustrează unitatea lingvistică a teritoriului românesc. Un loc aparte trebuie rezervat fonetismelor şi formelor care caracterizează stadiul vechi al limbii române scrise în diverse regiuni ale ţării : *r* final (labio-) palatal, **e** în *inemă*, *demineaţă*, **oa** în *doao* etc., **-ii** în locul lui **-ei** de astăzi la genitiv-dativul unor substantive feminine, formele *mieu*, *miei* ale pronumelui (adjectivului) posesiv, demonstrativele *cest(a)*, *cel(a)*, formele pronominale de genitiv-dativ *(a)ceştii*, *(a)cei(i)* pronumele (adjectivele) nehotărîte compuse cu **veri-**, **fieşi-** şi **fieşte-**, formele variabile ale pronumelui (adjectivului) relativ *care*, formele verbale iotacizate, formele de imperfect terminate în *-a* (cu desinenţa zero) la pers. a III-a plural, formele fără **(-)ră-** la pluralul perfectului simplu şi al mai mult ca perfectului, auxiliarul **au** la pers. a III-a singular a perfectului compus, formele variabile ale auxiliarului de conjunctiv perfect, condiţionalul perfect

compus cu imperfectul lui *a vrea*, construcțiile reflexiv-pasive la toate persoanele.

Gramaticile scrise în cele trei provincii românești în perioada care ne preocupă conțin, în afara aspectelor lingvistice comune, o serie de diferențe pe baza cărora se pot delimita, în cadrul normei literare generale, trei variante regionale.

Potrivit normei muntenești, în gramatica lui I a n a c h e V ă c ă r e s c u înregistrăm: fonetismul **ă** în *măcar*, *sărac* etc.; formele sincopate *dreg*, *drept*, **-eá** și nu **-e(ę)** în *mea*, *plîngea*; **i̯á** și nu **i̯é(i̯ę)** în **ia***u* etc.; **îi̯** și nu **î** în *mîine* etc.; **o̯a** și nu **ǫ** în **oa***le* etc.; tratamentul moale al vibrantei *r* în *trebuiește*; fonetismul **j** în *joc*, *jos*; vocativul feminin în **-o**; formele verbale de prezent *mănînc*, *usuc*; **o** în *încotro*, **e** *în către*. Sînt specifice graiului muntenesc următoarele fonetisme și forme consemnate de gramaticul muntean: închiderea lui **e** neaccentuat la **i** în *unile* etc.; durificarea labialei *p* în *pă* (nu și în *Pătru*), a dentalei *d* în *dă*, *dîn*; timbrul dur al lui *r* în *cer* și în cuvinte terminate în *-ar*, *-er*, *-tor*; genitiv-dativul *nimului*; auxiliarul **a** la pers. a III-a sg. Dintre acestea, *r* final dur în *cer*, *iubitor* etc. se vor generaliza ulterior în limba literară.

În ce privește norma moldoveană, promovată de Ș c o l e r i u, ea se evidențiază prin următoarele trăsături, unele conforme tradiției locale pe care o urmează textele, precum fonetismele **ğ** în **gi***oi*, **gi***os*, *împre***gi***ur* și **e** (**ę**) în *șesi*, *șepti*, pluralul neutrelor în **-ă**, articolul genitival invariabil, terminația **-le** a numeralului ordinal. Altele sînt caracteristice îndeosebi aspectului vorbit: reducerea diftongului **-e̯á** la **-e(ę)**, închiderea lui **e** aton la **i** și a lui **ă** final la **î**, timbrul dur al consoanelor *b*, *s*, *ț*, *r*, forma pronominală *ist*, viitorul compus cu **a** la pers. a III-a singular. Proporția mare de regionalisme din prima gramatică tipărită în Moldova se explică nu numai prin realitatea lingvistică locală, scrisă și vorbită, ci și prin poziția conservatoare a autorului, nereceptiv la influența lingvistică unificatoare de tip muntenesc.

Norma transilvăneană se definește prin confruntarea îndrumărilor existente în toate cele patru gramatici cercetate. Autorii adoptă adesea, în promovarea formelor limbii române, soluții diferite, determinate nu atît de diferența de uz lingvistic, cît mai ales de lipsa unei totale concordanțe a criteriului de selecție. Latinitatea este principalul criteriu avut în vedere de gramaticii transilvăneni, dar acestuia îi mai sînt asociate alte două: evitarea omonimiei formelor gramaticale și respectarea tradiției literare. Aportul elementelor locale în cadrul modelelor lingvistice oferite de gramaticii transilvăneni este pregnant. Fonetisme ca **î** în *cîne*, **e** (**ę**) în *șese*, *șepte*, **o** (**ǫ**) în *morte*, neutrele terminate la plural în **ă**, articolul genitival

invariabil, formele verbale *mînc*, *usc*, *lucru*, formele verbale de indicativ și conjunctiv prezent cu consoana dentală refăcută, imperativul *vină*, adverbul *încătro* (*încătrău*), prepoziția *cătră* sînt prescrise de toate sau de majoritatea gramaticilor. Nu întotdeauna elementele lingvistice locale existente în gramaticile transilvănene sînt și cele mai apropiate de corespondentele lor latinești. Formele cu *s*, *z*, *ț* dure sau genitiv-dativul *nimărui* și adverbul *îndărăpt* se îndepărtează mai mult de etimonul latin decît variantele cu consoanele *s*, *z*, *ț* moi sau decît formele *nimănui* și *îndărăt*[1]. Am văzut că tratamentul consoanelor *s*, *z*, *ț* este oscilant (reflectînd situația existentă în limba scrisă ardelenească); că *nimărui* apare, de obicei, alături de *nimănui*; în schimb, *îndărăpt* este forma prescrisă de toți autorii transilvăneni, cu excepția lui Tempea, care îl recomandă pe *îndărăt*.

Raportarea la criteriul latinității și al evitării omonimiei în selecția materialului de limbă conferă normei elaborate de gramaticii transilvăneni un caracter erudit.

Tendința de a respecta tradiția literară se face simțită la toți gramaticii perioadei amintite, mai puțin însă la moldoveanul Școleriu și mai mult la autorii transilvăneni. Micu-Șincai recomandă, de pildă, pluralele *care*, *topoare*, în locul celor ardelenești în -*ă*, care trimit la neutrele latinești cu pluralul în -*a*. Budai-Deleanu, Tempea, și Diaconovici-Loga notează în gramaticile lor atît forma variabilă de articol genitival, cît și forma ardelenească (și moldovenească) invariabilă, ambele prezente în tradiția literară locală. Străduința de a nu rupe cu tradiția literară explică numărul considerabil de fonetisme și forme concurente care ne întîmpină la autorii din Transilvania. Concurența se realizează nu numai între elementele provenite din gramatici diferite, ci și între forme consemnate de unul și același gramatic. Faptul acesta s-a putut observa și la autorii din celelalte provincii, Văcărescu și, în mai mică măsură, Școleriu. La aceștia, însă, concurența se manifestă îndeosebi prin folosirea alternativă a uneia sau a alteia din forme.

În virtutea criteriului evitării omonimiei, sînt recomandate de majoritatea gramaticilor formele de perfect simplu cu -*ră*-, în special la verbele de conjugarea I și a IV-a (nu însă și cele de mai mult ca perfect cu -*ră*-) și, de Diaconovici-Loga, formele de imperfect, pers. a III-a plural în -*u*, luate din graiul bănățean.

[1] *Îndărăpt* este însă pseudoetimologic.

Budai-Deleanu respinge formele perifrastice de mai mult ca perfect, omonime cu construcțiile pasive cu *a fi*. Urmărind evitarea omonimiei, Tempea scrie **oa** în *noao*, adjectiv și pronume, și **o** în *noo*, numeral.

Văcărescu consideră că formele nemuntenești *lucru*, *pot* și *vreu* sînt mai corecte, conformîndu-se regulilor gramaticale, decît *lucrez*, *poci* și *vreau*, care sînt „anomale". Formele de neutru plural *care* etc., de vocativ feminin în **-o**, articolul genitival variabil, prezente la gramaticii transilvăneni, nu sînt utilizate în graiurile locale, dar se regăsesc în tradiția scrisă. În schimb, formele de perfect simplu cu **-ră-**, consemnate tîrziu în textele scrise, provin, după toate probabilitățile, din Muntenia sau Oltenia, de unde deținem primele atestări.[1]

Gramaticile studiate promovează și o serie de inovații lingvistice, provenite sau nu din graiuri, care vor fi preluate de limba literară modernă. Ne referim la formele cu *r* final dur, ca *cer*, *iubitor*, auxiliarul a la perfectul compus pers. a III-a singular din gramatica lui Văcărescu (pătrunse din graiurile locale în scrierile muntenești încă din secolul al XVI-lea, unde concurează formele cu *-riu*, respectiv cu *au*) și îndeosebi la formele prescrise de gramaticii transilvăneni : **-u** la imperfect pers. a III-a plural (Diaconovici-Loga), formele pronominale *meu*, *mei*, inovații ale graiurilor bănățene, și la formele pronominale de genitiv-dativ (a)-*cestei*, *(a)celei*, *cărei*, creații analogice culte.

Prin aspectul regional și arhaic al limbii pe care o reflectă, ca și prin tendința de a consacra anumite inovații care se vor impune ulterior în uzul literar, gramaticile apărute în perioada 1780—1828 ilustrază faza inițială de trecere de la stadiul vechi la cel modern al românei literare.

CAPITOLUL II

NORMELE LIMBII LITERARE ÎN PERIOADA 1828—1893

În deceniul al treilea al secolului trecut, ca urmare a unor transformări de ordin social, cultura românească își accelerează ritmul de dezvoltare, fapt ilustrat îndeosebi de extinderea învățămîn-

[1] v. studiul nostru *Normă și dialect în primele gramatici românești*, în SLLF, p. 23 ; Frîncu, *Perfectul simplu*, p. 187.

tului în limba română, prin crearea școlilor de toate gradele, și de dezvoltarea fără precedent a literaturii, științifice și beletristice. La sfîrșitul deceniului al treilea apar primele periodice românești, al căror număr crește rapid în anii următori. Își încep activitatea scriitorii pașoptiști, care au promovat o literatură națională, prin limbă și prin conținut.

Oamenii de cultură ai epocii, îndeosebi scriitorii, sînt și militanți pe tărîm politic și social. Unirea Principatelor Române, care se va realiza în 1859, este un deziderat politic pe care înțeleg să-l slujească și prin eforturile de a realiza o cultură românească unitară. Caracteristica principală a mișcării culturale din acești ani, reprezentată de direcția „Daciei literare", este așadar lupta pentru unitate națională. Publicațiile periodice apărute în cele trei provincii românești se adresează tuturor românilor, iar autorii lucrărilor pe care le tipăresc provin din diverse regiuni ale țării. Tot astfel, cartea tipărită cunoaște o largă difuzare pe întreg teritoriul românesc și nu puține sînt cazurile în care scriitorii își publică operele în afara provinciei natale. Scrieri ale lui Alexandrescu și Bolintineanu sînt tipărite la Iași, iar *Henriada*, tradusă de Pogor-tatăl, apare la București.

Unificarea limbii literare, instrumentul de exprimare al acestei culturi, care se vrea general românească, preocupă în egală măsură, chiar dacă nu de pe aceleași poziții, pe filologii din Muntenia, Moldova și Transilvania. Principial, a existat, după 1840, un consens general în acceptarea ideii că limba literară unică trebuie creată pornind de la limba cărților bisericești, avînd ca model limba latină, și prin contribuția tuturor graiurilor. Formularea cea mai clară a acestei idei aparține lui Heliade. Într-un articol din ciclul *Literatură*, publicat în 1839 în „*Curierul românesc*", el își afirmă principiile sub forma unei suite de întrebări : „1. Trebuie a se uni rumânii să aibă o limbă generală scrisă? 2. Unindu-se întru aceasta, trebuie a se supune o provinție a lua de model limba sau mai bine jargonul celiilalte, sau a priimi limba bisericească? 3. Priimind limba bisericească, trebuie să o socotim limbă desăvîrșită și limbă formată în veacul civilizației și luminării românilor, sau ca pe o limbă ce are și ea trebuință de întindere și de perfecție?" Propunînd limba bisericească drept bază pentru formarea limbii literare, Heliade nu o consideră o limbă desăvîrșită, ci numai un punct de plecare, întrucît ea „dă rumânului niște tipi obștești, însă în pruncia și fașele sale... căci se află cuvinte în deosebite noroade rumânești, cum și

tipi gramaticali, deşi neîntrebuinţaţi în limba bisericească, dar cu mult mai clasici şi mai regulaţi decît cei scrişi pînă acum"[1].

Dar limba cărţilor bisericeşti dată ca model de Heliade este aceea a cărţilor religioase tipărite în cele trei provincii româneşti după 1750, limbă care avea la bază graiul muntean[2]. Pe de altă parte, graiul cel mai puţin îndepărtat de stadiul latin era tot cel muntenesc. Aceasta a făcut ca formele promovate în numele latinităţii sau al tradiţiei literare de Heliade, care susţinea că „nimeni n-am ajuns încă a pretinde că la noi este Castilia sau Toscana României"[3], să fie cele munteneşti, fapt care a stîrnit opoziţii, uneori violente, în special din partea filologilor moldoveni.

Cel care a combătut în mod susţinut tendinţa de muntenizare a limbii literare este Gheorghe Seulescu. De fapt, Seulescu admite principiul unificării românei literare după modelul latin şi prin respectarea tradiţiei bisericeşti, dar este contra rezultatului aplicării lui de către Heliade: promovarea elementelor munteneşti.

Au existat, însă, şi scriitori care au împărtăşit ideile lui Heliade. Figura cea mai reprezentativă este Negruzzi, a cărui adeziune la punctul de vedere heliadist, afirmată în corespondenţa publică dintre cei doi scriitori, a avut drept consecinţă eliminarea din scrisul său a unor moldovenisme[4].

În cursul dezbaterilor din jurul anului 1840, care au antrenat o mare parte a filologilor români, au fost trasate liniile principale ale dezvoltării limbii literare, şi în acest sens un merit deosebit îi revine lui Heliade Rădulescu.

[1] *Contribuţii*, vol. III, p. 231. Heliade îşi exprimă pentru prima dată, în treacăt, ideile despre unificarea românei scrise în 1833, (v. Ion Gheţie, *Modelul latin şi unificarea limbii române literare. Momentul 1840*, în „*Apulum*" VII (1969), p. 84) şi revine asupra lor, într-o formulare mai detaliată, în 1836 (v. *Contribuţii*, vol. III, p. 218).

[2] v. Ion Gheţie, *Contribuţii la problema unificării limbii române literare. Momentul 1750*, în LR, 1971, p. 114–124.

[3] *Contribuţii*, vol. III, p. 231.

[4] v. P. V. Haneş, *Dezvoltarea limbii literare în prima jumătate a secolului al XIX-lea*, ed. a II-a, Bucureşti, 1927, p. 154–164; Al. Rosetti şi B. Cazacu, *art. cit.*; Luiza şi Mircea Seche, *Contribuţii la problema unificării limbii române literare în secolul al XIX-lea. În jurul problemei „muntenizării"*, în LR, X (1961), nr. 2, p. 156–158; Silvia Breabăn-Christache, *Procesul de unificare a limbii în scrierile lui C. Negruzzi*, în LR, XVIII (1969), nr. 3, p. 223–238.

Сінгȣр. Бърб. ші Невтр.	Плȣрал. Бърбътест'.
Н. челȣ ші ълȣ	Н. чеї ші ъї
Г. а челȣї ші ълȣї	Г. а челорȣ ші ълорȣ
Д. челȣї ші ълȣї	Д. челорȣ ші ълорȣ
Ак. пе челȣ ші ълȣ	Ак. пе чеї ші ъї
В. — — — —	В. — — — —
Аб. дела аȣ де челȣ ші ълȣ.	Аб. дела аȣ де чеї ші ъї.

Сінгȣр. Фем.	Плȣрал. Фем. ші Невтр.
Н. чеа ші а	Н. челе ші але.
Г. а чеї ші ъї	Г. а челорȣ ші ълорȣ
Д. чеї ші ъї	Д. челорȣ ші ълорȣ
Ак. пе чеа ші а	Ак. пе челе ші але
В. — — — —	В. — — — —
Аб. дела аȣ де чеа ші а.	Аб. дела аȣ де челе ші але.

Деклінаціе де Артікол' кȣ Сȣбстантіве ші Аджектіве.

Бърб. Сінгȣріт'.

	ѫнцелептȣ. / ѫнцелептȣ ші челȣ.		омȣ.
Н. омȣ-лȣ		Н. ѫнцелептȣ-лȣ	
Г. а омȣ-лȣї		Г. а ѫнцелептȣ-лȣї	
Д. омȣ-лȣї		Д. ѫнцелептȣ-лȣї	
Ак. пе омȣ-лȣ		Ак. пе ѫнцелептȣ-лȣ	
В. о омȣ-ле		В. ѫнцелептȣ-ле	
Аб. дела аȣ омȣ-лȣ		Аб. дела аȣ де ѫнцелептȣ-лȣ.	

Fig. 5. I. Eliad, Gramatică românească, [Sibiu], 1828.

Іаръ дꙋпъ сѣꙋ фъръ сꙋбстантіве стѫнд атѫт ꙟн фіналꙋл маскꙋлінꙋлꙋі кѫт ші ал фемінінꙋлꙋі лісе адаоџе пъртічѣоа арътътоаре (а)

СІНГꙋЛАРІЮ АРЪТЪТОРІЮ.

Ном. Омꙋл іста сѣꙋ ачела. фемеіа аста сѣꙋ ачеіа.

Дат. Омꙋлꙋі істꙋіа сѣꙋ челꙋіа.

фемеіеі істіа сѣꙋ челіа.

ПЛꙋРАЛ.

Маск. Оамініі істіа сѣꙋ чііа.

фемеіле есте сѣꙋ челе.

Дат. оамінілор істора сѣꙋ челора.

фемеілор істора сѣꙋ челора.

СІНГꙋЛАР. РЕЛАТІВꙋ.

Н. Омꙋл чела сѣꙋ челаче ші кареле щіе.

фемеіа чеіа сѣꙋ чеіа че ші каре щіе.

Дат. Омꙋлꙋі челꙋіа че сѣꙋ кърꙋа ші кꙋі щіе.

фемеіеі челіа че сѣꙋ къріа щіе.

ПЛꙋРАЛ.

Ном: оамініі чііч і сѣꙋ карії щіꙋ.

фемеіеле челече сѣꙋ кареле щіꙋ.

Fig. 6. *Gheorghe Seulescul,* Gramatică românească sau observații gramaticești asupra limbei românești, Iași, 1833.

După 1840 discuţiile filologilor acordă o atenţie mai mare aspectului propriu-zis al cultivării limbii literare, acela al îmbogăţirii prin împrumuturi lexicale şi al purificării ei de elemente străine. Se conturează două poziţii fundamentale: una, reprezentată de curentele *latinist*, *analogist* şi *italienist*, care ţine seama de criterii savante în stabilirea formelor ce urmau să intre în limba literară, alta, reprezentată de curentul popular, care pune pe primul plan uzul general, conform principiului că „numai obşteasca frămîntare şi nevoia poate să-i deie indigenatul (unui cuvînt, *n.n.*), iar nu autoritatea fabricanţilor de sisteme”[1].

Necesitatea constituirii unui „tribunal filologic”, a unui consiliu compus din gramaticii celor trei provincii [2] care să decidă asupra soluţiilor propuse în vederea unificării românei literare a dus la înfiinţarea, în 1866, a *Societăţii Literare Române*, numită, un an mai tîrziu, *Societatea Academică Română*. Prima sarcină a acestei instituţii era elaborarea unui sistem ortografic, a unui dicţionar şi a unei gramatici care să stea la baza unificării românei literare. Deşi principiile susţinute de membrii societăţii erau cele formulate în jurul anului 1840, orientarea latinistă, dominantă, a făcut ca aplicarea lor în practică să ducă la crearea unui model lingvistic artificial, desprins de uzul general şi de tradiţia literară românească (v. *Gramatica limbii române* de Tim. Cipariu, *Dicţionarul limbii române* de A. T. Laurian şi I. C. Massim, cele dintîi proiecte ortografice şi celelalte publicaţii academice din primii ani)[3].

După 1880, Academia a renunţat la planurile utopice de a realiza o limbă artificială, modelată după latină, şi a început să ţină seama de evoluţia reală a limbii literare, pe care o reflectă scrierile beletristice şi multe dintre lucrările ştiinţifice ale vremii. La sfîrşitul intervalului de care ne ocupăm literatura română cunoaşte primele culmi de realizare estetică prin activitatea unor scriitori clasici ca Eminescu, Creangă, Caragiale.

* * *

Gramaticile scrise în perioada 1828—1893 reflectă atît trăsăturile reale ale limbii literare, cît şi tendinţele subiective, concepţiile

[1] Alecu Russo, *Opere complete*, semnate de Lucian Predescu, Bucureşti. Editura „Cugetarea — Georgescu Delafras” [1942], p. 305.

[2] *Contribuţii*, vol. III, p. 235.

[3] Referitor la părerile exprimate şi la discuţiile purtate în secolul al XIX-lea în jurul problemei unificării românei literare, s-au adus o serie de contribuţii, din care cităm: Gh. Bulgăr, *Despre contribuţia lui C. Negruzzi la dezvoltarea limbii literare,*

filologice care s-au confruntat și succedat în acest interval de timp, marcat, la începuturile sale, de gramatica publicată în 1828 de H e l i a d e, pe atunci profesor la școala românească de la Sfîntul Sava, înființată de G h e o r g h e L a z ă r.

În unele privințe, gramatica lui H e l i a d e este o reacție la direcția latinistă inițiată în Transilvania de Școala Ardeleană. Preocupat de crearea unei ortografii cît mai accesibile, autorul gramaticii simplifică alfabetul chirilic, înlăturînd cîteva semne, și combate etimologismul, călăuzit de principiul că „scriem pentru cei care trăiesc, iar nu pentru cei morți" (p. XVII).

În partea consacrată structurii gramaticale a limbii române, preocupările, manifestate ulterior, în direcția unificării aspectului ei cultivat sînt mai puțin evidente. Eforturile autorului urmăresc explicarea obiectului gramaticii și a sistemului gramatical al limbii române. Același obiectiv rezultă și din gramatica anonimă din 1835, apărută în tipografia lui H e l i a d e.

Menționat în prefața gramaticii lui H e l i a d e (p. XXXIII) printre promotorii culturii românești, pentru eforturile sale de a alcătui un lexicon și o gramatică, I o r d a c h e G o l e s c u își publică *Băgările de seamă asupra canoanelor gramăticești* la București, în 1840. În prefața *Băgărilor de seamă* dă definiția gramaticii, numind-o „un meșteșug învățător, către cei ce vorbesc acea limbă, cum ar trebui să o vorbească și să o scrie cu mai multă împodobire și mai frumoasă frumusețe" (p. 5).

în „Limbă și literatură" I (1955), p. 46—60; G r. B r î n c u ș, *Părerile lui Costache Negruzzi despre limbă*, în LR, V (1956), nr. 4, p. 19—34; D a n S i m o n e s c u, *Contribuția lui M. Kogălniceanu la dezvoltarea și îmbogățirea limbii literare*, în *Contribuții* I, p. 68—70; M i r c e a S e c h e, *Cîteva păreri despre limba literară în prima jumătate a secolului al XIX-lea*, în LR, VII, (1958), nr. 2, p. 93—95; M i r c e a și L u i z a S e c h e, *Contribuții la problema unificării limbii române literare în secolul al XIX-lea. În jurul problemei „muntenizării"*, în LR, X (1961), nr. 2, p. 56—167; I o n G h e ț i e, *Societatea Academică Română și unificarea limbii române literare*, în LR, XV (1966) nr. 5, p. 519—530; F l o r a Ș u t e u, *Proiectele ortografice ale Societății Academice Române*, în LR, XV (1966), nr. 5, p. 503—518; I o n G h e ț i e, *I. Heliade Rădulescu și selecția cuvintelor românești clasice*, în LR, XVI (1967), nr. 3, p. 221—223; idem, *Modelul latin și unificarea limbii române literare. Momentul 1840*, în „Apulum" VII (1969), p. 84—92; V i c t o r V. G r e c u, *Unitatea limbii și unitatea națională în Transilvania secolului trecut*, în CLL, Oradea, 1 (1968), p. 7—12; A l. R o s e t t i și I. G h e ț i e, *Limba și stilul lui I. Heliade Rădulescu*, în *Studii de istoria limbii române literare. Secolul XIX*, vol. II, [București], (1969), p. 7—37; G. F. Ț e p e l e a, *Studii de istorie și limbă literară*, București, 1970, p. 126—147.

Deşi, în prefaţă, G o l e s c u se arată preocupat de unificarea limbii române literare, gramatica lui pare a fi elaborată departe de dezbaterile filologice din acea vreme consacrate acestei probleme. G o l e s c u notează adesea în gramatica sa dublete, fără a decide care dintre variante trebuie urmată. Norma promovată de G o l e s c u coincide, însă, în cea mai mare măsură, cu uzul său muntenesc de tip vestic.

Gramaticile munteneşti ulterioare, scrise după 1850, sînt alcătuite de pe poziţii latiniste. Noua orientare afectează nu numai ortografia gramaticilor, ci şi fonetismele şi formele promovate de ele. Dacă comparăm *Gramatica românească* din 1835 cu ediţia a 14-a din 1858 a aceleiaşi lucrări, constatăm în ultima o serie de schimbări în ce priveşte variantele recomandate [ed. I, 1835 : *cîine* (p. 5), *nişte* (p. 27), *dete* (p. 66), *cîntaserăm* (p. 48); ed. a 14-a *cîne* (p. 12), *neşte* (p. 44), *dede* (p. 97), *cîntasem* (p. 80)].

În spiritul aceleiaşi orientări latiniste, M a s s i m recomandă în lucrarea sa *Elemente de gramatică rumână* (Bucureşti, 1854) evitarea diminutivelor cu sufixele *-iţă*, *-că*, *-oaică*, primele două de provenienţă slavă, al treilea compus dintr-un sufix latinesc şi unul slav : „să fugim de terminările *iţă*, *că*, *oaică*, ce se aud în vorbirea familiară" (p. 187 ; cf. şi p. 75 : „feminine ca *cerboaică*, *iepuroaică* sînt de înlăturat").[1]

Gramaticile moldovene sînt mai unitare în concepţie decît cele muntene. Toate reflectă un latinism moderat, manifestat mai mult în ortografie şi mai puţin în fonetică şi în morfologie. Orientarea latinistă a gramaticilor nu a dus la elaborarea unor norme artificiale.

Prima gramatică moldoveană din perioada de care ne ocupăm este *Gramatica românească sau observaţii gramaticeşti asupra limbei româneşti* (vol. I şi II, Iaşi, 1833), scrisă de G. S e u l e s c u, reprezentant al mişcării filologice din Moldova. Intenţiile normative ale gramaticii lui S e u l e s c u reies din observaţiile, presărate de-a lungul expunerii, asupra foneticii şi structurii gramaticale a limbii române. Normele promovate ţin seama de graiul moldovean vorbit şi de cel păstrat în documente şi tipărituri şi de modelul oferit de limbile greacă şi latină, după cum de altfel anunţa însuşi autorul în prefaţă : că la baza lucrării se găsesc observaţiile făcute asupra graiului moldovean, „păstrat în alcătuirea documenturilor şi a cărţilor tipărite aproape cu două veacuri mai înainte; parte din stilul celor mai noi scriitori, precum şi din însuşi idiotismurile păstrate

[1] v. şi V. S t i l e s c u, *Elemente de gramatică română*, Bucureşti, 1860; R a o u l d e P o n t b r i a n t, *Noua gramatică românească*, Bucureşti, 1874.

în voroava poporului, carile sînt cu osebire însușite firei acestei limbi; iară parte este înzestrată cu teorii filologhice, privitoare către îndeplinirea limbei întru cele ce se atinge de înformarea părților vorbei și compunerea cuvintelor, după modelul limbei elinești și latine" (p. V). Aplicarea simultană a criteriilor enunțate mai sus a dus la admiterea dubletelor fonetice și morfologice și, adesea, la inconsecvențe. Făcîndu-se apărătorul moldovenismelor, S e u l e s c u încearcă, uneori, disocieri semantice între variantele aceleiași forme. El propune, printre altele, păstrarea fonetismelor *pi*, *undi*, cărora le atribuie sens local, spre a se deosebi de *pe*, *unde*, care ar exprima numai ideea de mișcare în spațiu.

Mai puțin interesantă sub aspectul preocupărilor pentru normarea limbii, *Gramatica românească pentru clasele normale* (Iași, 1848) a lui N i c o l a e M ă c ă r e s c u este elaborată după modelul gramaticii scrise de transilvăneanul C î m p e a n u, profesor în capitala Moldovei (vezi mai jos). Indicațiile date de M ă c ă r e s c u în gramatica sa corespund în mare măsură normei literare constituite în jurul anilor 1836—1840 după îndrumările lui H e l i a d e, dar ele mai păstrează încă anumite particularități moldovene.

Gramatica limbei române. Fonetica, Etimologia, Sintaxa și Istoria limbei, publicată la Iași în 1884 de I o a n N ă d e j d e, reflectă, în schimb, o constantă preocupare pentru problemele limbii literare, dezbătute de publicistul moldovean și în coloanele revistei „Contemporanul"[1], pe care o înființase și o conducea. Capitolul introductiv al gramaticii cuprinde un paragraf intitulat „Limbă literară și vorbiri populare". N ă d e j d e definește limba literară astfel: „aceea ce se întrebuințează în cărțile scrise pentru a fi înțelese de toți românii; tot această limbă trebuie să se întrebuințeze prin ziare și în cuvintele ținute publicului" (p. 1). În continuare, N ă d e j d e distinge limba literară, cea care se învață în școli, de vorbirea populară, care este deprinsă în copilărie, și dă exemple de pronunțări populare moldovene *(ghini, chept, pacat, șăsî* etc.*)* și muntenești *(picere, pereche, perete etc.)*

În paragraful consacrat ortografiei, N ă d e j d e susține, citîndu-l pe L a m b r i o r, principiul fonetic, precizînd că el implică o prealabilă selecție a formelor: „După noi, dacă s-ar lua aminte că chestia fundamentală este regularea limbei literare, ar scădea

[1] v. *„Contemporanul"*, VI (1887), p. 223—230, 543—570; VII (1889), p. 336—344, 385—393.

numărul neînţelegerilor şi nu s-ar aduce argumente greşite împotriva celor ce se numesc fonetişti. În adevăr, aceştia zic să scriem fiecare sunet cu un singur semn, dar vorbesc de sunetele ce vor fi primite în limba literară şi nu de cele ce se află prin graiurile cutăror sau cutăror români. Aşa fiind, n-are înţeles întrebarea ce se pune fonetiştilor, dacă vor scrie *chicior*, *linghi*; căci aceste forme sînt astfeliu rostite într-un dialect oarecare, şi nu în limba literară. Fiindcă se rosteşte literar *picior*, *limbi*, toţi vom scrie aşa, deşi în graiul de pe la noi se zice altfeliu. Aşa dar, chestia de căpetenie este alegerea formelor limbei literare" (p. 3).

Capitolul de fonetică al gramaticii lui Nădejde tratează despre reflexele româneşti ale sunetelor limbii latine, evidenţiind evoluţia lor diferită în diverse provincii româneşti. Cînd menţionează variantele lingvistice regionale, Nădejde specifică de cele mai multe ori care sînt elementele admise de limba literară. Gramatica lui Nădejde relevă, în unele cazuri, acceptarea de către autor a unor norme duble. Alteori, însă, respingerea anumitor particularităţi, considerate neliterare, este categorică. De pildă, Nădejde recomandă moldovenilor „să se păzească de următoarele greşeli : să nu zică *e* în loc de *ea* la substantive ca *stea*, *mergea*..., să nu înlocuiască prin *ă* sau *î* pe *e* de la genitiv şi dativ singurit ori la înmulţit după *s*, *ş*, *ţ*, *z*, *j*. Astfeliu să nu zică : *casă* sau *casî* la genitiv ori la înmulţit, ci *case*" (p. 79).

Referindu-ne la gramaticile transilvănene, remarcăm că problemele limbii literare, aduse în discuţie în prima epocă de gramaticii ardeleni, continuă să fie dezbătute în paginile lor. Trecem peste gramatica lui Andreas Iszer (*Walachische Sprachlehre für Deutsche*, Braşov, 1846), care, redactată în nemţeşte, este un manual de limba română pentru germani, fără a urmări cultivarea limbii române, şi ne oprim asupra gramaticilor scrise de Nicolau Bălăşescu (*Gramatică română pentru seminarii şi clase mai înalte... Gramatica dacoromână*, Sibiu, 1848), Petre M. Cîmpeanu (*Gramatică romănească*, Iaşi, 1848) şi Gavril Munteanu (*Gramatica română pentru clasile gimnaziali inferiori...* Braşov, 1860, *Partea etimologica*, 1861, *Partea sintactica*).

În capitolul intitulat *Despre limbă şi gramatică*, N. Bălăşescu vorbeşte despre variaţiile teritoriale ale limbii române, îndeosebi în ceea ce priveşte aspectul ei vorbit. „Vorbirea trebuie îndreptată la o uniformitate după limba cea obştească şi din cărţile bisericeşti; sau, mai bine, curăţită după scriitorii cei buni români de acum" (p. 2), căci, continuă autorul, „dezvoltarea ştiinţei şi culturii unui popor atrage după sine formarea unei limbi a cărţilor, a învăţăturilor, limba gramaticii". Dar, remarcă autorul, limba aceasta „nu

se face numai așa ușor, ca un dăscăluț să-și dea grămăticuța sa, fie aceea cum va fi, și atunci toată lumea să se țină de aceasta ca de cartea cea mai perfeptă, arătătoare de adevărata formă a limbei aceia". Este necesară înființarea, după exemplul altor națiuni, a unei societăți „din cei mai învățați bărbați ai nației sale, cărora totdeodată li se încredințează și putere de a lucra într-aceasta cu deplină autoritate" (p. XXX).

Bălășescu, ca toți filologii din acea vreme, este mai interesat de unificarea scrierii decît de a vorbirii. După părerea lui, aplicîndu-se ortografia etimologică, s-ar obține o limbă unitară în scriere, chiar dacă nu și în vorbire: „Cînd s-ar scrie... numai cu litere, iar nu cu slove, atunci ar lipsi toată disputa despre pronunție; destul ar fi să se scrie cuvintele bine, apoi să le pronunțe fieștecine cum ar vrea" (p. 37).

Adept al eliminării din limba scrisă a variațiilor teritoriale, Bălășescu nu exclude, totuși, din gramatica sa unele dublete fonetice și morfologice. Adeseori, menționarea a două variante nu este însoțită de precizări normative, iar cînd aceste indicații există, ele îndreptățesc pe planul limbii literare ambele forme. Despre formele verbale iotacizate și cu consoană refăcută, Bălășescu afirmă: „Aceste îndoite pronunciațiuni sînt numai niște provințialismuri ale limbei române. Nici una nici altă nu e rea" (p.98).

Din gramatica publicată la Iași de transilvăneanul P. M. Cîmpeanu, mai unitară din punct de vedere al normelor pe care le preconizează, reiese o concepție destul de clară asupra modalității de realizare a unei limbi scrise unice a tuturor românilor: „Noi, românii" — declară autorul — „simțim, și pe zi ce merge, tot mai mult, trebuința de a ave o limbă determinată, o limbă, zic, care în scriere să fie la toți aceeași fără deosăbire. Cîte feluri de provincialismi dacă nu și de dialecte au alte nații... și cu toate acestea, în scriere, fiecare dintr-însele numai cîte o limbă are, ad[ică] cîte o limbă prelucrată și formată după niște principe și regule statornice, în scurt cîte o limbă determinată. Cum însă putură ajunge națiile aceste cîte la o limbă determinată? Mai ales prin înființarea soțietăților literare și filologice. — Pînă cînd deci nu vom ave și noi în sinul nației asemenea soțietate, pîn-atunci, sau niciodată, sau foarte cu greu putem spera ca să avem și noi o limbă determinată în scriere" (p. 234).

Problema unificării limbii române scrise îl preocupă și pe Gavrile Munteanu, director și profesor la liceul confesional din Brașov. Modelul lingvistic avut în vedere în gramatica scrisă de el este limba latină. După părerea sa, luarea în considerație a „for-

mei originale" nu permite introducerea în gramatici a provincialismelor : „Cel ce în gramatica sa, scrisă într-o ţară sau alta din cîte se locuiesc de români,ar voi să pună model şi de regulă vorbele şi formele ce se aud, numai pentru că se aud prin teritoriul dimpregiurul său, ar înălţa escepţiunea la regulă şi ar substitua provincialismul în locul limbei generali în dauna unităţii ei. Deci nu numai în gramatică, ci şi în verce scriptură română mai serioasă, să ne conducem după principiul : că acele vorbe şi forme sînt mai românesci, mai clasice aşa zicînd, în limbă, care sînt mai aproape şi cu materia şi cu forma de originea latină sau romanică, ori în ce gură de român s-ar afla ele şi oricît de străine s-ar părea deocamdată urechii nedetate" (p. IV). Regulile ortografice, ortoepice şi morfologice enunţate în gramatica lui Munteanu urmează principiul latinităţii, formulat de autor în prefaţă. Propunînd scrierea *sc* în *sciinţă*, Munteanu adaugă : „Ar fi de dorit ca şi pronunţarea să se reguleze după scriere adecă *sc* înainte de *e* sau *i* să se citească *sć* : *sciinţă*; iar nu ca *şt*" (p. 8). Neologismele *profesor*, *doctor* ar fi trebuit să aparţină declinării a III-a, ca în limba latină, dar „a le mai pune la locul lor acum e greu" (p. 21). Pronunţarea palatalizată a labialei *f* este considerată „antică, încă din timpii cei buni ai romanilor, şi foarte uzitată şi de spanioli, care încă scriu : *hijo* = fiu...". Autorul găseşte că această rostire merită să fie notată „dacă nu ca o necesitate a gramaticei, cel puţin ca o caracteristică de vechime a limbei noastre şi ca un argument nou al cumnăţii<*i*> ei cu limbile romanice" (p. 6).

La conjunctivul prezent al verbului *a fi*, alături de formele literare de astăzi cu *f*, autorul menţionează şi formele palatalizate la stadiul *ś*. Formele cu *ş (ş')*, crede autorul, ar deriva din conjunctivele latineşti *sim*, *sis* etc., „conservate numai în limba română" (p.49)

Elaborate de pe aceleaşi poziţii latiniste, gramaticile transilvănenilor Miheltianu şi Manliu se opresc mai puţin asupra materialului fonetic şi morfologic al limbii române, şi mai mult asupra aspectelor teoretice ale structurii ei gramaticale.

Apărută sub auspiciile Societăţii Academice, al cărei obiectiv era, cum am văzut, unificarea românei literare, gramatica lui Cipariu este concepută nu numai ca un inventar de fonetisme şi forme româneşti sau ca un tratat de istorie a limbii, ci şi ca un compendiu de norme ortografice, fonetice şi gramaticale. La elaborarea lor, criteriul principal de selecţie a fost acela al latinităţii. Abaterile de la aceste norme se semnalează în tot cursul lucrării lui Cipariu, asupra căreia ne vom opri mai tîrziu, consacrîndu-i o discuţie specială.

Trecînd la expunerea datelor extrase din gramatici, precizăm că vom avea în vedere mai ales modificările survenite în limba pe care o promovează, precum şi acele fapte de limbă care, din lipsa atestărilor, nu au putut fi urmărite în perioada premergătoare.

MUNTENIA

Fonetică

Vocalismul. Dacă în epoca anterioară, la Văcărescu, **ă** alternează cu **e** în cuvîntul *femeie*, în gramaticile din a doua perioadă cuvîntul apare numai în varianta cu **e**. Formele etimologice *păreche*, *părete*, din gramatica lui Massim, neconforme cu norma lingvistică muntenească, se datoresc orientării latiniste a autorului.

Ca şi în epoca anterioară şi conform realităţii lingvistice din graiul muntenesc, **ă** neaccentuat se păstrează netrecut la a, cînd silaba următoare conţine un *a* accentuat : *bărbat*, *învăţat* (Heliade) *bărbatul* (Gram. rum.), *bărbat*, *călare* (Golescu), *împărat*, *săracul* (Massim), *bărbat* (Stilescu, Pontbriant).

Nu se înregistrează **ă** pentru **a** neaccentuat în cuvintele *cataramă* (Golescu), *în zadar* (Golescu). Cuvîntul *scaiete*, atestat astfel la Golescu, are varianta *scăiete* în gramatica lui Massim. **ă** pentru **a** apare la Pontbriant în cuvîntul *săltea*.

Formele sincopate *drept*, *drege* etc. sînt singurele notate de gramaticile munteneşti din prima jumătate a secolului trecut. În gramaticile munteneşti de după 1850 apar şi variantele nordice *dirept* (Massim, Stilescu), *direg* (Stilescu), *diregere* (Massim), datorate tendinţei etimologizante a acestor lucrări.

În ce priveşte fonetismul **i** pentru **e** în *dimineaţă*, *inimă*, *nimic*, gramaticile reflectă în linii generale situaţia din limba literară de astăzi. Comparînd prima ediţie a gramaticii anonime din 1835 cu ediţia a paisprezecea din 1858, apărută în plină epocă latinistă, constatăm preferinţa acordată fonetismului **e** în *neşte* (ed. I, 1835 : *nişte*, p. 27 ; ed. a 14-a, 1858 : *neşte*, p. 49).

Închiderea lui **e** neaccentuat la **i** se semnalează, ca şi în epoca anterioară, numai cînd *e* este medial : *casnicile*, *rămăşiţile*, *nimini* (Heliade), *niminea* (Massim), *judicată* (Gram. rum), *piste*, dar şi *peste* (Golescu). În ultimul exemplu, închiderea lui e la i se explică prin poziţia sa neaccentuată în frază. Se observă că atestările munteneşti ale acestui fenomen provin mai cu seamă din gramaticile de pînă la 1850. La acestea adăugăm următoarele exemple extrase din gramatica lui Massim : *disface*, *galbin*, *galbină*, *sunit*,

101

кȣм: дін а фєрічі орї фєрічірє, сє фачє: фєрічєскȣ; дін а хотърѫ орї хотърѫрє, сє фачє: хотърєскȣ̆, тот аша: акрєскȣ̆, албєскȣ̆, амърєскȣ̆, фєрєскȣ̆, ꙟндоієскȣ̆, ꙟнфлорєскȣ̆, ш. а.

Дар Мачєдо-ромѫнії ші мȣлцї Трансілванї, Бънъцєнї ші Молдовєнї нȣ сѫнт аша дє марї аматорї ꙟн ачєстє фіналȣрї: єѕȣ̆, ші єскȣ̆, ка ромѫнії маї алєс чєї дін Ромѫніа марє, аша чєіа ѕік вȣкȣрос: єȣ лȣкрȣ, спȣмȣ̆, ꙟмпрєȣнȣ̆, ꙟмпрȣмȣтȣ̆, ꙟнсємнȣ, ші алтє. Ші іар: амȣцȣ̆, вомъзіȣ̆, мѫнтȣіȣ̆, мінцȣ̆, міросȣ̆, корзіȣ, дєспартȣ̆, піпзіȣ̆, сімцȣ̆, ꙟнвѫртіȣ̆, чіȣпєліȣ̆, ш. а. Ꙟн врємє чє ачєщіа ѕік: лȣкрєѕȣ̆, спȣмєѕȣ̆, ꙟмпрєȣнєѕȣ̆, ꙟмпрȣмȣтєѕȣ̆, ш. а. Ші іар амȣцєскȣ̆, вомъзієскȣ̆, корзєскȣ̆, дєспърцєскȣ̆, мѫнтȣєскȣ̆, мінцєскȣ̆, міросєскȣ̆, піпъєскȣ̆, ꙟнвѫртєскȣ̆, чіȣпєлєскȣ̆, сімцєскȣ̆.

Fig. 7. *Nicolau Bălășescu*, Gramatică română pentru seminarii și clase mai înalte (*Gramatica dacoromână*), Sibiu, 1848.

59

Gerundiŭ

rămâindŭ, ţiindŭ, puindŭ, spuindŭ, viindŭ.

cérere, perire, sărire lŭ formézā regulatŭ: cerêndŭ, perindŭ, sărindŭ; venire şi venindŭ.

Nota. Acéstă moiture a luĭ n şi r, întrabuinţată deşi nu de toţĭ în pronunciă, să nu se introducă şi în scriptură; ci să se-scriă nemuiate cum se şi face în cerere şi perire.

Nota. Rógă, póte, móre ţinŭ pe o originale numaĭ în pres. indic. conj. şi imper. sing. şi 3. plur. apoĭ lŭ schimbă în u în celelalte timpurĭ. Totŭ aşa şi impera. dóre; ci acéstă schimbare a luĭ o în u în pronunciă să nu se ţiă şi în scriptură. — Móre are supin. regularŭ muritŭ, éro part. perf. neregularŭ mortŭ.

Fig. 8. *Gavrile I. Munteanu*, Gramatică română pentru clasile gimnaziali inferiori. *Partea etimoligica*, Brașov, 1860.

Alesu este de doritu, cá idiotismii locali sî apriatu corupti se se delature forà crutiare dein vorbirea sî scrierea limbei, ori câtu de dulci sî armoniosi s'aru paré pre alocuria, unde suntu usitati, de cari inse omenii dein alte parti adese ori numai -si ridu.

Note.

1. De atari vitiure in vorbire, se potu considerá:

a) iotacismulu unoru provincie, seau plecarea de a scaimbá vocalile in i, pr. in locu de s a n g e, f r a n g e etc. pronunciandu: s i n g e, f r i n g e, — sî in locu de v e d e m u, n e d o r e, j u d e c u, j u d e c a t a etc. dîcundu: v i d e m u, n i d o r e, j u d i c u sî j u d i c a t a.

b) scaimbarea cosunantiloru cumnate: ж sî џ, intre sene, totu de un'a pronunciandu seau numai џ, pr. џoi, џȣpȣ, in locu de жoi, жȣpȣ etc.; — seau dein contra: жȣнepe, жeмȣ, in locu de џiнepe, џeмȣ etc.

c) usulu ne-stemperatu alu vocaliloru oscure ъ sî ѫ, alesu dupa cosunantile siueratorie, pr. ѕъȣ, ѕѫ, in locu de ѕeȣ, ѕi; съмнȣ, сѫнгȣpȣ, in locu de s e m n u, s i n g u r u; шъѕȣ, шѫ, шѫe, in locu de шeѕȣ, шi, шie; цъeȣ, цѫe, in locu de цeȣ, цie etc.

Fig. 9. Tim. Cipariu, Gramatica limbei române. Partea I. Analitica, Bucureşti, 1869.

tunit, *umblit*, care se apropie mai mult decît formele cu **e** de etimoanele latinești.

Tratamentul diftongilor **-e̯á**, **i̯á** și **o̯á** din *stea*, *băiat*, *poartă* etc. este cel obișnuit în Muntenia, adică **i̯á** nu devine **i̯é** (**i̯e̯**), iar **-e̯á** și **o̯á** nu se monoftonghează. În schimb, diftongul **o̯á** din *doauă*, *ploauă* etc., înregistrat în epoca anterioară la V ă c ă r e s c u, apare trecut la **o** în toate gramaticile muntenești.

Formele epentetice *mîine*, *pîine*, singurele atestate în epoca anterioară la V ă c ă r e s c u și în gramaticile muntenești din prima jumătate a secolului trecut, sînt înlocuite în gramaticile de după 1850 prin formele etimologice *cîne* (Gram. rum., M a s s i m, S t i l e s c u), *mîne* (S t i l e s c u), *pîne* (P o n t b r i a n t), ca rezultat al influenței latiniste[1].

o accentuat se păstrează netrecut la **u** în cuvintele : *cocon* (G o l e s c u, p. 16), *cocoș* (M a s s i m, p. 79 ; S t i l e s c u, p. 17 ; P o n t b r i a n t, p. 17), *ospăț* (M a s s i m, p. 22).

Consonantismul. În ceea ce privește timbrul consoanelor, în gramaticile muntenești din prima jumătate a secolului al XIX-lea se menține situația din epoca anterioară. Dintre labiale, prezintă timbru dur numai *p* (în *pă*, *Pătru)* și *v* la G o l e s c u (*vășmîntul)*, iar dintre dentale, numai *d*. Velarizarea vocalelor precedate de *p* și *d*, atît de obișnuită pe atunci în Muntenia, chiar și în limba cultă, este consemnată de H e l i a d e ca fenomen ce ține de „natura limbii"[2]. Pentru G o l e s c u pronunția normală este *pă* și numai „unii pă *ă* îl schimbă în *e*, cum în loc dă ... *pă* zic ... *pe*" (p. 199). Același autor menționează pronunția cu e după *d* ca variantă a celei cu vocală velarizată : „*dăosăbire* îl putem zice și *deosebire*" (p. 62). După 1850, gramaticile muntenești (M a s s i m, S t i l e s c u, P o n t b r i a n t) nu mai conțin forme cu consoanele *p* și *d* dure.

Aceleași observații se impun și în legătură cu șuierătoarele *ș*, *j*, a căror durificare se înregistrează în Muntenia pînă la mijlocul secolului al XIX-lea. Alternînd cu variantele lor nedurificate la H e l i a d e *(îngrijirea*, *negreșit*, *săvîrșit*, dar *slujăsc*, *rămășițile*, *șăzi)* și în gramatica anonimă din 1835 *(mișel*, *mișea*, dar *așăz*, *șăz)*, șuierătoarele dure sînt aproape generale în gramatica lui

[1] v. G h. C h i v u, *O normă a limbii literare din a doua jumătate a secolului al XIX-lea* : **cine, mine, pine**, în LR, XXII (1973), nr. p. 51–58.

[2] Mai tîrziu (în 1836), H e l i a d e condamnă pronunțările *dă*, *pă*. v. I o n G h e ț i e, *Modelul latin...*, p. 90.

I o r d a c h e G o l e s c u. Ca și în cazul consoanelor *d* și *p*, acesta consideră normale formele cu șuierătoare dure : „Alții pă *î* îl schimbă în *i*, cum în loc dă *șî* zic *și*" (p. 99).

Rostirii dure a consoanelor *ș* și *j* i se datoresc și formele *șade*, *șase*, *șapte* etc., cu *ea* redus la *a*, înregistrate la H e l i a d e, în comentariile sale, și la G o l e s c u. Începînd cu M a s s i m, autorii munteni reproduc în gramaticile lor, scrise cu ortografie etimologică, forme cu diftongul păstrat, redat prin *é*.

Durificarea vibrantei *r* se semnalează numai la G o l e s c u *(răvărsatul)*.

Consoanele *s*, *z*, *ț* au timbru muiat. *s* dur se înregistrează cu totul rar la G o l e s c u *(să samăn, sămănătura)* și la P o n t b r i a n t *(sămîna)*.

În gramatica lui H e l i a d e și în cea din 1835, cuvintele latinești terminate în *-ar*, *-er*, *-tor* nu au consoana finală (labio-) palatală. Începînd cu M a s s i m, gramaticii munteni adoptă, din rațiuni latiniste, formele terminate în **-iu** (scris *ĭu* sau *iŭ*). Acestea sînt singurele recomandate de M a s s i m : „Vorbele terminate în *torĭu*, *arĭu* se scriu cu **ĭu**, nu cu *ŭ* simplu, s.e. : *domnitor***ĭu**, *vorbito*-*r***ĭu**, *lucrător***ĭu**, *argentar***ĭu** (p. 73). S t i l e s c u reproduce ambele variante *(ceriul, degetar***iu**, *-oriu*, *-or)*, iar P o n t b r i a n t scrie ***r*iu** în finalul cuvintelor moștenite și *r* la neologisme : *armăsar***iu**, dar *actor*, *director*.

Fonetismul **j** (< *ğ*), existent în graiul muntean și în tradiția literară muntenească, este general, ca și fonetismul **z** (< *dz*). **ğ** nu apare nici în cuvîntul **j***ur* (< lat. *gyrus*) și compusele lui *(împre***j***ur* **j***ur)*, deși în discuțiile filologice din deceniul al patrulea al secolului trecut H e l i a d e a enunțat ideea, acceptată, după cum vom vedea, și de unii gramatici transilvăneni, de a se reține formele **gi***ur*, *împre***gi***ur* etc., întrucît etimonul lor nu avea un *j*, ci un *gy*.

Referiri la palatalizarea consoanelor, anume a labialelor, ne întîmpină în *Băgările de seamă* ale lui I o r d a c h e G o l e s c u și în gramatica lui M a s s i m. G o l e s c u prezintă drept moldovenisme fonetismele **chi***cior*, **chi***ept*, fără a indica explicit caracterul lor neliterar : „Limba română nu să vorbește tot într-un fel... cum în țara moldovenească la multe cuvinte, în loc dă *p* să slujăsc cu *k*, adică rumânii zic **pi***cior*, **pi***ept*, iar moldovenii **ki***cior*, **ki***ept*" (p. 201). Spre deosebire de G o l e s c u, M a s s i m atribuie vorbirii populare pronunțarea palatalizată a labialelor : „Românii, țărani mai ales, transformează și pe (*v*, *f*, *p*, *b*, *m*)... Fiecare a avut ocaziune să auză cum pronunță țăranii noștri vorbele : *vine*, *vin*, *fir*, *lupi*, *corbi*, *nimic*" (p. 78).

Substantivul. Aparţin declinării a III-a substantivele *năpaste* (Gram. rum), *livede* (Golescu), *soarte* (Stilescu). Substantivul *peşteră*, atestat la Heliade, are însă terminaţia -ă.

Pluralul substantivelor neutre *car*, *fier*, *popor* etc. are desinenţa -ă numai la Golescu şi la Massim. Prezenţa pluralelor neutre în -ă se explică în mod diferit la cei doi autori : la Golescu, prin uzul său arhaizant, iar la Massim, prin reproducerea pluralelor neutre latineşti (el se referă numai la cuvinte de origine latină). Celelalte izvoare atestă la substantivele neutre terminate în *r* desinenţa de plural **e** (Gram. rum. : *odoar***e** ; Pontbriant : *car***e**).

Privitor la concurenţa dintre terminaţiile **-ei** şi **-ii** de la genitiv-dativul substantivelor feminine articulate, semnalăm formele *cunoştinţ***ii**, la Heliade, *dator***iii**, la Golescu, şi *cas***ii**, *fetiţ***ii**, la Pontbriant, care notează şi variantele literare de astăzi : *cas***ei**, *fetiţ***ii** = *fetiţ***ei**. Genitiv-dativele *cas***ii**, *dator***iii** etc. s-au menţinut, aşadar, şi în perioada de care ne ocupăm.

La vocativul singular al substantivelor feminine, în majoritatea gramaticilor apar forme cu desinenţa **-o**. Ele figurează ca forme secundare la Heliade (în nota din subsolul paginii), le însoţesc pe cele identice cu nominativul în Gram. rum. *(feme***ia**, *feme***io***)*, la Golescu *(broască*, *broasc***o** ; *Mari***a**, *Mari***o**) şi la Stilescu *(doamnă*, *nor***o***)* şi sînt singurele atestate la Pontbriant : *Mari***o**, *fetiţ***o**. În cazul unor substantive, Golescu notează numai forme cu **-o** : *sor***o**, *turturic***o**. De remarcat este apariţia, în Gram. rum. şi la Golescu a formei de vocativ feminin identică cu nominativ-acuzativul articulat.

Articolul. Formele variabile ale articolului genitival sînt aproape generale. În afara acestora, Pontbriant introduce în gramatica sa şi forma invariabilă **a** : **a** *meu*, **a** *mei*, **a** *mele*, pe care o consideră genitiv al pronumelui personal.

Adjectivul. Superlativul cu **prea** continuă să figureze pe primul loc, urmat de construcţia cu **foarte**, pînă la sfîrşitul epocii a doua (Heliade : **prea**, **foarte** ; Golescu : **prea** *bun*, **foarte** *frumos* ; Pontbriant : **prea** *bun*, **foarte** *bun*).

Numeralul. Numeralul ordinal prezintă la masculin numai forme terminate în **-lea** : *al trei***lea** (Heliade, Gram. rum., Golescu, Massim, Stilescu, Pontbriant).

Pronumele. Pronumele (adjectivul) demonstrativ are variantele *acest* şi *ăst* la Heliade şi în gramatica anonimă din 1835.

Varianta *cest*, devenită astăzi arhaică, este notată de G o l e s c u, de M a s s i m și de S t i l e s c u. Formele *acest* și *ăst* sînt consemnate de toate gramaticile muntenești dintre anii 1828 și 1893, iar preferința pentru una sau cealaltă deosebește cele două părți ale acestui interval de timp. Pînă pe la 1850, gramaticile pun pe prim plan formele *acest*, *această*, consacrate de tradiția literară, în timp ce lucrările ulterioare, ai căror autori sînt adepți ai latinismului, situează pe primul loc variantele *ăst (est)*, *astă*, mai apropiate de formele latinești clasice (M a s s i m : *ăst*, *cest*, *acest*; S t i l e s c u : *est*, *cest*, *acest*; P o n t b r i a n t : *est*, *acest*). O situație similară se constată și la demonstrativul de depărtare. H e l i a d e, gramatica anonimă și G o l e s c u optează pentru *acel*. Începînd cu M a s s i m, autorii munteni pun pe primul loc varianta mai apropiată de forma latină clasică (M a s s i m : *ăl*, *cel*, *acel*; S t i l e s c u : *ăl*, *cel*, *acel*; P o n t b r i a n t : *ăl*, *acel*, *cel*).

Genitiv-dativul feminin al pronumelui (adjectivului) demonstrativ de apropiere este *ace*ș**tii** la H e l i a d e și la G o l e s c u. Forma refăcută *ace***stei** apare în gramatica din 1835 și la toți autorii de după 1850. P o n t b r i a n t consemnează și varianta refăcută, cu terminația **-ii** (și deicticul *a*) *(aceștia)*. Genitiv-dativul *ace***lei**, cu varianta *ace***lii**, apare abia după 1850. Pînă la această dată, autorii notează numai genitiv-dativul *(a)ce***i(i)**. La adoptarea formei *ace***lei**, refăcută prin analogie cu pluralul feminin, a contribuit și raportarea la forma latină corespunzătoare.

Pronumele demonstrativ de diferențiere compus cu *cel* are în toate gramaticile muntenești numai forma *cellalt*.

La pers. I singular și plural a pronumelui (adjectivului) posesiv, formele *meu*, *mei* sînt indicate de toți autorii munteni, cu excepția lui G o l e s c u, care nu renunță la formele tradiționale *mieu*, *miei*. Acestea sînt atestate și la H e l i a d e, dar nu la paradigma pronumelui, ci în exprimarea autorului.

Indicații cu privire la întrebuințatea după regula din limba latină a pronumelor *său* și *lui*, *său* în legătură cu subiectul și *lui* cu complementul, nu apare decît la H e l i a d e („*Bărbatul cel înțelept cercetează faptele sale* ...unde nu putem zice *faptele lui*") și la P o n t b r i a n t („*Petre a vîndut calul său* nu *calul lui* ... căci *său* arată calul posesorului subiect").

La pronumele (adjectivul) relativ-interogativ, H e l i a d e consemnează numai seria nearticulată, cu formele *care*, la masculin și feminin singular și la feminin plural, și *cari* la masculin plural. În gramatica anonimă din 1835 apare numai forma *care*. G o l e s c u notează seria articulată, prezentă, alături de cea nearticulată, și la M a s s i m și S t i l e s c u. Ultimii dau la singular masculin și

feminin forma *care*, iar la plural, Massim recomandă pe *carĭ* la masculin și pe *cari* la feminin, în timp ce Stilescu propune forma *carĭ* pentru ambele genuri. Pontbriant atribuie lui *care* valoare relativă, iar seriei articulate valoare interogativă.

După 1850 apare la genitiv-dativul feminin al pronumelui (adjectivului) relativ-interogativ forma *cărei*, prezentă la Massim și, însoțită de *cării*, la Pontbriant.

Pronumele (adjectivul) nehotărît compus cu *fie* are varianta **fie***care* (**fie***cine*, **fie***ce*), redată de Massim și de Stilescu, în ortografie etimologizantă prin *fiăcine*, *fiăce*. Compusele cu **veri**- nu sînt notate de Heliade și de gramatica anonimă din 1835. Ele apar, în schimb, la Golescu și la majoritatea gramaticilor de după 1850, care, chiar cînd notează și compusele cu **ori**- (Stilescu), le preferă pe cele cu **ver**(**i**)-. „Părticeaua **veri**-, susține Massim, e mai curată și mai de preferit decît **or**, care provine de la *vrere*; căci preferim și *vor face* în loc de *or face*" (p. 30). Absente în ediția din 1835 a gramaticii anonime, compusele cu **veri**- sînt introduse în ediția din 1858 a lucrării. Pontbriant este singurul autor care acordă prioritate compuselor cu **ori**-. La acest gramatic, **ver**(**i**)- apare cu varianta **vre**-.

La genitiv-dativul pronumelui negativ *nimeni*, gramatica anonimă din 1835 și Pontbriant consemnează forma *nimului*, atestată astăzi în unele graiuri muntenești. În ediția din 1858 a gramaticii anonime, ea este înlocuită cu forma *nimănui (nimenui)* din celelalte gramatici.

Verbul. Verbele *a mînca* și *a usca* au la indicativ și conjunctiv prezent formele *mănînc* etc. și *usuc* etc. Reproducînd la tabelul conjugării verbelor forma *mănînc*, Golescu, o menționează și pe cea transilvăneană, reținută, ca variantă a lui *mănînc*, și de Pontbriant (*mănînc* sau *mînc*).

Referindu-se la prezentul indicativ și conjunctiv al verbului *a lucra*, Massim și Pontbriant recomandă formele sufixate *lucrez* etc. Verbul *a păți* apare numai în varianta nesufixată: *paț* (Golescu), *pați* (Massim).

Verbele cu radical în *d*, *t*, *n*, cu excepția lui *pot*, prezintă numai forme iotacizate (Heliade: *auz*, *(să)văz*, *simț*, *spui*; Gram. rum.: *(să) caz*, *să cază*, *raz*, *văz*, *vînz*, *pui*, *rămîi*, *spui*, *țiu*, *viu*; Golescu: *(să) caz*, *să cază*, *(să) crez*, *să crează*, *(să) șăz*, *să șază*, *(să) minț*, *să mință*, *scoț*, *sumeț*, *(să) mîi*, *să mîie*, *rămîi*, *țiu*; Massim: *(să) tunz*, *să tunză* *(să) văz*, *să vază*, *să ascuță*, *simț* *(să) mîi*, *viu*; Stilescu: *trimiț*; Pontbriant: *(să) rămîi*, *să viu*.

Verbul *a putea* apare în forma *poci* la Heliade, în gramatica anonimă, la G o l e s c u, la S t i l e s c u și la P o n t b r i a n t. *Pot* este atestat, după 1850, la M a s s i m și, alături de *poci*, la S t i l e s c u.

Forma refăcută *sar*, din graiurile bănățene, crișene și din cele moldovene din nord se înregistrează numai la G o l e s c u, dar urmată de varianta *sai* din Muntenia și Transilvania propriu-zisă. În cazul lui *a pieri*, gramatica din 1835 recomandă forma *pier*, în a cărei arie de răspîndire se include și Muntenia. Cele două variante de pers. I indicativ și conjunctiv prezent ale verbelor *a sări* și *a pieri* se întîlnesc la P o n t b r i a n t. La persoana a III-a a conjunctivului, același autor dă numai forme cu **r**.

Pînă la P o n t b r i a n t, toți autorii munteni dau la pers. a III-a plural a imperfectului numai formele etimologice, terminate în *-a* (H e l i a d e: *avea*; Gram. rum.: *cînta*, *era*; G o l e s c u: *aduna*; M a s s i m: *fugea*, *lăuda*; S t i l e s c u: *cînta*). P o n t b r i a n t introduce, ca variante, și formele terminate în -u: *era (au)*, *înțelegea (au)*.

La pers. I și a II-a plural ale perfectului simplu, formele etimologice se înregistrează numai la G o l e s c u, alături de cele cu -ră-, care sînt preponderente (*aduna***răm**, *aduna***răți**, *puse***răm**, *furăm — fusem*). În gramatica lui M a s s i m, la paradigma verbelor, figurează numai forme analogice, dar în comentariile autorului asupra formării timpurilor și modurilor se susține că *ră* este un „adaos contrariu analogiei limbii" (p. 87).

La pluralul mai mult ca perfectului, formele analogice sînt singurele notate de H e l i a d e (*fusese***răm**, *fusese***răți**, *fusese***ră**) și de gramatica din 1835 (*cîntase***răm**, *cîntase***răți**, *cîntase***ră**). Ambele tipuri se întîlnesc la G o l e s c u (*cîntasem — cîntase***răm**) și la P o n t b r i a n t (*înțelesesem — înțelese***răm**), dar la primul formele cu -ră- sînt mai frecvente. Ele apar și la M a s s i m și la S t i l e s c u, dar numai la pers. a III-a (M a s s i m: *lăudasem*, *lăudaseți — lăudase***ră**; S t i l e s c u: *cîntasem*, *cîntaseți — cîntase***ră**).

Formele perifrastice de mai mult ca perfect realizate cu perfectul compus al verbului *a fi* se înregistrează la H e l i a d e (*am fost vorbit*), în gramatica anonimă din 1835 (*am fost avut*, *am fost cîntat*) și la G o l e s c u (*am fost adunat*), unde este consemnată și forma compusă cu mai mult ca perfectul lui *a fi* (*fusesem adunat*).

La pers. a III-a singular a perfectului compus, cu excepția lui G o l e s c u, la care **a** alternează cu **au** (**a** *avut*, **a** *fost*, **a** *venit* — **au** *putut*, **au** *avut*), toți autorii munteni reproduc numai forme cu **a** (H e l i a d e: **a** *avut*; Gram. rum.: **a** *avut*, **a** *cîntat*; M a s s i m: **a** *fost*; S t i l e s c u: **a** *cîntat*, **a** *adus*; P o n t b r i a n t: **a** *cîntat*).

La viitorul indicativului, gramaticile recomandă numai forme compuse cu **voi, vei** etc. În schimb, la paradigma auxiliarului *a vrea*, formele populare **oi, ei** etc. apar în gramaticile de pînă la 1850 ca variante ale formelor **voi, vei** etc. Atribuindu-le vorbirii familiare, M a s s i m, precizează: „preferim ... **vor** *face* în loc de **or** *face*" (p. 30).

Conjunctivul prezent al verbelor *a da*, *a sta*, *a vrea* are la pers. a III-a formele ***să dea***, ***să stea*** (Gram. rum., G o l e s c u, M a s s i m, S t i l e s c u), ***să vrea*** (M a s s i m, S t i l e s c u).

Conjunctivul perfect are în toate gramaticile muntenești forme variabile după număr și persoană. La G o l e s c u apar, însă, și forme invariabile: **să fi** *avut*, **să fi** *rupt*, **să fi** *vîrît*.

Formele de condițional perfect compuse cu *a vrea*, înregistrate în epoca anterioară la V ă c ă r e s c u, nu mai sînt atestate.

La imperativul verbului *a veni* este recomandată forma *vino* din graiurile muntenești (și din sudul Moldovei, centrul și sud-estul Transilvaniei și sudul Banatului). Forma arhaică de imperativ *blem, bleți* este semnalată numai de P o n t b r i a n t.

Construcțiile verbale cu pronume reflexiv se mențin ca procedeu de exprimare a diatezei pasive numai în gramaticile din prima jumătate a secolului trecut. Ele sînt notate de H e l i a d e și de G o l e s c u *(m-am bătut)*; H e l i a d e menționează și construcția cu *a fi*. Gramaticile ulterioare rețin numai construcțiile reflexive de pers. a III-a, păstrate pînă astăzi.

Adverbul, prepoziția. Adverbul *acum* este atestat în această variantă sudică la toți autorii din Muntenia. G o l e s c u notează și pe *acuș(a)*, uzitat astăzi în Muntenia de nord, în Oltenia de nord și est și în sudul Moldovei.

Concurența dintre *aci* și *aici* se menține pînă la sfîrșitul perioadei a doua. Adverbul *aci*, întrebuințat astăzi în graiurile din centrul Munteniei, centrul și sud-vestul Olteniei, în Crișana și vestul Transilvaniei, este singurul notat de H e l i a d e și preferat lui *ici* de M a s s i m și de S t i l e s c u. *Aici*, varianta literară de astăzi, răspîndită în cea mai mare parte a Dacoromaniei, este pusă pe primul plan de G o l e s c u și de P o n t b r i a n t, fiind urmată la primul de *ici* și *aci* și numai de *ici* la al doilea.

Adverbul *îndărăt* este atestat numai în această variantă sudică, impusă în limba literară.

Prepoziția *către* apare și în varianta *cătră*, dar numai la M a s s i m și la P o n t b r i a n t.

Cu privire la prepoziția *pe* remarcăm că H e l i a d e și G o l e s c u preferă forma fără **r** (în variantele *pe* și *pă*) celei vechi *(pre)*.

În gramatica din 1835, la M a s s i m și la S t i l e s c u *pe* figurează ca variantă a formei *pre*. *Pă* nu mai apare în gramaticile din a doua jumătate a secolului trecut.

MOLDOVA

Fonetică

Vocalismul. *ă* etimologic se păstrează în *păreche*, *părete* (S e u l e s c u, N ă d e j d e) și este asimilat la **e** în cuvîntul *femeie* (M ă c ă r e s c u), atestat cu acest fonetism și în epoca anterioară.

ă pentru *a* neaccentuat apare în cuvintele *mănta* (M ă c ă r e s c u) și *păstramă* (N ă d e j d e).

Trecerea lui **ă** protonic la **a**, cînd silaba următoare conține un *á*, se înregistrează, sporadic, la S e u l e s c u (*ne-învațați*, dar *împărat*, *măcar*) și la M ă c ă r e s c u (*gramadă*, *macar*, dar *bărbat*). N ă d e j d e recomandă în gramatica sa, apărută la 1884, eliminarea din limba literară a fonetismelor *pacat*, *sarac*.

Cuvîntul *direg* și derivatele prezintă sincopa vocalei la S e u l e s c u și la N ă d e j d e. Varianta sincopată *drept* se întîlnește la toți autorii moldoveni. Dintre aceștia, N ă d e j d e preferă formele cu vocala păstrată (*dereaptă*, *dirept* — *dreaptă*, *drept*).

Păstrarea lui **e** în *demineață*, *nemic* se constată în gramatica lui N ă d e j d e. La M ă c ă r e s c u, pronumele negativ este atestat cu fonetismul din limba literară de astăzi.

Închiderea lui **e** neaccentuat la **i** se semnalează la S e u l e s c u și la M ă c ă r e s c u, atît în poziție medială (S e u l e s c u : *cirișet*, *omineşte*, *pepine*, *peptine*, dar *oameni*; M ă c ă r e s c u : *prietinului*, dar *asemenea*, *prietenia*), cît și în poziție finală (S e u l e s c u : *nume* — *numi*, *unde* — *undi*; M ă c ă r e s c u : *dedi* — *dede*). S e u l e s c u recomandă pe **i** în loc de **e** la conjuncția *di* și prepoziția *pi*, cu sens local, pentru a se evita confuzia cu prepoziția *de*, respectiv cu *pe*, care urmau să fie folosite numai la exprimarea direcției. Închiderea lui **e** la **i** nu se mai înregistrează în gramatica lui N ă d e j d e (*fecior*, *oameni*, *prieten*, *a vedea*; *bine*), unde se și menționează că pronunțări ca *munti*, *frunti* sînt neliterare.

Fenomenul reducerii diftongului **-ęá** la **-e** (**ę**) este prezent la S e u l e s c u („*zicea* se pronunță ca *zicè*", (*eu*) *beu*) și la M ă c ă r e s c u (*a ședè*, *a tăcè*, *a vedè*, dar *grea*, *gemea*).

Pentru *tăiat*, *muiat* etc., S e u l e s c u și N ă d e j d e admit atît pronunția cu **ịa**, cît și pe cea cu **ịé** (S e u l e s c u : *giunghiat*,

giungiet; N ă d e j d e: *muiet — muiat, tăiet — tăiat)*. La M ă c ă r e s c u nu aflăm decît forme cu ịa *(iau, tăiam)*.

Contrar tendinței, manifestate în gramatica sa, de conservare a normei moldovene, S e u l e s c u pare a admite și formele epentetice *cîine, mîine* „La numele ce se termină în *îne* graiul comun intercălează un ĭ, precum : la *pîne* zicem *pîine*, la *mîne* zicem *mîine*, *cîne*, *cîine* ș.a." (p. 170). În cuprinsul gramaticii, S e u l e s c u folosește alternativ și forme etimologice, și forme epentetice. Autorii moldoveni ulteriori dau numai forme cu fonetismul î (M ă c ă r e s c u *mîne*; N ă d e j d e: *cîni*, *pîni*).

Lui ó în poziția ă, e îi corespunde numai diftongul ọa (S e u l e s c u: *floare*, *moale*; M ă c ă r e s c u: *poartă*, *soare*; N ă d e j d e: *coate*, *noapte*, *toată*).

Fonetismul o în loc de ọa în *două*, *nouă* este general (S e u l e s c u *două*, *plouă*; M ă c ă r e s c u: *două*; N ă d e j d e: *nouă*, *vouă)*.

Consonatismul. Rostirea dură a dentalei *d* nu se semnalează în gramaticile moldovene (S e u l e s c u: *de*, *de la*, *din*; M ă c ă r e s c u: *de*, *de la*, *departe*, *destul*, *din*; N ă d e j d e: *adevăr*[1], *defaimă*, *deschid)*.

Tratamentul labialelor este oscilant la S e u l e s c u *(albeață*, *zdrobesc*, *peste*, dar *albață*, *păste*, *păscărie)*. În cazul prepoziției *pe*, S e u l e s c u recomandă numai fonetismul e. Neînregistrată la M ă c ă r e s c u *(iubesc*, *merg*, *meargă*, *Petru*, *Pavel))*, durificarea labialelor se întîlnește destul de frecvent la N ă d e j d e, în cuvinte ca: *bată (= beată)*, *gălbănuș*, *Pătru* etc.

În ce privește tratamentul consoanelor *s*, *z*, *ț*, se observă că pronunția dură, atestată la S e u l e s c u *(mulț*, *oțăl*, *sama*, dar și *seama*, *vițea)*, dispare în gramaticile ulterioare. Considerînd neliterar tratamentul dur al consoanelor *s z*, *ț*, N ă d e j d e recomandă rostirea și scrierea *băieți*, *sec*, *seară*, *zer*, *țes*, nu *băieț*, *săc* etc.

Deși în graiurile moldovene de astăzi consoanele *ș* și *j* sînt dure, fenomenul nu se constată în gramaticile moldovene nici în poziție tare, în exemple de tipul *jigaraie*, *mielușea*, *mielușel* (S e u l e s c u), *șed* (M ă c ă r e s c u), nici în poziție moale, în *șerpe* (S e u l e s c u), *șede* (M ă c ă r e s c u), *șese* (N ă d e j d e). N ă d e j d e precizează că prefacerea lui e în ă în cuvinte ca *șăd* etc. nu este admisă în limba literară. Același autor socotește literare formele *șese*, *șepte*, dar admite și pronunțările muntenești *șase*, *șapte*.

[1] A fost luat în considerație, pentru fenomenul care ne interesează, și cuvîntul *adevăr* și derivatele, deși trecerea lui *e* la *ă* după *d* s-ar putea datora și unei asimilări.

Durificarea vibrantei *r* apare numai la Seulescu: *răci* (adj.), *zgîrîia*.

În poziție finală, *r* are timbru (labio-) palatal, așa cum rezultă din formele *altariu* (Seulescu), *ceriu* (Nădejde), *școleriu* (Măcărescu) și din cuvintele formate cu sufixele *-ariu*, *-toriu*: *croitoriu*, *ferariu*, *olariu* (Seulescu), *învățătoriu* (Măcărescu), *lucrătoriu* (Nădejde). Valoarea fonetică pe care o atribuie Nădejde grafiilor de tipul *lucrătoriŭ* este labio-palatală: „Se aude *u* foarte scurt în *lucrătoriŭ*". El adaugă că în Moldova timbrul finalei *r* este numai palatal.

Gramaticile moldovene conțin fonetismul **ğ**, prezent în mod constant la Seulescu *(se agiută, gioc, gios, giudică, giumătate)* și sporadic de Măcărescu. Deși folosește paralel forme cu **ğ** și cu **j** *(giunghiei — junghiei, giug — jug* etc.), Nădejde este de părere că numai cele cu **j** au intrat în limba literară.

Morfologie

Substantivul. Desinența **-ă** la pluralul neutrelor terminate în *r* apare numai la Seulescu *(cară, feară, hotară, popoară)*. Formele în **-e** sînt recomandate de Măcărescu *(ogoare, popoare)* și de Nădejde, care respinge plurale în -ă, deși ele erau răspîndite în Moldova: „*care*, nu *cară*, *odoare*, nu *odoară*".

La genitiv-dativul declinării I, Seulescu notează forme terminate în **-ei** la substantive care astăzi se termină în **-ii**: *pielei*, *popei*. Măcărescu recomandă la genitiv-dativul declinării a III-a terminația **-ii** *(cărții)*, cu excepția substantivelor cu *i* înaintea finalei *e*, unde recomandă formele în **-ei**: *soției* nu *soțiii*, *mîndriei* și nu *mîndriii*".

Atestările genitiv-dativului substantivelor de declinarea I cu *c*, *g* înaintea terminației prezintă forme duble, în -ăi și în -ei (Seulescu: *ducăi — ducei*, *rigăi — rigei*, *fricăi — fricei*; Nădejde: *Catincăi*, *greacăi*; „alăturea cu dînsele se întrebuințează și cele în *-ei*", p. 97). Remarcăm că la Seulescu **-ăi** apare și la substantive nume de lucruri.

La vocativul feminin, Seulescu notează și forme identice cu nominativul *(muiere, Plotină)*, dar și forme în **-o** *(Plotino)*. Măcărescu consemnează numai forme identice cu nominativul articulat *(mama, soția)*.

Articolul. La articolul posesiv sînt recomandate numai forme variabile. Forma invariabilă este menţionată, ca moldovenism, de N ă d e j d e.

Adjectivul. Construcţia de superlativ cu **foarte** ia locul celei cu **prea** din epoca anterioară. Construcţia cu **prea** continuă să fie notată de S e u l e s c u şi de M ă c ă r e s c u, dar ca variantă a celei cu **foarte**. Nădejde nu se decide pentru una din cele două construcţii. El relevă numai folosirea lui **prea** cu sens de „foarte" la munteni şi specializarea lui în exprimarea ideii de exagerare în Moldova. Construcţia cu **tare** nu apare notată, deşi este răspîndită în Moldova.

Numeralul. Terminaţia **-le** la masculinul numeralului ordinal apare la S e u l e s c u *(al doi***le***, al trii***le***)* şi, alternînd cu **-lea**, la M ă c ă r e s c u *(al doi***le***, al trei***lea***)*. N ă d e j d e consemnează numai forme terminate în **-lea** : *al doi***lea***, a trei***lea**.

Pronumele. Pronumele (adjectivul) posesiv de pers. I sg. şi pl. are formele *meu, mei* la S e u l e s c u şi la M ă c ă r e s c u. Formele literare vechi *mieu, miei* sînt singurele recomandate de N ă d e j d e.

Referitor la distribuţia pronumelui (adjectivului) posesiv de pers. a III-a şi a genitivului pronumelui personal de pers. a III-a, S e u l e s c u şi M ă c ă r e s c u sînt pentru întrebuinţarea lor ca în limba latină : posesivul în legătură cu subiectul, iar pronumele personal ca determinant al complementului. N ă d e j d e, însă, afirmă că această regulă de folosire a celor două feluri de pronume nu avea curs decît în limba veche.

La pronumele (adjectivul) demonstrativ de apropiere S e u l e s c u şi M ă c ă r e s c u pun pe primul plan formele moldovene *aist* (S e u l e s c u), *ist* (M ă c ă r e s c u). Forma *aist* este urmată de *cest*, cu varianta fonetică *cist* la S e u l e s c u. Deţinînd ultimul loc la S e u l e s c u şi la M ă c ă r e s c u, *acesta* este singura formă considerată literară la N ă d e j d e, pentru care *ist* şi *aist* sînt dialectale.

Demonstrativul de depărtare *cel*, uzitat în limba veche literară şi, astăzi, în unele graiuri nordice, printre care şi cele din Moldova, este preferat lui *acel* de S e u l e s c u şi de M ă c ă r e s c u. La S e u l e s c u, *acel* este precedat şi de demonstrativul *ael* cu varianta *el* („nu *ăla*").

Recomandînd numai pe *acel(a)*, N ă d e j d e îl menţionează ca dialectal şi pe *ăl*; la *cel* nu face nici o referire.

Demonstrativul de diferențiere este consemnat în forma *celalalt* de M ă c ă r e s c u și în varianta literară de astăzi *celălalt* de N ă d e j d e.

La genitiv-dativul demonstrativelor feminine *aceasta* și *aceea*, toate gramaticile înregistrează numai forme analogice *acestei(a)* și *acelei(a)*, cu variantele *acestia* și *aceliia* la S e u l e s c u.

Cele două serii ale pronumelui (adjectivului) relativ-interogativ — cea articulată și cea nearticulată — apar la S e u l e s c u și la N ă d e j d e. Pronumele relativ-interogativ nearticulat are forme variabile după gen la S e u l e s c u [sg. *cari* (m.), *care* (f.); pl. *cari* (m.), *care* (f.)] și după număr la N ă d e j d e [sg. *care* (m. și f.); pl. *carĭ* (m. și f.)]. La masculin și feminin singular și la masculin plural întîlnim în gramatica lui M ă c ă r e s c u numai forme articulate. La feminin plural, aceeași lucrare notează forma *care*.

Genitiv-dativul feminin *cărei* se înregistrează la toți autorii moldoveni. La S e u l e s c u figurează ca formă secundară și *căria*.

Pronumele (adjectivul) nehotărît **vericare(le)** apare alături de **oricare** la S e u l e s c u și la N ă d e j d e. La M ă c ă r e s c u este atestată numai varianta **oricare**.

Pronumele (adjectivele) nehotărîte **fieștecare** și **fiesce**, păstrate astăzi numai în graiuri, apar în gramatica lui S e u l e s c u.

Genitiv-dativul pronumelui negativ *nimeni* este *nimenui (nimănui)* la M ă c ă r e s c u și la N ă d e j d e; ultimul notează și forma *nimărui*, uzitată în cea mai mare parte a Moldovei.

Verbul. Formele de prezent ale verbului *a mînca* sînt *mănînc*, *mănînci* la S e u l e s c u, *mănînc* și *mînc* etc. la N ă d e j d e. Greșit informat asupra răspîndirii celor două variante, N ă d e j d e susține că *mănînc* se întrebuințează în Moldova, iar *mînc* în Muntenia.

Verbul *a lucra* este atestat numai cu forme slabe de prezent (M ă c ă r e s c u, N ă d e j d e).

Tendința, manifestată în graiurile moldovene și ardelene de încadrare la conjugarea slabă a verbelor de conjugarea a IV-a se reflectă în gramatica lui N ă d e j d e, unde întîlnim dubletele: *împărțesc- împart, despărțesc-despart, sorbesc-sorb.*

La pers. I indicativ și conjunctiv prezent și la persoana a III-a a conjunctivului, verbele cu radical în *d, t, n, r* prezintă dublete la toți autorii, cu excepția lui M ă c ă r e s c u, la care verbele cu radical în *n* au numai forme iotacizate: S e u l e s c u: *aud — auz, cad — caz, văd — văz, (si) pun — si pui, țin — țiu, si mîie, si vie, (si) pier — (si) piei, si piară — si pieie, sar — sai*; M ă c ă r e s c u: *șed, vadă — vază, pui, rămîi*; N ă d e j d e: *cred — crez pierd — pierz*; *pot — poci*; *vin — viu*; *par — pai*. Observăm că la

pers. a III-a a conjunctivului verbelor cu radical în *n*, Seulescu dă numai forme iotacizate.

În locul formelor vechi terminate în *-a*, la pers. a III-a plural a indicativului imperfect sînt notate numai forme cu **-u** (Seulescu: *erau*, *lăudau*; Măcărescu: *erau*, *tremurau*; Nădejde: *cîntau*, *erau*).

Pluralul perfectului simplu, pers. I și a II-a, prezintă forme duble în gramatica lui Seulescu[1] (*lăudăm* — *lăudarăm*, *avum* — *avurăm*, *avuți* — *avurăți*). Măcărescu și Nădejde recomandă numai forme analogice (Măcărescu: *tremurarăm*, *tremurarăți*; Nădejde: *cîntarăm*, vechi: *cîntăm*). Dubletele apar la pluralul mai mult ca perfectului în gramaticile lui Seulescu (*lăudasem* — *lăudaserăm*, *vrusem* — *vruserăm*) și Nădejde (*cîntaserăm* — *cîntasem*, *cîntaserăți* — *cîntaseți*, *cîntaseră* — *cîntase*). Măcărescu reține în gramatica sa numai formele analogice (*fuseserăm*, *fuseserăți*, *fuseseră*).

Formele perifrastice de mai mult ca perfect, păstrate în Moldova numai în partea vestică, se întîlnesc în toate gramaticile moldovene (Seulescu: *am fost lăudat*; Măcărescu: *am fost tăcut*; Nădejde: *am fost avut*).

Auxiliarul **a** la pers. a III-a singular a perfectului compus este acceptat abia după 1880, de Nădejde, care arată că „în limba literară se face deosebire" între **a**, întrebuințat numai „la singurit", și **au**, „la înmulțit". Varianta muntenească **a** este menționată, alături de cea moldovenească și ardelenească **o**, și de Seulescu, dar nici una din cele două nu figurează în pasajele în care se descrie paradigma verbelor. Așadar, pînă la Nădejde, gramaticii moldoveni prescriu la perfectul compus pers. a III-a singular pe **au**.

La viitorul indicativului apar numai formele literare compuse cu **voi**, **vei** etc. La prezentul auxiliarului *a vrea*, Măcărescu consemnează și variantele populare *oi*, *i*, *a* etc., despre care Nădejde afirmă că „în limba literară se pun rar".

Viitorul compus cu *a fi* + conjunctivul este notat numai de Nădejde: *am să fiu*, *ai să fii* etc.

La pers. a III-a a conjunctivului prezent al verbelor *a da*, *a vrea* etc., Seulescu reproduce numai formele *deie*, *vreie*, care circulă în Moldova și Ardeal. Măcărescu și Nădejde menționează și variantele lor sudice (Măcărescu: *să deie* — *să dea*

[1] La Seulescu, verbele de conjugarea I au la toate persoanele perfectului simplu vocala tematică *ă* (*lăudăi*, *lăudăși* etc.), particularitate atestată și în gramatica lui Philippide (p. 100) și consemnată ca neliterară de Cipariu (vezi p. 93).

să steie — să stea; Nădejde: *dea — deie, să ia — să ieie — să iaie, să steie, să vrea — să vraie — să vreie).*

Seulescu și Măcărescu dau la conjunctivul perfect forme variabile după număr și persoană. Seulescu admite și forma invariabilă, singura recomandată de Nădejde, cu mențiunea că formele variabile se foloseau în limba veche și astăzi numai „pe alocurea".

La condiționalul perfect, alături de formele literare de astăzi, se întîlnesc, la Seulescu, și formele compuse cu imperfectul lui *a vrea (veam fi, vream lăuda)*, păstrate astăzi numai în Crișana, și cu condiționalul prezent al aceluiași verb *(aș vrea fi)*.

Forma nordică de imperativ *vină* continuă să fie preponderentă, fiind singura notată de Măcărescu și precedînd varianta *vino* în gramaticile lui Seulescu și Nădejde.

Imperativul arhaic *blem, bleți* e semnalat de Seulescu și de Nădejde. Ultimul indică drept sursă de informație gramatica lui Cipariu.

În gramatica lui Seulescu, diateza pasivă se construiește la toate persoanele cu verbul *a fi* și cu pronume reflexiv. Măcărescu și Nădejde nu menționează decît construcțiile reflexiv-pasive de pers. a III-a, singurele păstrate în limba literară actuală.

Adverbul, prepoziția. Varianta literară de astăzi *acum* este predominantă în gramatici. Ea este singura notată de Seulescu și deține primul loc la Nădejde, înaintea formelor *amu(și)* și *acu(și)*.

Pentru actuala formă literară *aici*, Seulescu notează pe *ici*. Înregistrîndu-l și pe *aici*, Măcărescu îl preferă pe *ici*. Pentru *aici* optează Nădejde, care menționează și variantele *aci* și *ici*.

Adverbul *încotro* apare cu fonetismul literar de astăzi, cu care se înregistrează în unele graiuri moldovene, la toți autorii.

Adverbul *îndărăt (înderet* la Nădejde) prezintă epenteza lui p în formele *îndărăptul* (Seulescu), *îndărăpt* (Măcărescu) și *înderăpt* (Nădejde).

Prepoziția *către* este atestată în toate gramaticile cu fonetismul etimologic : *cătră*.

Concurența dintre *pre* și *pe* se menține de-a lungul întregii perioade. Autorii din prima jumătate a secolului trecut, Seulescu și Măcărescu, pun pe primul loc varianta literară de astăzi, pentru ca în gramatica lui Nădejde, de la sfîrșitul perioadei, *pre* să figureze înaintea lui *pe* (și *pă*).

Fonetică

Vocalismul. Fonetismul **e** pentru **ă** etimologic apare la cuvîntul *femeie*, atestat la I s z e r, la B ă l ă ş e s c u şi la M a n l i u.

Cuvintele *pereche*, *perete* prezintă numai fonetismul **ă** din actualele graiuri transilvănene şi moldovene (B ă l ă ş e s c u : *părete*; C î m p e a n u : *împărechea*, *păriete*; M u n t e a n u : *păreche*; M i h e l ţ i a n u : *părietele*; M a n l i u : *părete)*.

ă pentru **a** neaccentuat se întîlneşte la I s z e r *(cătăramă)*, la B ă l ă ş e s c u *(căpace*, *în zădar*, *scăiete)* şi la M u n t e a n u *(scăiete)*. La ultimul apare fonetismul **a** în cuvîntul *cataramă*.

Fenomenul trecerii lui **ă** neaccentuat la **a** în exemple de tipul *barbat*, prezent astăzi în Transilvania, în unele graiuri din Banat şi Crişana, se semnalează numai în cuvîntul *macar (că)* din gramatica lui C î m p e a n u. Ceilalţi autori notează numai pe **ă** în cuvinte ca : *bărbatul* (I s z e r, B ă l ă ş e s c u, C î m p e a n u, M u n t e a n u, M a n l i u), *împărat* (I s z e r), *săraci* (M i h e l ţ i a n u) etc.

Formele nesincopate *direg*, *dirept* (şi derivatele) apar la I s z e r, care foloseşte şi varianta cu vocala sincopată *(nedrept)*. Fonetismul vechi este atestat în gramatica lui B ă l ă ş e s c u, la cuvîntul *a direge*. Celelalte apariţii ale cuvintelor *drege* şi *drept* prezintă fonetismul literar de astăzi (C î m p e a n u : *drept*, *dreptate*; M u n t e a n u : *dreg*, *dres*, *drept*; M i h e l ţ i a n u : *dreptate)*.

e pentru **i** literar de astăzi se semnalează numai la C î m p e a n u *(demineaţă*, *nemic)* şi la M u n t e a n u *(nemic)*. Fonetismul **i** apare la majoritatea autorilor transilvăneni (I s z e r : *nimic*; B ă l ă ş e s c u : *dimineaţă*, *nimic*; M i h e l ţ i a n u : *nimica*; M a n l i u : *dimineaţă*, *inimă*).

Închiderea lui **e** medial neaccentuat la **i** este curentă în gramatici numai pînă în jur de 1850 (I s z e r : *ficior*, *galbin*, *prietin*, dar *petreceţi*; B ă l ă ş e s c u : *galbină*, dar *fecioară*, *judecătoriu*; C î m p e a n u : *vineam*, dar *deochia*, *oamenii*, *prieten)*. După 1850, gramaticile renunţă la formele cu **i** (M u n t e a n u : *departe*, *fecior* *galbeni* etc.; M e h e l ţ i a n u : *fecior*, *oamenii* *penele* etc.; M a n l i u : *galbeni*, *unele* etc.).

Fenomenul închiderii lui **e** aton final la **i**, specific graiurilor moldovene şi unor graiuri din Banat şi Crişana, este absent la autorii transilvăneni (I s z e r : *bine*, *cîine*; B ă l ă ş e s c u : *pîne*, *cîne*; C î m p e a n u : *bine*, *mîne*; M u n t e a n u : *pîne*; M e h e l ţ i a n u : *bine*, *unde)*.

Păstrarea lui ęa final accentuat se constată în gramaticile din sudul şi sud-estul Transilvaniei, unde şi astăzi apare neredus la e (ę) (I s z e r: *mergea*, *avea*, B ă l ă ş e s c u: *măsea*). Reducerea diftongului -ęá la -e(ę) este atestată în cuvintele *surcè*, *vergè*, *avè*, *căţè*, *făcè* din gramatica lui C î m p e a n u, originar din Banat, unde fenomenul este şi astăzi răspîndit. Gramaticile ulterioare consemnează numai forme cu diftongul păstrat (scris *é*).

Trecerea lui i̯á la i̯é (i̯ę), deşi prezentă astăzi în unele graiuri transilvănene, nu se semnalează: *băiat(ul)* (I s z e r, B ă l ă ş e s c u), *înviat* (B ă l ă ş e s c u, M a n l i u), *apropia*, *învia* (C î m p e a n u).

Formele etimologice *cîne*, *pîne* din aria nordică a dacoromânei sînt preponderente, fiind singurele notate de B ă l ă ş e s c u (*cîne*), C î m p e a n u (*mîne*), M u n t e a n u (*pîne*) şi M i h e l ţ i a n u (*cîne*). Ele alternează cu cele epentetice la I s z e r (*cîine*, *pîne*) şi la M a n l i u (*cîne*, *cîni*, *mîine*).

ó urmat de o silabă cu **ă** sau **e** apare numai cu fonetismul o̯a (redat prin *ó*, în ortografie latinizantă, sau *oa*) la toţi autorii transilvăneni, cu excepţia lui I s z e r, la care întîlnim şi forme ca *fecioră*, *nepotă*, reprezentînd pronunţarea ardelenească (*ǫ*) sau uzul particular al autorului, care era de origine germană.

ó din *două*, *nouă* apare nediftongat la I s z e r (*două*), M u n t e a n u (*ouă*, *nouă*) şi la M a n l i u (*două*). Primii doi consemnează şi forme cu o̯a redat prin **ó** sau **oa** (I s z e r: *voao*; M u n t e a n u: *ploauă*). B ă l ă ş e s c u le notează numai pe acestea din urmă (*noauă*, *voauă*).

Consonantismul. Timbrul dentalei *d* este moale, ca în cea mai mare parte a Transilvaniei (B ă l ă ş e s c u: *departe*, *deştept*; C î m p e a n u: *adevărul*, *de*; M u n t e a n u: *adevăr*, *departe*; M i h e l ţ i a n u: *adevărul*, *de la*; M a n l i u: *de departe*, *destul*). Singura atestare a lui *d* dur provine din gramatica lui I s z e r (*adăvărat*).

Labialele se prezintă, în gramaticile transilvănene, ca şi în cele moldovene, oscilant din punctul de vedere al timbrului. Dacă la I s z e r are timbru dur numai labiala *p*, în prepoziţia *pă*, atestată cu acest fonetism, în afara Munteniei, în graiurile din sud-estul Ardealului, din Crişana şi Banat, la C î m p e a n u înregistrăm, rar, rostirea dură a lui *b* (*galbăn*). Velarizarea vocalelor după labiale nu mai este atestată în gramaticile de după 1850 decît în mod cu totul excepţional (M u n t e a n u: *umăd*).

O situaţie asemănătoare se constată şi în ceea ce priveşte tratamentul consoanelor *s*, *z*, *ţ*. Pînă la 1850, ele apar atît cu timbru dur, notat astăzi în întreaga Transilvanie, cît şi cu timbru moale

(I s z e r : *deosăbit*, *sămăna*, *sătos*, *zamă*, dar *seară*, *sete*, *simți*, *cățea*, *cățel* *zic*, *ziua*; B ă l ă ș e s c u : *sărbează*, *înțăp*, *oțăt*, *zăr*, dar *seară*, *sec*, *seu*, *cățel*, *oțelesc*; C î m p e a n u : *fiersă*, *fiarsă*, dar *fusei*, *semănat*, *cățel*, *țiu*). După 1850, se înregistrează rostirea dură a lui *z*, în gramatica lui M u n t e a n u : *zamă*, *zăr*, dar *secare*, *seară*, *oțet*, *zece*. La M i h e l ț i a n u și la M a n l i u, fenomenul durificării consoanelor *s*, *z*, *ț* este absent (M i h e l ț i a n u : *secer*, *securea*, *Dzeu*; M a n l i u : *însemnate*, *seceră*, *deseară*, *cuțit*, *iuțeală*, *puțin*, *tîrziu*, *zece*).

Fricativele palatale *ș*, *j* au timbru moale, păstrat astăzi în Transilvania numai în partea (nord-)vestică (I s z e r : *deșert*, *înșelăciune*, *jidov*; B ă l ă ș e s c u : *înșel*, *șea*; C î m p e a n u : *mișelie*, *rușine*, *șed*; M u n t e a n u : *deșert*, *mișel*, *șezînd*; M i h e l ț i a n u : *deșert*, *șerpii*; M a n l i u : *negreșit*, *șed*).

Timbrul moale al consoanei *ș* rezultă și din formele *șese*, *șepte*, aflate la I s z e r și la C î m p e a n u, și *șeapte* din gramaticile lui B ă l ă ș e s c u și M u n t e a n u. Varianta muntenească *șase* apare, alături de *șeapte*, la B ă l ă ș e s c u, dar este corectată în erata gramaticii în *șease*.

Durificarea vibrantei *r*, răspîndită mai ales în partea centrală și nordică a Transilvaniei, nu se înregistrează decît cu totul rar, la B ă l ă ș e s c u (*răce*).

r final din cuvîntul *cer* apare nepalatalizat la I s z e r și la M a n l i u și cu timbru (labio-)palatal la B ă l ă ș e s c u, la C î m p e a n u și la M u n t e a n u. În celelalte cuvinte, *r* final are numai timbru palatal la I s z e r (*văcariu*), la B ă l ă ș e s c u (*făcătoriu*, *olariu*) și la M i h e l ț i a n u (*învățătoriu*) și numai timbru dur la M u n t e a n u (*lucrător*, *păstor* *spălător*). La C î m p e a n u apare atît varianta sudică (*judecător*), cît și varianta (labio-)palatală din graiurile nordice (*făcătoriu*).

Fonetismul z în *zic* etc. este general. În cazul lui ğ ne întîmpină o situație deosebită. Fonetismul j în *joc*, *jur*, *jos* etc. este singurul prezent la autorii transilvăneni. Este notat în schimb ğ în *împregiur* la B ă l ă ș e s c u și la M u n t e a n u, față de *împrejur* din gramaticile lui I s z e r și M a n l i u. La autorii amintiți, *împregiur* este o formă etimologizantă, asupra căreia atrăsese atenția H e l i a d e, cerînd respectarea ei pentru motivul că reproduce forma latinească *gyrus*.

Morfologie

Substantivul. Aparțin declinării a III-a substantivele: *lature* *livede* (M u n t e a n u), *marmure* (B ă l ă ș e s c u), *secare*, *secure* (M u n t e a n u) și *soarte* (I s z e r, B ă l ă ș e s c u, C î m p e a n u,

M u n t e a n u, M i h e l ţ i a n u). Substantivul *ghinde* din gramatica lui B ă l ă ş e s c u are forma *ghindă* la M u n t e a n u.

Menţionate numai de M u n t e a n u şi de M a n l i u, formele de plural al neutrelor terminate în *r* au desinenţa -ă la M u n t e a n u *(cară, feară)* şi -e în gramatica lui M a n l i u *(feare, izvoare)*.

Genitiv-dativul substantivelor de declinarea I şi a III-a prezintă, în general, formele literare de astăzi *doamn***ei** (I s z e r, M u n t e a n u), *ap***ei** (B ă l ă ş e s c u), *cas***ei** (C î m p e a n u), *vulp***ii** (M u n t e a n u). B ă l ă ş e s c u şi M u n t e a n u notează forme în **-ei** chiar şi la substantive care se termină la plural în *-i* : *priceper***ei** (B ă l ă ş e s c u), *scăr***ei**, *vulp***ei** (M u n t e a n u). Latinistul M u n t e a n u recomandă ataşarea terminaţiei **-ii** (scris *i*) numai la substantive de declinarea a III-a, pentru că ,,ea corespunde la aceleaşi cazuri din decl. a III-a latină şi mai vîrtos pentru că aşa se poate distinge G.D. sing. fem. decl. III şi G.D. sing. fem. declin. I'' (p. 24). M a n l i u notează forme în **-ei**, atît la substantive terminate la plural în *-e (mam***ei**, *stel***ei** *)*, cît şi la cele care fac pluralul în *-i* : *vulp***ei**, dar şi *vulp***ii**.

La numele proprii feminine conţinînd consoanele *c* sau *g* înaintea terminaţiei, M u n t e a n u notează la genitiv-dativ forme terminate în **-ăi** : *Olg***ăi**, *Veronic***ăi**.

o la vocativul singular al substantivelor feminine apare la M u n t e a n u *(doamn***o**, *vulpe***o***)* şi la I s z e r, alături de forme identice cu nominativul *(Catrină, doamnă — Mari***o**, *Fros***o**, *cumnat***o**, *femei***o***)*. C î m p e a n u, M i h e l ţ i a n u şi M a n l i u consemnează numai forme identice cu nominativul nearticulat, singurele întrebuinţate în zona nordică a dacoromânei (C î m p e a n u: *femeie*; M i h e l ţ i a n u, M a n l i u: *vulpe)*. Forme de vocativ identice cu nominativul articulat nu sînt consemnate.

Articolul. Unicul autor care mai admite forma invariabilă de articol genitival este B ă l ă ş e s c u, în a cărui gramatică sînt notate însă şi formele variabile : **a** *meu*, **a** *tău* — **al** *meu*, **al** *tău*. El menţionează că formele cu articol genitival variabil sînt considerate pronume posesive, în timp ce celelalte sînt tratate ca genitive ale pronumelor personale. C î m p e a n u foloseşte la numeralul ordinal şi forma invariabilă : **a** *doile prieten*.

Adjectivul. La formarea superlativului autorii transilvăneni pun pe primul plan construcţiile cu **foarte** în locul celor cu **prea** (preponderente în epoca anterioară). Ei nu resping, însă, nici construcţiile cu **prea**, a căror specializare în exprimarea unei nuanţe de exagerare a fost remarcată pentru prima dată (în gramatici) de M u n t e a n u.

Numeralul. Numeralul ordinal are terminația **-lea** la Iszer, la Bălășescu și la Munteanu. Formele terminate în **-le** sînt singurele notate de Mihelțianu și de Manliu. Cîmpeanu reține în gramatica sa ambele variante, dar recomandă folosirea celor cu -le ca adjective și a celor cu -lea ca pronume.

Pronumele. Pronumele (adjectivul) posesiv de pers. I singular și plural apare, de cele mai multe ori, în forma *meu, mei* (Iszer, Bălășescu, Cîmpeanu, Mihelțianu, Manliu). La Iszer întîlnim și forma etimologică, iar Munteanu recomandă rostirea *mieu, miei* și scrierea *meu, mei.*

Restricția în ce privește folosirea pronumelui personal de pers. a III-a în genitiv și a pronumelui posesiv de pers. a III-a apare numai la Bălășescu și Cîmpeanu. Mihelțianu consideră atît pe *său*, cît și pe *lui* drept pronume posesive.

La demonstrativul de apropiere autorii transilvăneni pun, de obicei, pe primul plan forma *acest* (Iszer, Bălășescu, Munteanu, Manliu), urmată fie de *cest* și *ăst* (Iszer), fie de *ist (ăst)* și *aist* (Munteanu), fie numai de *ăst* (Manliu). Varianta literară arhaică *cest(a)* este preferată de Cîmpeanu lui *acest(a)*, care, la rîndul său, are prioritate față de *ist(a)* și *aist(a)*. Influențat de latinism, Mihelțianu situează pe primul loc forma *est (ist)* urmat de *cest* și pe *acest.*

Demonstrativul de depărtare are formele *acel, cel, ăl (îl)* la Iszer și la Munteanu, *acel* și *cel* la Manliu, ultimele figurînd în ordinea *cel, acel* la Cîmpeanu. Bălășescu recomandă numai pe *acel,* iar Mihelțianu numai pe *el (îl)* și pe *cel.*

Demonstrativul de diferențiere este atestat în forma *celalalt* la Iszer și cu *a* sincopat *(cellalt)* la Munteanu.

Forma veche de genitiv-dativ *aceș*tii este menționată, alături de *ace*stii, numai la Iszer. Ceilalți autori dau numai forma analogică, cu *st* refăcut, și cu terminația -ei (Cîmpeanu, Munteanu, Mihelțianu, Manliu) sau -ii *(ace*stii, Bălășescu).

Tot din gramatica lui Iszer provine și unica atestare a formei etimologice de genitiv-dativ *ace*ii. *Ace*lii apare, ca și *ace*stii, la Bălășescu, dar alături de *ace*lei, prezentă în celelalte gramatici.

În ce privește formele pronumelui (adjectivul) relativ-interogativ, constatăm un amestec al formelor articulate și nearticulate: Iszer: sg. *care* (m.), *carea* (f.); pl. *care* (m. și f.; sg. *carele* (m.), *carea* (f.); *carii* (m.), *care* (f.); Bălășescu: sg. *carele* (m.), *carea* (f.); pl. *carii* (m.), *care* (f.); Cîmpeanu: sg. *carele* (m.), *carea* (f.); pl. *carii* (m.), *care* (f.); Mihelțianu: *care (carele, carea).*

Între cele două serii face distincție Munteanu: sg. *care* (m. și f.); pl. *cari* (m.), *care* (f.); sg. *carele* (m.), *carea* (f.); pl. *carii* (m.), *carele* (f.). Manliu menționează numai forme de masculin: sg. *care*; pl. *cari*.

Pronumele nehotărît compus cu **veri-** apare numai în gramaticile de după 1850, la Munteanu, Miheltianu și la Manliu. Manliu menționează și varianta compusă cu **ori-** *(oricare)*.

În afara compuselor cu **fie-**, care sînt generale, apar și forme compuse cu **fieşte-** (Iszer, Bălăşescu) și **fieş-** (Bălăşescu), păstrate astăzi în graiuri.

La genitiv-dativul pronumelui negativ, Iszer dă forma analogică *nimului (nimuluea)*, folosită în nordul Munteniei, pe care și Munteanu o socotește mai corectă decît *nimenui*. Forma transilvăneană *nimerui* apare la Bălăşescu, precedată fiind de varaianta *nimenui*, răspîndită în Muntenia, Oltenia și sudul Moldovei. *Nimenui* este singura formă de genitiv-dativ recomandată de Manliu.

Verbul. La prezentul indicativ și conjunctiv al verbelor *a mînca* și *a usca*, gramaticile consemnează atît formele ardelenești *mînc* și *usc*, cît și pe cele răspîndite în restul teritoriului dacoromân: Iszer: *mînc* și *mănînc*, *usc* și *usuc*; Bălăşescu: *mînc (mănînc)*, *usc (usuc)*; Munteanu: *mănînc*, *usuc*; „cei mai mulți": *mînc*, *usc*; Miheltianu: *mănîncă*, *mînc*. Din ordinea în care sînt prezentate (Iszer, Bălăşescu) sau din circulația mai mare care li se atribuie (Munteanu), rezultă că formele ardelenești sînt cele preferate de autorii transilvăneni. Miheltianu face excepție în această privință, folosind alternativ cele două variante.

Iszer, Bălăşescu și Miheltianu înregistrează la prezentul verbului *a lucra* formele *lucru* și *lucrez*, în timp ce Cîmpeanu, Munteanu și Manliu notează numai formele slabe de prezent din Muntenia, Moldova și estul Transilvaniei.

Dublete apar și la prezentul unor verbe de conjugarea a IV-a, ca: *gat* — *gătesc*, *domol* — *domolesc*, *dudui* — *duduiesc* (Iszer), *miros* — *mirosesc*, *minț* — *mințesc* (Bălăşescu). Verbele *a curăți*, *a gîfîi*, *a închipui*, *a pipăi* și *a simți* prezintă forme slabe la Bălăşescu: *curățesc*, *despărțesc*, *simțesc* etc. Tot așa se conjugă la prezent și verbul *a păți*. Forma slabă de prezent a verbului *a găti* este consemnată de Miheltianu. Se observă că unele forme de prezent specifice anumitor părți din zona nordică a dacoromânei se mențin în gramatici. Verbele *a despărți*, *a pipăi*, *a simți* au la prezent indicativ numai forme slabe, neacceptate astăzi de uzul literar. În cazul verbelor *a găti*, *a minți*, formele nordice *gat*,

mințesc sînt concurate de cele din limba literară actuală : *gătesc, mint.*

În ce privește iotacizarea verbelor, în gramaticile transilvănene continuă situația din epoca anterioară. Verbele cu radical în *d* apar cu ambele variante la toți autorii transilvăneni, cu excepția lui Cîmpeanu, care nu înregistrează decît forme refăcute : Iszer: *aud* — *auz, cred* — *crez, crează*; Bălășescu: *întind, pierd* — *vînz, văz*; Cîmpeanu: *aud, șed, să audă*; Mihelțianu: *aud, șed* — *văz, să auză*. La Mihelțianu, formele iotacizate sînt scrise în ortografie etimologică cu *d* (urmat de *i*).

Formele refăcute ale verbelor cu radical în *t* sînt singurele atestate de Cîmpeanu *(trimit)* și de Mihelțianu *(împart)*. Ceilalți autori acceptă ambele variante ale acestor verbe, inclusiv ale verbului *a putea* : Iszer: *ascut* — *acuț, trimit* — *să trimeață*; Bălășescu: *ascut, scot, trimit* — *înghiț, minț, poci (pot), scoț.*

Cu excepția lui Mihelțianu, la care întîlnim numai pe *viu*, toți autorii reproduc la verbele cu radical în *n* și forme refăcute și forme iotacizate. (Iszer: *spun* — *spui, remîn* — „mai bine" *remîi*; Bălășescu: *rămîi* — *rămîn, vin* — *viu*; Cîmpeanu: *țin, să țin* = *țiu*). Deși folosește numai forme iotacizate, Munteanu este de părere că ele ar trebui scrise, după modelul latin, cu **n** și doar rostite cu **i**.

Verbul *a pieri* apare în ambele variante la Iszer, care o preferă pe cea cu **i**, și la Bălășescu, pentru care ambele sînt corecte. Munteanu propune, ca și în cazul verbelor cu radical în *n* (la celelalte nu face referiri), ca rostirilor *cei, piei, sai* să le corespundă în scris *cer, pier, sar.*

La pers. a III-a plural a indicativului imperfect formele etimologice sînt recomandate de Iszer *(era, lăuda)*, de Munteanu și de Manliu; ultimii nu resping nici formele cu-u (Munteanu: *culegea, lăuda, tăcea, erau*; Manliu: *aducea, jura, tăcea, scriau).* Ceilalți autori consemnează numai forme cu -u (Bălășescu: *aveau* ș. c. l.; Cîmpeanu: *erau, judecau*; Mihelțianu: *culegeau, lăudau, tăceau).*

La pluralul perfectului simplu, pers. I și a II-a, întîlnim numai forme analogice (Iszer: *furăm, fuserăm, tăcurăm, tăcurăți*; Bălășescu: *făcurăm, făcurăți*; Cîmpeanu: *judecarăm, judecarăți*; Munteanu, Mihelțianu: *lăudarăm lăudarăți*; Manliu; *tăcurăm, tăcurăți*).

La pluralul mai mult ca perfectului, formele etimologice însoțesc formele analogice la Cîmpeanu *(fuseserăm* = *fusesem* etc.) și, numai la pers. a III-a, la Munteanu *(lăudasem, lăudaseți, lăudase*(ră)). Manliu recomandă numai forme analogice la pers. I

și a II-a și numai forme etimologice la pers. a III-a *(jurasem, jurasești, juraseră)*. Formele cu -**ră**(-) sînt singurele atestate la I s z e r *(lăudaserăm* etc.), la B ă l ă ș e s c u *(avuseserăm* etc.) și la M i h e l ț i a n u (*lăudaserăm* etc.).

Mai mult ca perfectul perifrastic, păstrat astăzi în graiurile ardelene și din vestul Moldovei, este atestat la toți autorii, exceptîndu-l pe M u n t e a n u (I s z e r : *am fost lăudat*; B ă l ă ș e s c u : *am fost avut*; C î m p e a n u : *am fost făcut*; M i h e l ț i a n u : *am fost lăudat)*. M a n l i u face mențiunea că această formă de mai mult ca perfect este rar întrebuințată în vorbire.

Forma **au** a auxiliarului de perfect compus, pers. a III-a, se menține pînă pe la 1850, fiind singura notată de I s z e r *(***au** *avut,* **au** *fost)* și, alături de **a**, de C î m p e a n u, care se pronunță pentru întrebuințarea lui *au* numai la plural *(el* **a** *judecat* și *ei* **au** *judecat)*. Ceilalți autori transilvăneni dau numai forme cu **a** (B ă l ă ș e s c u : **a** *avut*; M u n t e a n u : **a** *lăudat*; M i h e l ț i a n u : **a** *lăudat*; M a n l i u : **a** *jurat)*, M i h e l ț i a n u adăugînd la paradigma auxiliarului *a avea* și varianta moldoveană și ardeleană **o**.

Forma populară a auxiliarului de viitor, aflată în majoritatea gramaticilor la paradigma verbului *a vrea*, ca variantă de prezent, alături de **voi** etc., nu apare la viitorul verbelor, unde sînt consemnate numai forme cu **voi**, **vei** etc. (I s z e r : **voi** *fi*; B ă l ă ș e s c u : **voi** *avea*; C î m p e a n u : **voi** *face*; M u n t e a n u : **voi** *lăuda*; M i h e l ț i a n u : **voi** *fi)*. M u n t e a n u semnalează întrebuințarea viitorului compus cu **oi**, **ei** etc. numai în vorbire.

Viitorul compus cu indicativul prezent al verbului *a avea* + conjunctivul este consemnat numai de C î m p e a n u *(am să judec, avem să judecăm* etc.*)*.

Conjunctivul prezent, pers. a III-a, al verbelor *a da* etc. are formele *să dea, să ia, să vrea* la M u n t e a n u și la M a n l i u. Varianta ardeleană și moldoveană *să deie* apare la M i h e l ț i a n u.

Formele variabile de conjunctiv perfect continuă să fie preponderente, fiind notate de I s z e r (*să* **fiu** *fost, să* **fii** *fost, să* **fie** *fost* ș. c. l.), de B ă l ă ș e s c u (*să* **fiu** *fost* etc.), de C î m p e a n u (*să* **fiu** *făcut* etc.) și de M a n l i u (*să* **fiu** *cîntat* etc.). M u n t e a n u și M i h e l ț i a n u recomandă numai forma invariabilă *(să* **fi** *fost)*.

În afara formelor de condițional perfect compus cu *aș fi*, înregistrăm la I s z e r și forme compuse cu condiționalul lui *a vrea* sau al lui *a voi* + infinitivul : *aș vrea avea, aș vrea (voi) fi* (p. 146).

Imperativul verbului *a veni* prezintă dubletul *vină — vino* la B ă l ă ș e s c u. M a n l i u consemnează numai forma sudică *vino*.

Diateza pasivă se exprimă prin construcții cu pronume reflexiv la toate persoanele, după procedeul specific limbii vechi, la B ă l ă-

ș e s c u („*eu* mă laud, adecă de alții") și la M u n t e a n u (*eu* mă laud, *eu* sînt lăudat). În celelalte gramatici, construcțiile reflexive se folosesc cu valoare pasivă numai la persoana a treia, conform normei literare actuale.

Adverbul, prepoziția. Forma adverbială *acum* obține vădit preponderența față de celelalte variante. În gramaticile de pînă pe la 1850, *acum* este urmat de variantele *acuși (acușa)* (I s z e r) și de *amu* (C î m p e a n u). B ă l ă ș e s c u, M u n t e a n u și M a n l i u îl notează numai pe *acum*.

Prezent în toate gramaticile, *aici* este concurat de-a lungul întregii perioade de *ici* și *aci*. I s z e r și M i h e l ț i a n u îl dau numai pe *aici (aicea)*, care apare după *ici* la B ă l ă ș e s c u și la C î m p e a n u. La M u n t e a n u și la M a n l i u, cele trei variante sînt menționate în ordinea : *aici*, *aci*, *ici*.

Adverbul *încotro* este atestat în majoritatea gramaticilor în variantele ardelenești (I s z e r, B ă l ă ș e s c u : *încătrău*; M u n t e a n u, M i h e l ț i a n u : *încătro)*. Varianta munteană și moldoveană *încotro*, răspîndită și în estul și nordul Transilvaniei, precum și în nordul și estul Banatului, este notată de C î m p e a n u și de M i h e l ț i a n u, alături de *încătro*.

p în *îndărăpt (înderept)* e aproape general, fiind pseudoetimologic. Se întîlnește în gramaticile lui I s z e r, B ă l ă ș e s c u, C î m p e a n u, M i h e l ț i a n u și M a n l i u, nu însă la M u n t e a n u, care dă forma *înderătru*, reconstituită de el.

ă final în *cătră* se păstrează în majoritatea gramaticilor (B ă l ă ș e s c u, C î m p e a n u, M u n t e a n u, M i h e l ț i a n u). Varianta din graiurile sudice *către* apare la I s z e r (care recomandă **e** și în cazul prepoziției *după)* și la M a n l i u.

Cu privire la actuala prepoziție *pe*, remarcăm prezența lui *pre*, alături de *pe*, în toate gramaticile. Din ordinea în care *pe* și *pre* sînt menționate de I s z e r și de M a n l i u *(pre* sau *pe)*, rezultă că cei doi autori preferă varianta mai veche *pre*. Ceilalți autori optează pentru actuala formă literară *pe*. Cîmpeanu îl recomandă pe *pre* înaintea complementului direct : *am văzut pre Valerie* (69).

PRIMA GRAMATICĂ ACADEMICĂ: TIMOTEI CIPARIU, GRAMATICA LIMBEI ROMÂNE, PARTEA I, 1869; PARTEA a II-a, 1877

Gramatica lui Cipariu necesită o discuție aparte. În primul rînd pentru că, fiind academică, măcar în parte, are tendința de a preciza normele supradialectale care urmau să fie adoptate și promo-

vate de Academie. Așadar, cel puțin prin intenție, ea este o sinteză de norme pe care nu le putem subordona nici unei provincii românești. În al doilea rînd, avînd un caracter istoric, gramatica lui Cipariu conține și un număr relativ mare de elemente arhaice, adesea aflate pe același plan cu cele în uz și, uneori, chiar recomandate în locul celor consacrate în limba literară a vremii.

Fonetică

Vocalismul. Cipariu recomandă **ă** etimologic în *păreche*, *trămit* sau *trămet*, adăugînd că rostirea *trimit* aparține „uzului vulgar" (= popular) (I, p. 368): cf. însă *trimitu*, în exemple (I, p. 248).

În ce privește concurența dintre **e** și **i** în *dimineață*, *inimă*, Cipariu se plasează pe poziția istoricului limbii, enumerînd formele în ordinea apariției lor în cadrul procesului fonetic pe care îl ilustrează: *demîneață* și *demîineață* („la cei vechi"), *demineață* și *dimineață* (I, p. 23). În altă parte, discutînd trecerea lui **î** din *demîneață*, *înemă* la **i**: *dimineață*, *inimă*, Cipariu relevă caracterul învechit al primelor și folosirea curentă în limba epocii a ultimelor. Adverbul *nici* apare la Cipariu în patru variante: „*Nece* se pronunță și cu **e** și cu **i**, pr. *nece* < lat. *neque* și așa la cei vechi mai ades...; însă și *neci*, *nice*, *nici*" (I, p. 31).

Închiderea lui **e** neaccentuat la **i** în poziție medială *(judic, videm)* și finală *(ni dore)*, pe care Cipariu o remarcă la „moldovenii de amu" și ca deprinsă și de „alții de curund", este inclusă în lista „viciurelor" în vorbire.

În privința lui *cîine*, *pîine* etc., Cipariu propune fonetismul etimologic **î**, menționînd, însă, și formele cu **îi** *(mîine*, *pîine* și chiar *rămîine)*, întrebuințate „pe alocurea și în toate cărțile bisericești", fără a se afla causa raționale".

Fonetismul **ịé** pentru **ịá** rezultă din formele *mîngîie*, *tăiet*, în care **ę** este redat prin semnul ѣ[1]. Cipariu preferă fonetismul **ịa**, „uzitat și la cei vechi".

În ce privește tratamentul lui **ó** aflat înaintea unei silabe cu *e* sau *ă*, Cipariu recomandă pronunțarea lui fie ca **o** *(cote)*, fie ca **ọ** (redat prin ω) *cọte*, *mọrte*, arătînd că în unele locuri și chiar în limba bisericească ω se pronunță prea deschis, ca **ọá** sau **ụá**, *mọarte*, *fọarte*, în loc de *mọrte*, *fọrte*.

[1] Cu privire la valoarea fonetică de ę și de ọ a semnelor ѣ și ω, vezi p. 57 a gramaticii lui Cipariu (vol. I).

Aceleași îndrumări apar la Cipariu și în legătură cu **o** din *nouă*, *ouă*, a căror pronunțare ca *noao*, *oao* este considerată incorectă. Și în acest caz Cipariu propune rostirea **o** sau **ọ**. Fonetismul *o* s-a impus în limba literară actuală, dar el nu reprezintă, ca la Cipariu, o pronunțare latinizantă și nici o adaptare grafică a rostirii ardelenești, ci rostirea muntenească[1].

u pentru *o* latin neaccentuat se constată în cuvîntul *arbure* (I p. 97) și la flexiunea verbului *a dormi*, unde forme ca *durmim* etc. apar ca variante ale celor cu **o** refăcut (I, p. 37). Substantivul *formă* are trei variante: *formă*, *fọrmă* (cu ω) și *furmă* (I, p. 38). Cipariu susține că, dintre acestea, este mai uzitată varianta *furmă*, fapt explicabil prin „aplecarea limbii noastre spre *u*" (I, p. 38).

Discutînd dubletele fonetice **îmblu** — **umblu**, **împlu** — **umplu**, Cipariu nu se pronunță pentru nici una dintre cele două variante, remarcînd numai că cele cu *u* sînt mai uzitate (I, p. 34—35).

Consonantismul. Timbrul labialelor este moale, după cum rezultă din forme ca *Petru*, *veșmînt*. Ca fenomen răspîndit doar „pe alocurea" și „numai în cărți bisericești", este menționată și pronunțarea dură a labialelor (I, p. 26).

d dur apare la prepoziția *dă*, despre care se specifică însă că în cea mai mare parte a României se pronunță *de*.

Trecerea lui **e** la **ă** și a lui **i** la **î** după *s*, *z*, *ț* și *ș* în *sămn*, *sîngur*, *zău*, *zî*, *țăs*, *țîie*, *șăz*, *șî* în loc de *semn*, *singur*, *zeu*, *zi*, *țes*, *ție*, *șez*, *și* este considerată o abatere de la regulile vorbirii corecte. În schimb, Cipariu recomandă rostirea *samănă*, *sară*, menționînd ca posibilă și pronunțarea *seamănă*, *seară*.

Pentru *ș* în poziție moale se recomandă rostirea **ẹ** (ѣ), și nu **a**: *șẹse*, *șẹpte*, nu *șase*, *șapte*.

În legătură cu tratamentul lui *r*, Cipariu precizează că pronunțiile *strîc*, *strîg* (și *strîng*) nu sînt admise de cărțile bisericești. *r* dur se semnalează însă și în unele forme date ca excepții de Cipariu, ca pluralul adjectivului *rece*: *răci*.

r final din cuvintele terminate în *-ar*, *-tor* are timbru (labio-) palatal: *ajutoriu*, *altariu*, *coptoriu*. Despre grafia *domnitoriu*, Cipariu afirmă că se pronunță în trei silabe, „ca și cum ar fi *domnitor*", adăugînd că pe alocuri *-oriu* se pronunță ca *or*.

Fonetismul **j** pentru **ğ**, atunci cînd apare, corespunde unui *j* latin + *ó*, *ú*: **jóc**, **jude**, **jur**. Pronunțările *gioi*, *giur* în loc de *joi*, *jur* figurează printre „viciurele în vorbire". În celelalte cazuri,

[1] v. Pătruț, *Rostirea nouă*, p. 664.

Cipariu recomandă **ğ**: *gios*, *giur* (< *gyrus*), *împregiur*, *putregiune*.

d latin + *e*, *i* este redat numai prin **z**, dar se menţionează şi pronunţarea „genuină" *dzeu*, *dzic*, rămasă „pre unele locuri". Printre viciile în vorbire, asupra cărora Cipariu atrage atenţia, se numără şi palatalizarea labialelor („muierea şi transformarea consunantelor în altele: *ghine*, *chept*, *nie*, *germe*, *hier* în loc de *bine*, *piept*, *mie*, *vierme*, *fier*"), a dentalei *t* (*mă cem* în loc de *mă tem*), evoluţia africatei **ğ** la o fricativă (*junere*, *jem* în loc de *ginere*, *gem*), precum şi pronunţări ca *deşti* „al tîrnăvenilor", *ğeğet* în loc de *deget* „al bănăţenilor" şi *picere* „ale bucureştenilor" (I, p. 167).

Referirea la astfel de fenomene evidenţiază scopul normativ al gramaticii lui Cipariu. Indicaţiile sale nu privesc numai formele şi fonetismele aflate în concurenţă pe planul limbii scrise, ci şi trăsături ale limbii vorbite, în scopul de a o îndrepta după cea scrisă.

Morfologie

Substantivul. Aparţin declinării a III-a substantivele: *lature*, *nare*, *secere*, *sorte*. *Ghinde* şi *grindene* prezintă şi forme de declinarea I: *ghindă*, *grindină*.

Referitor la desinenţa de plural al substantivelor feminine, Cipariu manifestă o oarecare inconsecvenţă. Folosirea desinenţei **i** în locul lui **e** din limba latină (*judecăţi* în loc de *judecate*) este prezentată ca „o datină rea" (I, p. 19). Altădată, Cipariu susţine însă că desinenţa *i* „este foarte naturală", dată fiind afinitatea vocalelor *e* şi *i* (I, p. 193—194). La substantivele *casă*, *vie* şi *unghie* sînt reproduse forme duble de plural: *căşi* şi *case* (I, p. 19), *vie* şi *vii*, *unghie* şi *unghii* (I, p. 193).

Substantivele *băşică*, *fîntînă*, *vioră*, *flamură* au la plural numai forme cu desinenţa **e** (I, p. 193).

La pluralul substantivelor *cale*, *vale* sînt notate formele *văli* sau *văi*, *căli* sau *căi* (I, p. 97); în altă parte (I, p. 214), se precizează caracterul învechit al primelor.

La pluralul neutrelor terminate în *r* se dă numai desinenţa **-ă**: *cară*. Formele cu -e sînt considerate arhaice („la cei vechi": *popoare*).

La genitiv-dativul articulat al substantivelor feminine Cipariu reproduce forma nearticulată a aceluiaşi caz, urmată de articolul hotărît, pe care îl redă prin *-lei*, deşi precizează că acesta se pronunţă în limba română fără *l*. Conform regulii de mai sus, substantivul *doamnă* are la genitiv-dativ formele *domne-lei* şi *domne-ei* (I, p. 179). În altă parte, genitiv-dativul lui *doamnă* prezintă numai

formele *dǫmne-ei* și *dǫmnei* (I, p. 183). Substantivul *minte* are la aceeași formă cazuală formele: *minti-lei* și *minți-ei* sau și *minteei*, ultimele două contrase în *minț***ii** și *mint***ei** (I, p. 210). Despre formele contrase *(minț***ii***)* (I, p. 213), C i p a r i u afirmă că sînt curente în uzul popular și în cărțile bisericești mai tîrzii. În altă parte, autorul gramaticii relevă folosirea formelor în *-eei, -iei (dǫmne-ei, vaci-ei)* „în uzul generale al celor mai vechi" (I, p. 190) și a celor contrase *(dǫmn***ei***, vac***ii***)* în limba curentă a epocii (I, p. 191). Genitiv-dativul *dǫmn***ii** este atribuit uzului popular. În volumul al doilea al gramaticii, C i p a r i u face precizarea că formele în **-ii** *(morț***ii***, flor***ii***)* sînt mai uzitate în vorbire, iar cele în **-ei** *(onǫr***ei***, supuner***ei***)* sînt folosite de cărturari.

La substantivele de declinarea I care conțin consoana *c* înaintea finalei *ă*, C i p a r i u recomandă terminația **-ai**, pronunțată în vorbirea populară **-ăi**: „*Luc***ai**, iar nu *Luc***ei**".

La vocativul singular al substantivelor feminine sînt consemnate atît formele sudice, cu **-o**, cît și cele nordice identice cu nominativul: *doamn***o**, *sor***o** — *doamn***ă**.

Articolul. Articolul genitival este variabil. Forma invariabilă **a** este considerată populară („în uzul vulgar").

Adjectivul. Construcțiile de superlativ cu **foarte** sînt puse pe primul loc, înaintea celor cu adverbele **prea**. **Prea**, observă C i p a r i u, „înseamnă și gradul excesiv". Alături de **foarte** și **prea**, C i p a r i u notează și construcția cu *ca mai*, întîlnită și la S e u l e s c u, dar precizează că ca se mai menține „numai afară de adjective", cu sens de adverb la superlativ: *s-a ca mai dus = quam maxime abiit* (I, p. 244). **Tare** este menționat în volumul al doilea al gramaticii, ca mijloc de formare a superlativului la adverbe.

Pronumele. La pers. I singular și plural al pronumelui (adjectivului) posesiv, C i p a r i u recomandă formele *mi***eu**, *miei*, și nu pe *meu*, *mei*, în ciuda identității lor cu etimonul latin.

Formele **pronumelui (adjectivului)** demonstrativ sînt: *est, cest, acest* și *el, cel, acel*. Formele *(h)ăsta* și *ăla* sînt considerate neliterare. În volumul al doilea al gramaticii, autorul remarcă utilizarea curentă a pronumelor *acest* și *acel* și rara folosire a variantelor *cel, cest* și *ast*.

Demonstrativul de diferențiere prezintă vocala **a**, și nu **ă** după *cel (al)*: *celalalt*, **alalalt** (I, p. 239).

La genitiv-dativul demonstrativului *această*, C i p a r i u consemnează forma refăcută, cu **st** și **-ei** (**-ii**): *ace***stei** (**-ii**). La genitiv-dativul feminin al demonstrativului de depărtare este notată, ca formă secundară, și varianta veche *acei*.

Pronumele (adjectivul) relativ-interogativ are o serie nearticulată cu forma *care* pentru masculin și feminin singular și *cari* pentru pluralul ambelor genuri, și o serie articulată, cu forme variabile după gen și număr: *carele*, *carea*, *carili*, *carile*. Întrebuințarea invariabilă a lui *care* este socotită un fenomen popular.

Pronumele (adjectivul) nehotărît compus cu *fie* are formele fie*care* (fie*cine*), fieș*care* (fieș*cine*), fite*cine* și fiteș*care* (fiteș*cine*).

Tot la pronumele (adjectivele) nehotărîte, alături de ori*care*, oriși*care*, apare și varianta veri*care*.

La genitiv-dativul pronumelui negativ *nimeni* sînt consemnate formele *nemenui(a)*, *nimenui(a)* și *nimului*, fără a se face vreo mențiune de ordin normativ.

Verbul. Referindu-se la dubletul *a adaoge*-*a adăoga*, Cipariu își exprimă preferința pentru forma etimologică *adaoge* (I, p. 347). Tot varianta etimologică, de data aceasta rămasă în limba literară de astăzi, este recomandată și în cazul verbului *a scrie*, la care semnalează formele greșite *a scria* și *a scri* (I, p. 347, 348). Cipariu atrage atenția și asupra prezentului verbului *a face*, arătînd că este incorectă („solecism") folosirea formelor accentuate pe ultima silabă *(făcém, făcéți)* (I, p. 332).

Prezentul verbului *a mînca* este *mînc* etc. (din graiurile transilvănene). Verbele *a lucra* și *a păți* prezintă dubletele *lucru*-*lucrez*, *paț*-*pățesc*.

Pentru verbele *a cugeta*, *a curma*, *a deștepta*, *a închina*, *a îndemna*, *a ascuți*, *a înfuria*, *a înghiți*, *a împuți*, *a împărți*, *a despărți*, dar și pentru *a cresta*, *a turba* (care în limba literară actuală prezintă forme slabe) se recomandă folosirea formelor tari de prezent (I, p. 308, 337). Verbul *a minți* apare și cu varianta sufixată, neadmisă astăzi de limba literară.

La verbele cu radical în *d*, *t*, *n* și *r*, Cipariu reproduce la pers. I a indicativului și a conjunctivului prezent și la pers. a III-a a conjunctivului atît forme iotacizate, cît și forme cu consoana refăcută. Forma lor scrisă prezintă, în ambele situații, consoana originară, urmată de un *i* în cazul formelor iotacizate. Intenția de a apropia imaginea grafică a cuvintelor de formele latinești corespunzătoare dictează, de obicei, preferința lui Cipariu pentru una din cele două variante. Astfel, el preferă formele iotacizate *auz*, *văz* (scrise *audiu*, *vediu*), provenite din formele latinești *audio*, *video*. În schimb, la prezentul indicativ și conjunctiv, pers. I, al lui *a vinde*, autorul primei gramatici academice consideră mai corectă forma refăcută *vînd* (< *vendo*)[1]. La pers. a III-a a conjunctivului,

[1] v. Ion Gheție, *Societatea Academică...*, p. 525.

conform criteriului enunţat mai sus, formele iotacizate sînt puse pe primul plan.

La imperfectul indicativului, formele cu -u la pluralul pers. a III-a apar ca variante ale celor etimologice, cu menţiunea că ele sînt foarte răspîndite.

Formele de imperfect *eream*, *ereai*, folosite „în contra etimologiei" de bucureşteni, sînt calificate drept greşeli care trebuie evitate.

Cu valoare de imperfect este menţionată şi construcţia cu imperfectul lui *a fi* + gerunziul *(eram lăudînd)* (I, p. 308).

La pers. I şi a II-a plural a perfectului simplu sînt date şi formele etimologice şi cele analogice, dar ele sînt atribuite unor timpuri diferite: perfectul I, căruia îi aparţin formele fără **-ră-**, şi perfectul II, unde figurează formele cu **-ră-**.

Cu privire la variantele moldovene de perfect simplu, prezentînd vocala tematică **ă** în loc de **a** *(lăudăi, lăudăşi* etc.), C i p a r i u consideră că ele nu pot fi acceptate în limba literară (I, p. 20).

Deşi la pluralul mai mult ca perfectului formele analogice se află alături de cele etimologice, C i p a r i u le califică drept „forme barbare", în care particula **ră** este de prisos.

Mai mult ca perfectul perifrastic are trei tipuri, construite după cum urmează: 1) imperfectul lui *a fi* + participiul; 2) perfectul lui *a fi* + participiul; 3) imperfectul lui *a avea* + participiul. Primul tip este prezentat ca învechit şi puţin întrebuinţat, al doilea nu este însoţit de comentarii, iar pentru al treilea, folosit „prea rar", se citează ca sursă gramatica lui V ă c ă r e s c u.

La perfectul compus pers. a III-a singular, auxiliarul **au** apare numai ca variantă a lui **a**: **a (au)**.

Auxiliarul timpului viitor are formele: **voi, veri(vei), va, vom, veţi (vreţi), vor**. Variantele **oi, ei (ii, îi), a** (şi **o**) etc. sînt amintite ca forme populare.

Pentru viitor, se înregistrează la C i p a r i u şi forme compuse cu indicativul prezent al lui *a avea* + prepoziţia *a* + infinitivul sau cu indicativul prezent al verbului *a avea* + conjunctivul: *am a face, voi să mă duc.*

La pers. I şi a II-a singular a conjunctivului verbului *a avea*, C i p a r i u consemnează atît formele etimologice din limba veche *(aib, aibi)*, cît şi formele identice cu indicativul *(am, ai.* I, p. 276). La pers. a III-a, în afara formei *aibă*, este menţionată şi varianta *aivă* (I, p. 321).

C i p a r i u respinge formele nordice de conjunctiv pers. a III-a *deie, steie*, în loc de *dea, stea*, acceptînd, conform criteriului etimologic, numai pe *ieie* (< lat. *levet)*.

La conjunctiv perfect, C i p a r i u notează numai forme variabile: *să fiu venit, să fiu fost.*

În afara condiţionalului compus cu *aş fi*, autorul înregistrează şi forme de tipul *vream veni, vrea veni*, menţionînd că forme perifrastice de perfect ca: *vrui bate, am vrut bate, vream fi făcut, am vrut fi făcut* nu mai sînt în uz.

La imperativul lui *a veni* apare forma sudică *vino*. Tot la imperativ, este semnalată forma *va* „du-te" (I, p. 347).

Privitor la imperativ, C i p a r i u mai remarcă ieşirea parţială din uz a formelor arhaice de imprativ negativ *(nu vă temereţi*, I, p. 292) şi păstrarea formelor *blem, bleţi* sau *bleaţi* şi *blem* numai cu valoare de interjecţie (I, p. 346).

Diateza pasivă se exprimă prin construcţii cu *a fi* şi, numai la pers. a III-a, cu pronume reflexiv. Despre construcţiile reflexive de pers. I şi a II-a, C i p a r i u precizează că ele „nu au niciodată semnificaţie pasivă".

Adverbul, prepoziţia. În afara lui *acum*, aflat pe primul loc, sînt prezente în gramatica lui C i p a r i u numai forme răspîndite astăzi în Transilvania şi în Moldova: *acmu, acumuşi, amu, amuşi.*

Varianta *ici*, mai apropiată de corespondentul latin *hic*, este notată înaintea formei literare de astăzi *aici(a)*, urmată la rîndul ei de *acilea, acileaşi.*

Pentru adverbul *încotro* se dau cînd variantele nordice *încătrău* şi *încătro*, cînd cea sudică *încotro.*

Îndărăpt este înregistrat numai ca variantă, uzitată pe alocuri, a lui *îndărăt.*

Dintre variantele prepoziţiei *pe*, C i p a r i u optează pentru *pre*, cea mai apropiată de etimonul latin, adăugînd că *pe* a intrat şi în cărţile bisericeşti, spre deosebire de *pă*, care este o rostire populară.

Gramatica lui C i p a r i u conţine, după cum s-a putut vedea, permanente referiri la fenomene neliterare, numite de el „viciure în vorbire", forme „vulgare", „barbare" sau „solecisme". Criteriul principal avut în vedere în stabilirea corectitudinii formelor este apropierea de modelul latin. În virtutea acestui criteriu sînt promovate fonetisme şi forme ca: ă în *păreche* etc., ọ în *fọrte* etc., ğ în *giur, împregiur, lucru, mînc, paţ*, răspîndite (cu excepţia lui *giur*) pe o arie mai mult sau mai puţin întinsă în Transilvania, precum şi fenomene literare vechi, care au avut o circulaţie mai largă, cum sînt formele substantivale de declinarea a III-a: *lature, nare, soarte* etc., formele fără -ră- la indicativ perfect simplu şi mai mult ca perfect, formele terminate în *a* la pers. III-a plural a imperfectului, adverbul *ici*, prepoziţia *pre.*

În puţine cazuri, orientîndu-se după tradiţia literară, C i p a r i u merge împotriva modelului latin. El recomandă, de pildă, invocînd tradiţia cărţilor bisericeşti, formele de pronume posesiv *mieu*, *miei*.

Raportarea la limba cărţilor bisericeşti nu este, însă, hotărîtoare în selecţia variantelor. Uneori, absenţa unui fenomen în limba cărţilor bisericeşti este un argument în favoarea eliminării lui (exemplu : *r* dur în *strîc*, *strîg*) ; în schimb, constatarea că un fenomen este prezent în cărţile bisericeşti nu duce neapărat la consacrarea lui ca normă literară (fonetismul **ii̯** în *cii̯ne*). Deşi cuprinde numeroase îndrumări judicioase, scopul normativ al gramaticii lui C i p a r i u este în oarecare măsură compromis de caracterul artificial al unor forme (arhaice) pe care încearcă să le reactualizeze (pluralele *căli*, *văli*, pluralul neutrelor în **-ure**, articolul de genitiv-dativ feminin **-lei**, formele de genitiv-dativ terminate în **-eei**, **-iei** etc.), şi, în genere, de lipsa unei consecvente delimitări a formelor vechi şi dialectale de cele din uzul literar modern[1].

Concluzii

O trăsătură comună care se desprinde din gramaticile apărute în cele trei provincii româneşti în perioada 1828—1893 este prezenţa unor elemente arhaice în raport cu limba literară actuală, absente în lucrările ulterioare. Unele nu se mai semnalează decît pînă pe la 1850 : **o̯a** în *noao*, *voao*, formele fără **-ră-** la perfectul simplu, construcţiile reflexiv-pasive de pers. I şi a II-a. Continuă să apară pînă la sfîrşitul perioadei studiate următoarele fapte de limbă astăzi învechite şi regionale : formele substantivale de declinarea a III-a : *lature*, *soarte*, construcţiile de superlativ cu **prea**, formele de pronume posesiv *mieu*, *miei*, formele variabile ale pronumelui (adjectivului) relativ-interogativ, formele verbale iotacizate, auxiliarul **au** la pers. a III-a plural a perfectului compus, formele terminate în *-a* la imperfect pers. a III-a plural, formele variabile de conjunctiv perfect, varianta *pre* a prepoziţiei *pe*. Tendinţa de impunere a normei literare de astăzi se constată la pronumele (adjectivul) posesiv, la

[1] Meritele gramaticii lui Cipariu au fost evidenţiate, printr-o analiză judicioasă a conţinutului ei teoretic şi normativ, de Mioara Avram, care face şi o expunere a aprecierilor de care lucrarea s-a bucurat de la apariţia ei şi pînă astăzi. O reconsiderare a acestei opere a lui Cipariu din punctul de vedere al normelor pe care le promovează a fost făcută de Ion Gheţie (v. *Introducerea*, p. 23).

verbele cu radical în *d*, *t*, *n*, *r*, la auxiliarul de perfect compus și la formarea superlativului absolut. Formele etimologice de imperfect pers. a III-a plural și conjunctivul perfect variabil persistă îndeosebi în Muntenia.

Gramaticile din perioada 1828—1893 oglindesc două etape, delimitate după raportul existent între limba pe care o promovează și norma locală. Prima etapă durează pînă pe la 1840—1850 și se caracterizează prin menținerea caracterului regional al normelor elaborate de gramatici. Astfel, în Muntenia, velarizarea vocalelor după consoanele *d*, *p* (în *dă*, *pă*), *j*, *ș* se întîlnește frecvent pînă în jur de 1850, fiind privită de autorii de gramatici ca un fenomen impus de însăși „natura limbii". Formele iotacizate ale verbelor cu radical în *d*, *t* și *n* sînt singurele atestate pînă la 1850. Această primă etapă se distinge și prin prezența în gramatici a unor trăsături arhaice în raport cu limba literară actuală : formele etimologice de plural ale perfectului simplu, mai mult ca perfectul perifrastic, auxiliarul au la perfectul compus, care nu mai apar după 1850 în gramaticile muntenești. În a doua etapă, începînd cu gramatica lui Massim, normele se îndepărtează în unele cazuri de uzul muntenesc, fapt la care a contribuit nu numai presiunea normei supradialectale, ci și influența latinistă exercitată asupra mișcării filologice din Muntenia. În stabilirea normelor intervine criteriul latinității. Fonetismele și formele adoptate de gramaticii munteni sînt cele care reflectă mai fidel originalul latin. De multe ori, acestea sînt și cele impuse de tradiția literară, concurate mult timp de inovații populare. Velarizarea vocalelor după consoanele *d*, *p*, *ș*, *j* nu mai este atestată. Pe de altă parte, orientarea latinistă a autorilor îi determină să promoveze o serie de trăsături care deveniseră arhaisme în limba literară din Muntenia, precum : **ă** în loc de **e** în *păreche*, *părete* (Massim), **e** în loc de **i** în *nește* (gramatica anonimă, ed. a 14-a), formele nesincopate *direg*, *dirept* (Massim, Stilescu), *r* final cu timbru (labio-)palatal în cuvintele latinești terminate în *-ar*, *-tor*, prepoziția *pre*. Tot în numele latinității sînt recomandate și fonetisme nemuntenești ca *cîne*, *mîne* (Massim, Stilescu, Pontbriant) și chiar elemente populare, unele curente în Muntenia, ca formele de pronume demonstrativ *ăst (est)*, *ăl (el)* (Massim, Stilescu, Pontbriant), iar altele răspîndite în alte zone lingvistice, ca de pildă **i** pentru **e** în *galbin*, *galbină*, *disface* (Massim).

În această a doua etapă constatăm, de asemenea, apariția în gramaticile muntenești a unor inovații, pătrunse din alte graiuri, devenite ulterior literare : formele refăcute ale verbului *a putea* (Massim, Stilescu), desinența **-u** la pers. a III-a plural

a imperfectului (P o n t b r i a n t). Tot acum se generalizează în gramatici și formele *meu*, *mei* ale pronumelui posesiv, care pînă la 1850 erau concurate de variantele *mieu*, *miei*.

Formele analogice de plural ale perfectului simplu, auxiliarul **a** la pers. a III-a singular a perfectului compus, preponderente pînă la 1850, devin unanim acceptate de autorii munteni, chiar și de M a s s i m, în ciuda rezervei dictate de orientarea sa etimologizantă.

Gramaticile moldovene demonstrează că desprinderea de norma lingvistică locală este mai lentă în Moldova decît în Muntenia. Renunțarea la unele moldovenisme se constată mai ales după 1850. Totuși, anumite fenomene curente în Moldova, dar avînd o circulație mai întinsă (în întreaga zonă nordică), se mențin pînă la sfîrșitul epocii a doua. Fonetismele **a** pentru **ă** în *barbat*, -e(ẹ) pentru -**ẹá** în *șede*, *zice*, care apar pînă la 1850, sînt socotite ulterior neliterare. În schimb, **î** pentru **îi̯** în *pîne*, **ğ** în **gioc**, *r* final (labio-)palatal în cuvinte terminate în -*ariu*, -*eriu*, -*toriu*, durificarea labialelor, fricativelor dentale *s*, *z* și a africatei *ț*, forma **au** la pers. a III-a singular a auxiliarului de perfect compus, pers. a III-a a conjunctivului ***să deie***, ***să steie***, imperativul ***vină***, adverbele *amu*, ***îndărăpt*** continuă să apară în tot cursul epocii a doua.

Gramaticile moldovene promovează, însă, și anumite trăsături de altă proveniență regională. Unele dintre acestea își au originea în tradiția scrisă, ca de pildă articolul genitival variabil, sau fonetismul **îi̯** pentru **î**, acceptat, alături de **î**, de S e u l e s c u. Altele sînt inovații populare sau culte care în cursul secolului al XIX-lea s-au impus în limba literară. În această categorie se situează formele analogice de genitiv-dativ *acelei*, *acestei*, desinența -**u** la pers. a III-a plural a imperfectului, formele analogice de perfect simplu, auxiliarul **a** la perfectul compus pers. a III-a singular.

Menționăm, în sfîrșit, formele verbale cu consoanele *d*, *t* și *n* refăcute, din unele graiuri moldovene, generalizate astăzi în limba literară, care, notate în perioada anterioară de Ș c o l e r i u, sînt recomandate de toate gramaticile moldovene.

Din materialul prezentat în cele de mai sus, s-a putut observa că elementele regionale se mențin și în Transilvania, ca și în Moldova, deși într-o măsură mai mică decît acolo. Fonetisme ca **i** pentru **e** în *ficior*, *prietin*, -e (ẹ) pentru -**ẹá** în *merge* etc., durificarea labialelor și a fricativelor dentale, articolul genitival invariabil dispar aproape cu totul după 1850. Își păstrează, însă, caracterul literar formele verbale transilvănene *mîne*, *uso*, *lucru* (primele două concurate totdeauna de variantele lor muntene și moldovene). Orientarea latinistă a autorilor transilvăneni a contribuit la menținerea ca fapte

de limbă literare a o serie de fonetisme și forme ca : ă etimologic în *păreche*, *părete*, î în *cîne* etc., ğ în *giur* și compusele, *r* final (labio-) palatal în *ceriu*, *făcătoriu*, pluralele neutre în -ă, demonstrativele *cel*, *el* *(îl)* *cest*, *est*.

În epoca de după 1850 tind să se generalizeze, fiind încă mai mult sau mai puțin concurate de vechile variante literare, o serie de inovații atestate în gramaticile transilvănene din perioada precedentă. Așa sînt, de exemplu, formele *meu*, *mei* ale pronumelui posesiv, formele verbale cu consoanele *d*, *t*, *n* și *r* refăcute, formele de imperfect pers. a III-a plural în -u.

Sînt prezente în gramatici și inovații din graiurile sudice, singurele acceptate astăzi de limba literară : auxiliarul a la singularul pers. a III-a a perfectului compus (concurat de au pînă pe la 1880) sau formele analogice de plural ale perfectului simplu, care, covîrșite de cele etimologice în epoca anterioară, sînt acum generale.

Ținem să precizăm că detașarea aproape completă de norma transilvăneană manifestată în gramatica lui Manliu, este nu numai urmarea procesului evolutiv de unificare a românei literare, ci și a unor fapte ce țin de biografia autorului. Născut în Transilvania, Manliu a urmat cursurile universitare la București și a fost multă vreme profesor în Muntenia [1], timp în care uzul său lingvistic a putut dobîndi anumite deprinderi muntenești. Așadar, acceptarea unor norme muntenești s-a petrecut la Manliu altfel decît la ceilalți autori transilvăneni, care au avut de ales între fonetismele și formele din propriul uz și cele neardelenești, cunoscute din texte.

Prin contactul direct al autorului cu uzul muntenesc se explică și ponderea relativ mare a trăsăturilor sudice în gramatica lui Gavrile Munteanu, care a funcționat ca profesor în Muntenia timp de aproape treisprezece ani.[2] Totuși, aspectul general al limbii promovate de Munteanu vădește, în multe privințe, adeziunea sa la norma transilvăneană, așa cum se prezenta ea la mijlocul secolului al XIX-lea.

Ceea ce se remarcă de-a lungul întregii perioade este pătrunderea tot mai masivă a elementului muntenesc în gramaticile din Moldova și din Transilvania. Fenomenul s-a putut observa chiar din prima epocă în Transilvania, dar el este mai evident după 1850. Fonetisme ca *dreg*, *drept*, *ș*(e)*ase*, *cer*, *păstor* și forme de tipul *care*,

[1] v. C. Diaconovich, *Enciclopedia română*, Editura W. Krafft Sibiu, 1904, tomul III, p. 192.

[2] *Ibidem*, p. 345.

izvoare, *nimenui (nimănui)*, *lăudaserăm*, *vino*, *încotro*, *îndărăt* sînt frecvente în gramaticile din Transilvania și din Moldova, cele mai multe concurate, totuși, de variantele lor moldovene și transilvănene. Autorii din Transilvania adoptă și formele *mănînc*, *usuc*, *lucrez* din Muntenia, dar și din Moldova (unde *mănînc* are varianta *mînînc)*, fără însă a renunța la *usc* și *lucru*. Extinderea normei muntenești în Transilvania și în Moldova a contribuit, așadar, la unificarea variantelor teritoriale ale limbii române, dar pe plan local a determinat apariția unor oscilații între forme locale tradiționale și cele care astăzi sînt generale.

O consecință a latinismului care se face simțit în gramatici este menținerea unor elemente locale la autorii moldoveni și mai ales transilvăneni și preluarea de către munteni a fonetismelor moldovene și transilvănene: ă în *păreche* etc.; î în *cîne* etc.; *r* (labio-) palatal în *ceriu*, *lucrătoriu* etc., dispărute astăzi din limba literară.

După cum se observă, evoluția generală a limbii literare se reflectă și în gramatici. Ponderea redusă a fonetismelor și formelor diferite de cele literare actuale în ansamblul normelor existente în gramaticile de la sfîrșitul perioadei face ca, după 1880, să se poată vorbi de o limbă literară unitară în majoritatea aspectelor ei.

Concluziile schițate mai sus au făcut de multe ori abstracție de gramatica lui Cipariu, a cărui tendință de latinizare (și arhaizare) a limbii a determinat elaborarea unor norme de multe ori desprinse de realitatea limbii literare a vremii.

CAPITOLUL III

NORMELE LITERARE ÎN PERIOADA 1893–1963

În cursul perioadei care începe la hotarul dintre secolele al XIX-lea și al XX-lea, cultura românească își urmează linia ascendentă de dezvoltare, atît în domeniul științific, cît și în cel artistic, ajungînd la stadiul contemporan.

În procesul de unificare a limbii scrise a românilor, un eveniment deosebit de important a fost, după unirea Principatelor de la 1859, actul unirii Transilvaniei din decembrie 1918. Concentrarea vieții politice, administrative și culturale la București a contribuit la adoptarea treptată a variantei literare muntenești, constituite

ca model supradialectal al limbii române, aşa cum am arătat anterior, conform tradiţiei literare şi modelului latin.

Discuţiile filologice referitoare la problemele românei literare, fără a avea amploarea dezbaterilor din trecut, reflectă reacţia moldovenilor şi a transilvănenilor la presiunea exercitată de norma muntenească asupra limbii din Moldova şi din Transilvania. Din gramaticile epocii precedente a rezultat că pătrunderea muntenismelor în Transilvania şi în Moldova a dus la coexistenţa acestora cu elementele locale tradiţionale. Scriitorii şi oamenii de cultură din cele două provincii româneşti sînt puşi în faţa alternativei de a scrie după tradiţia locală sau după norma supradialectală, cu un caracter predominant muntenesc, ce se constituise în epoca anterioară.

Rezerva moldovenilor şi a transilvănenilor faţă de elementele munteneşti se manifestă prin negarea, nejustificată, a caracterului unitar al limbii literare din jurul anului 1900, opinie exprimată, printre alţii, de Philippide, Ibrăileanu, de Coşbuc şi de Hogaş[1].

Transilvănenii, în ciuda unor atitudini diferite (ca aceea a lui Coşbuc[2]), se orientează după graiul muntenesc, în special după varianta bucureşteană, în care văd un model de vorbire şi scriere[3].

Moldovenii manifestă o rezistenţă mai mare la influenţa muntenească. Ibrăileanu, care susţinea că unificarea românei literare urma să se realizeze abia în viitor, deşi atribuie graiului muntenesc cele mai multe şanse de a deveni normă unică, socoteşte drept snobism încercarea moldovenilor de a vorbi munteneşte[4].

Părerea că în jur de 1900 limba literară nu se unificase este eronată. Ea se explică şi prin menţinerea în textele literare şi în lucrările normative a unui număr de variante fonetice şi morfologice, care vor fi eliminate treptat în prima jumătate a secolului al XX-lea. Dar la impresia lipsei de unitate a românei literare a contribuit mai ales diversificarea regională a vocabularului, domeniu în care norma

[1] v. Alexandru Philippide, *Istoria limbii române. I. Principii de istoria limbii*, Iaşi, Tipografia naţională, 1894, p. 9; I. Coteanu, *Româna literară şi problemele ei principale*, Bucureşti, 1961, p. 6—7; Gavril Istrate, *Limba română literară. Studii şi articole*. Bucureşti, Editura „Minerva", 1970, p. 239, 287; C. Hogaş, *Opere*, ed. Const. Ciopraga, Edlura de stat pentru literatură şi artă, Bucureşti, 1956, p. 472—475.

[2] v. Gavril Istrate, *Limba română literară...*, p. 238—239, 289.

[3] v. Ştefan Munteanu, *Preocupări privitoare la unificarea şi cultivarea limbii în Transilvania la începutul secolului al XX-lea*, în AUT, Filologie, III (1965), p. 123—135.

[4] Gavril Istrate, *Limba română literară...*, p. 289.

supradialectală s-a stabilit mai lent, nefiind nici astăzi pe deplin fixată.

Academia, care începînd cu deceniul al nouălea al secolului trecut părăsește etimologismul exagerat, urma să consacre și să definitiveze, în lucrări cu caracter oficial, normele literare constituite în afara ei în deceniile anterioare. După ce ani de-a rîndul a încercat să impună pe cale savantă o limbă mai mult sau mai puțin artificială, construită după criterii etimologiste, Academia manifestă după 1880 o excesivă rezervă în stabilirea variantelor corecte, lăsînd uzul să decidă ceea ce trebuia reținut.

În anul 1913, Academia publică primul volum al *Dicționarului limbii române*, care, conceput în spiritul noii orientări, trebuia să fie un inventar al formelor din trecut și de astăzi ale limbii române, și, în măsura în care uzul fixase sau tindea să stabilească anumite norme, un îndreptar lexical, fonetic și chiar morfologic [1]. Lucrările la acest dicționar continuă și în prezent.

Normele ortografice și ortoepice ale limbii române sînt formulate în *Îndreptarul ortografic și ortoepic* publicat în 1932 de T. A. Naum și Sextil Pușcariu, unde se exprimă în mod neoficial punctul de vedere academic.

În condițiile transformării socialiste a țării din ultimele decenii, accesul la cultură al unor mase tot mai largi de vorbitori ai limbii române a atras după sine necesitatea elaborării unor lucrări prin care să se definitiveze, în unele aspecte încă oscilante, și să se consacre normele exprimării cultivate.

Au apărut astfel sub egida Academiei *Micul dicționar ortografic* (1953), *Dicționarul ortoepic* (1956), *Îndreptarul de punctuație* (1956), reunite în 1960 într-o singură lucrare, *Îndreptar ortografic, ortoepic și de punctuație* (ed. a II-a 1965; ed. a III-a: 1971), *Dicționarul limbii române literare contemporane* (vol. I 1955; vol. II, 1956; vol. III și IV, 1957), *Dicționarul limbii române moderne* (1 volum, 1958), *Dicționarul explicativ al limbii române* (1 volum, 1976), *Gramatica limbii române* (2 volume), în două ediții (ed. I: 1954; ed. a II-a: 1963) — opere prin care se realizează, la interval de aproape un secol, obiectivele inițiale ale Societății Academice.

Dintre gramaticile apărute la sfîrșitul secolului trecut, ne-am oprit asupra gramaticilor lui H. Tiktin (*Gramatica română, partea I—II-a. Etimologia. Sintaxa*, Iași, 1893), I. Suchianu (*Gramatica limbii românești*, București, 1895) și Alexandru Philippide (*Gramatica limbii române*, Iași, 1897). În primele decenii ale secolului

[1] v. *Dicționarul limbii române*, tomul I, partea I, București, Socec et comp. și C. Sfetea, 1913, p. XXVII—XXVIII, XL.

al XX-lea nu au mai apărut lucrări speciale de gramatică, ci numai manuale și cursuri de limbă română, conținînd o parte care se ocupă de gramatică[1]. Pentru această perioadă au fost consultate, în cercetarea de față, cursul de limba română elaborat de Candrea — Densusianu — Caracostea și cel alcătuit de Adamescu — Dragomirescu. Publicate prima dată în 1910, aceste lucrări au apărut în mai multe ediții și în mai multe variante, în funcție de anii de învățămînt cărora le erau destinate. În 1937 se tipărește gramatica românească scrisă de Iorgu Iordan. O altă gramatică a limbii române este publicată în 1943 de Al. Rosetti și de J. Byck[2]. După aproape douăzeci de ani, în 1954, se tipărește *Gramatica Academiei*, în două volume, urmată în 1963 de o nouă ediție, *Gramatica limbii române*, apărută sub egida Academiei, lucrare colectivă, elaborată de Institutul de lingvistică. Cele două ediții prezintă unele diferențe în ce privește domeniile pe care le tratează (prima ediție are și un capitol de fonetică), problemele teoretice și indicațiile normative. Pentru cercetarea de față au fost consultate ambele ediții, dar ultima nu a fost menționată decît în măsura în care diferea de prima.

Gramatica lui Tiktin, care deschide seria gramaticilor elaborate în perioada de care ne ocupăm, se remarcă printr-un caracter normativ pronunțat, subliniat și de autor în introducere: „Pornind de la convingerea că sarcina de căpetenie a gramaticii școlare este de a învăța uzul corect al limbii materne și că școala în primul loc este chemată a lupta în contra particularităților dialectale în graiul celor culți, ne-am îndreptat luarea aminte în mod cu totul deosebit asupra chestiunii ortoepice, așa încît cu greu se va găsi capitol în opul de față unde să nu fi dat mai la fiecare pas instrucțiuni privitoare la întrebarea: Care forme sînt de recomandat și care nu?" (p. IV). Îndrumările date de Tiktin în lucrarea sa respectă următoarele criterii, formulate mai înainte în *Manualul de ortografia română* (Iași, 1889, p. 10 și urm.): „menținerea credincioasă a uzului consfințit prin tradiția literară, restabilirea formelor literare mai vechi acolo unde ele se arată alterate de gramaticii și literații moderni în mod arbitrar și chinuit (ca de ex.: *sunt, suntem, sunteți* pentru *sînt, sîntem, sînteți*; *meu, teu seu* pentru *mieu, tău, său*; *plătiam, coboriam* pentru *plăteam, coboram* etc. etc.); în sfîrșit

[1] Conform programei stabilite de reforma învățămîntului din 1908, la clasele I—IV de liceu gramatica trebuia predată împreună cu literatura (citirea), iar manualele trebuiau să cuprindă ambele materii (v. Romulus Ionașcu, *Gramatici români*, Iași, Institutul de arte grafice, N. V. Ștefăniu și comp., 1914, p. 283).

[2] Numele celui din urmă apare menționat numai în ediția a II-a a lucrării.

recomandarea uzului muntenesc în toate cazurile unde acesta nu stă în contrazicere cu tradiția" (p. IV). Opțiunea pentru formele muntenești nu presupune respingerea categorică a moldovenismelor. În această privință T i k t i n își precizează poziția, arătînd că s-a ferit „de orice exclusivism pedantic" și că a menționat ca admisibile, „deși mai puțin bune, toate formele care se află de obște la scriitorii moldoveni" (p. IV). Indicațiile din cuprinsul gramaticii respectă principiile expuse în prefață, adică promovează o limbă de tip muntenesc, dar cu un aspect arhaic destul de pronunțat, decurgînd din importanța dată de autor tradiției literare.

Intențiile normative ale gramaticii lui S u c h i a n u sînt mai puțin evidente. În prefață, autorul se arată mai interesat de chestiuni de gramatică generală și de terminologie gramaticală, direcție în care constată o insuficientă pregătire a elevilor. Cu toate acestea, evidențierea necesității unei ortografii unice după care să se poată îndrepta vorbirea dovedește importanța dată de autor caracterului unitar pe care trebuie să-l aibă limba literară în general. „Individualitățile în materie de ortografie" — spune S u c h i a n u — „pot fi autorități incontestabile, pot să aibă chiar cea mai mare dreptate din punct de vedere al științei; au însă un mare cusur, acela de a strica unitatea în modul de a scrie; căci ele fiind mai multe, ne pot da atîtea ortografii cîte autorități de felul acesta vor apărea la un moment dat. Ne vom menține cu alte vorbe vecinic în starea de anarhie în care trăim de cînd am introdus alfabetul latin în scriere, vom continua vecinic de a asista la ridicolul spectacol de a vedea chiar în școală în mîinile elevilor cinci cărți cu cinci ortografii deosebite" (p. VI—VII).

Gramatica elementară a limbii române publicată de P h i l i p p i d e la Iași în 1897 nu este concepută ca o lucrare normativă. Intenția autorului, precizată de el în prefață, este alcătuirea unui „catalog al formelor limbii comune", cu „înțelesurile acestor forme și numeroase exemple", care să-i servească la elaborarea volumului al doilea al *Istoriei limbii române*. Ceea ce făcea imposibilă utilizarea în acest scop a gramaticilor anterioare era, în primul rînd, insuficiența materialului și, în al doilea rînd, faptul că autorii lor își permiteau „să îndrepteze și să reguleze din propria lor putere pronunțarea românească", considerată de P h i l i p p i d e drept partea cea mai puțin fixată a limbii comune.

Afirmația concordă cu părerea, altminterea nejustificată, exprimată de autor în *Principii de istoria limbii* că nici la sfîrșitul secolului trecut nu se putea vorbi de o limbă literară fixată. P h i l i p p i d e indică și sursele din care și-a extras materialul lingvistic pentru alcătuirea gramaticii : dicționarul lui C i h a c și „cîțiva scriitori mai

cunoscători ai limbii comune" : C r e a n g ă, E m i n e s c u, O d o b e s c u, C. N e g r u z z i, I s p i r e s c u, C o n a c h i, A l e c s a n d r i. Se observă că majoritatea scriitorilor enumerați sînt moldoveni.

P h i l i p p i d e motivează caracterul descriptiv și nu normativ al gramaticii sale nu numai prin destinația lucrării, ci și prin concepția sa pozitivistă, specifică neogramaticilor : „Pronunțarea am fixat-o într-atît întrucît ea este într-adevăr fixată în limba literară românească, restul l-am lăsat, precum se zice, baltă, plin de neconsecvenți, căci mai întîi, pentru scopul meu, n-are nici o importanță sistematizarea, pe care din propria mea putere aș face-o pronunțării române, iar apoi am fost totdeauna de părerea că un gramatic trebuie, ca oricare istoric, să înregistreze lucrurile cum sînt, fără să facă vreo schimbare la dînsele, și să fie, prin urmare, nedumerit atunci cînd lucrurile înseși sînt nedumerite".

Manualele de limba română scrise de D e n s u s i a n u-C a n d r e a-C a r a c o s t e a și de A d a m e s c u — D r a g o m i r e s c u cuprind în partea a doua sumare noțiuni de gramatică românească, ilustrate printr-un material lingvistic redus.

Gramatica lui I o r g u I o r d a n, publicată în 1937, are la bază concepția, exprimată în prefață, că „o gramatică, oricum ar fi alcătuită, servește, adică trebuie să servească, drept călăuză, ca un fel de cod al limbii în discuție" (p. III—IV). Potrivit părerii autorului, nesiguranța care se constată în mînuirea limbii române face tot mai mult simțită lipsa unei gramatici normative.

Urmărind să limpezească incertitudinile „românilor cari vor să vorbească și să scrie corect", autorul acordă o atenție mai mare foneticii și morfologiei, domenii în care „se comit și se pot comite cele mai numeroase greșeli" (p. V).

Scopul normativ al gramaticii, anunțat în prefață, rezultă și din tratarea propriu-zisă a materialului lingvistic românesc. Punctul de vedere al autorului în legătură cu unele forme și fonetisme curente este de multe ori completat cu opinia academică. Permanente referiri la *Îndreptarul și vocabularul ortografic* alcătuit de S. P u ș c a r i u și T. A. N a u m, care exprima, în mod neoficial, poziția academică, se fac în partea I *(Pronunțarea și scrierea)*.

Gramatica limbii române publicată în 1943 de A l. R o s e t t i și J. B y c k este, așa cum se afirmă în prefață, în primul rînd o lucrare descriptivă. Sînt înregistrate nu numai formele din limba scrisă (operele „marilor scriitori, depozitari ai tradiției lingvistice și creatori de limbă"), ci și cele din limba vorbită, „care constituie uzul". Dar gramatica nu se rezumă numai la consemnarea faptelor de limbă. „Atunci cînd lucrul este necesar", se precizează, „grama-

tica noastră dă indicații asupra calității unei forme lingvistice, recomandînd, eventual, evitarea ei" (p. 5). Într-adevăr, în cuprinsul lucrării se fac deseori mențiuni asupra caracterului popular, regional sau vorbit al formelor înregistrate.

Gramatica limbii române elaborată de Institutul de lingvistică al Academiei și apărută în 1954 este o lucrare cu caracter descriptiv (lucrarea „a căutat .... să fixeze situația obiectivă existentă în structura gramaticală a limbii noastre literare"), normativ („va putea servi ca un îndreptar științific atît marilor mase, pentru ca ele să vorbească și să scrie corect limba română, cît și pentru scriitori, ... pentru profesori" etc.) și într-o oarecare măsură istoric „(cuprinde la începutul fiecărui capitol o scurtă schiță istorică a evoluției formelor limbii noastre ... dînd adeseori și în cuprinsul diferitelor capitole explicațiile istorice socotite necesare")[1].

Stabilirea normelor în gramatica Academiei s-a făcut „îndeosebi pe baza operelor literare din secolul al XIX-lea și al XX-lea, precum și pe baza practicii limbii din zilele noastre" (p. 22). Deși în *Cuvîntul înainte* se afirmă că „acolo unde formele de exprimare prezintă fluctuații sau impreciziuni îi revine rolul gramaticii de a arăta forma corectă corespunzătoare sau exprimarea literară cea mai recomandabilă", gramatica Academiei acceptă o serie de dublete fonetice și morfologice, ferindu-se adesea de a se pronunța în mod categoric pentru eliminarea din uzul literar a variantelor, de obicei de tip moldovean și ardelenesc, ale unor forme general acceptate.

Această poziție se menține și în ediția a II-a din 1963 a gramaticii, dar se constată în mai puține cazuri, întrucît în ediția ultimă s-a renunțat la capitolul de fonetică, unde se semnalau cele mai multe oscilații. Perspectiva istorică în tratarea faptelor este redusă numai la relevarea unor aspecte învechite ale formelor literare actuale.

În gramaticile celei de a treia perioade asistăm la generalizarea unor particularități de limbă, majoritatea consacrate chiar în epoca anterioară, prin eliminarea treptată a variantelor regionale și prin renunțarea la unele forme astăzi învechite. Indicațiile date de *Gramatica Academiei* nu sînt totdeauna concludente pentru stadiul actual al unificării românei literare și nici pentru poziția Academiei. Ne referim mai ales la capitolul de fonetică din prima ediție, unde sînt considerate literare și unele variante regionale, neadmise de celelalte lucrări academice cu caracter normativ.

[1] Toate citatele se găsesc la p. 23 a volumului I.

Întrucît la sfîrşitul secolului trecut normele literare fuseseră acceptate, cu fireşti oscilaţii, peste tot, expunerea asupra fenomenelor urmărite de noi in gramaticile celei de a treia epoci nu a mai ţinut seama de provenienţa regională a lucrărilor. În unele cazuri, s-a explicat, totuşi, prezenţa în gramatici a anumitor trăsături lingvistice prin raportare la originea autorului.

Fonetică

Vocalismul. Cuvîntul *femeie* este atestat, ca şi în epoca precedentă, numai cu fonetismul **e** (trecut la **i** la Philippide: *fimeie*). Fonetismul etimologic *părete* se menţine, în schimb, pînă spre sfîrşitul perioadei, fiind singurul întîlnit la Tiktin, la Philippide şi la Candrea — Densusianu — Caracostea. Adoptînd punctul de vedere academic din 1932, diferit de cel actual, Iorgu Iordan dă dubletul *părete — perete*. *Gramatica Academiei* prezintă fonetismul muntenesc *(pereche)*. Notat de Tiktin în varianta etimologică *(spăria)*, verbul *a speria* este înregistrat cu acest fonetism de Candrea — Densusianu — Caracostea şi în ambele variante de Iorgu Iordan. Incluzînd într-o singură categorie cuvintele *pereche*, *perete*, *speria*, cu o repartiţie teritorială asemănătoare şi cu aceeaşi evoluţie în gramaticile perioadelor precedente, putem conchide că renunţarea la formele cu **ă** este de dată recentă.

ă pentru **a** neaccentuat protonic apare numai în gramatica lui Philippide *(tărabă*, *zădarnic)*, de unde provin şi singurele atestări ale trecerii lui **ă** protonic la **a** *(armasar*, *gratar*, *talhar)*.

Variantele nesincopate ale cuvintelor *dreg*, *drept* şi derivatele, formele cu **e** în loc de **i** ca *demineaţă*, *inemă*, *nemic* nu mai sînt atestate. Închiderea lui **e** neaccentuat la **i**, calificată drept dialectală de Tiktin, nu se mai semnalează decît la Philippide, în poziţie medială *(ficior*, *ficioară*, *fimeie*, *omineascá*, *prietină*, *stariţă*, *ţapini)*.

Considerate pronunţări familiare de Iorgu Iordan, fonetisme de tipul *pîntice*, *prietini* sînt respinse de *Gramatica Academiei*. Aceeaşi recomandare apare în *Gramatica Academiei* şi în legătură cu închiderea lui **e** final la **i**.

Reducerea diftongului -ea la -e (ę) se constată numai la P h i l i p p i d e, în exemple de tipul *voi căde, aș căde*.

ĭé pentru ĭá nu mai apare decît la T i k t i n, ca rostire moldovească ce trebuie evitată.

î în *cîne* etc., întrebuințat în mod constant de P h i l i p p i d e, este notat și de T i k t i n, dar cu mențiunea că este mai puțin corect decît îi. A d a m e s c u-D r a g o m i r e s c u scriu cînd *cîne, cînesc*, cînd *cîine, cîinele*. I o r g u I o r d a n consideră la fel de corecte ambele pronunțări. La D e n s u s i a n u-C a n d r e a-C a r a c o s t e a se întîlnesc numai variante cu îi. Privitor la aceste cuvinte, *Gramatica Academiei*, ediția I, susține că norma ortoepică este mai puțin fixată, alături de formele *pîine, mîine, mîini* fiind admise și formele *pîne, mîne, mîni*.

În cuvinte ca *coadă, moară* fonetismul oa este general, ca și o din *două, nouă* etc.

Consonantismul. Cazuri de durificare a labialelor apar, destul de frecvent, la P h i l i p p i d e. Absent în gramaticile de după 1900, fenomenul este menționat, recomandîndu-se evitarea lui, de I o r g u I o r d a n și de *Gramatica Academiei.*

Durificarea dentalei *d*, dispărută încă din epoca precedentă, este semnalată ca fenomen inadmisibil în limba literară de T i k t i n și de *Gramatica Academiei.*

Consoanele *s, z*, și *ț* au, de obicei, timbru moale. *s* și *z* prezintă timbru dur numai la P h i l i p p i d e *(său, sîtă, tusă, zamă, zămuri)*. Deși recomandă evitarea pronunțărilor *sări* („seri"), *vițăl, zăce*, *Gramatica Academiei* (ed. I) admite că la cuvintele *seară, seamă zeamă, țeapăn* norma ortoepică e mai puțin fixată", ele avînd și variantele *sară, samă, zamă, țapăn* (I, 54).

Tratamentul dur al consoanelor *ș* și *j* se înregistrează numai la P h i l i p p i d e *(jîlț, jîtar, șîpot, șîvoi)*.

ea în poziția *e* precedat de *ș* în forme ca *șase, șapte, șarpe* este redat prin e de P h i l i p p i d e. La T i k t i n, e apare la cuvîntul *șerpe*, în timp ce la numerale autorul prescrie formele *șase, șapte*, adăugînd că în Moldova ele se pronunță *șese, șepte*. Oscilațiile între variantele cu **e** și cele cu **a** dispar după 1900, cînd gramaticile notează numai formele sudice *șase, șapte* etc. Fenomenul durificării consoanei *r* în *strica, striga, a trebui, a tremura*, dispărut în gramatică încă de la mijlocul epocii a doua, este absent. *Gramatica Academiei* include fonetismul *răle* în rîndul rostirilor regionale care trebuie evitate.

r final din cuvintele terminate în *-ar, -er, -tor* apare numai cu timbru dur. La sfîrșitul secolului trecut, T i k t i n remarcă folosirea

în limba veche a formelor terminate în *r* (labio-)palatal (*vieriu, oieriu, grădinariu, coşariu*), iar *Gramatica Academiei* notează păstrarea lor în vorbirea moldovească (*cuptoriu*).

Fonetismul ğ pentru j, păstrat îndeosebi în Moldova, nu mai este atestat decît la P h i l i p p i d e şi la I o r g u I o r d a n, în derivate ca *putregiune, repegiune, rotungior*. Primele două sînt simţite astăzi ca arhaice, fiind înlocuite de derivatele formate de la verbe (*repeziciune, putreziciune*).

Morfologie

Substantivul. Concurenţa dintre formele de declinarea I şi cele de declinarea a III-a a substantivelor *grindină, lată, livadă* continuă şi în epoca a treia. Dubletul *grindină* — *grindine* apare la T i k t i n. P h i l i p p i d e consemnează numai forme de declinarea a III-a (*lature, secere*). Substantivul *livadă* apare cu ambele variante (*livadă* — *livede*) la R o s e t t i — B y c k şi în prima ediţie a *Gramaticii Academiei*. Ediţia a II-a recomandă numai forma de declinarea I (*livadă*). Gramaticile de după 1900 nu conţin atestări ale substantivelor *latură, nară, soartă, seceră*, dar este de presupus că renunţarea la formele de declinarea a III-a s-a produs, ca şi în cazul lui *livede* în epoca actuală. În *Îndreptarul ortografic, ortoepic şi de punctuaţie* (Bucureşti, 1971), toate aceste substantive aparţin declinării I.

La pluralul neutrelor terminate în *r*, T i k t i n, care se orientează nu numai după graiul muntenesc, ci şi după tradiţia limbii scrise vechi, este pentru formele în **-ă**, considerînd inadmisibil pluralul de tipul *fiare*. Celelalte atestări ale pluralului substantivelor neutre terminate în *r* (R o s e t t i — B y c k şi *Gramatica Academiei*) prezintă desinenţa -e. În *Gramatica Academiei* se precizează că -ă la pluralul neutrelor terminate în *r* (şi *ţ*) este o variantă regională a desinenţei e.

La genitiv-dativul articulat al substantivelor feminine şi al celor masculine de declinarea I se înregistrează numai forme admise de norma literară actuală. Se termină în **-ei** substantivele de declinarea I cu pluralul în -e : *apei* (T i k t i n), *casei* (S u c h i a n u, P h i l i p p i d e, I o r d a n, R o s e t t i - B y c k, *Gramatica Academiei*), *fetei, stelei* (T i k t i n), şi cele de declinarea a III-a cu *i* înaintea terminaţiei : *viei* (T i k t i n), *Mariei* (I o r g u I o r d a n), *cîmpiei*

(Gramatica Academiei). Se termină cu **-ii** substantivele de declinarea I cu pluralul în **-i** : *gropii*, *florii* (T i k t i n), *limbii* (I. I o r d a n), *morii* (T i k t i n), *popii* (S u c h i a n u), *tatii* (R o s e t t i — B y c k), *văii* (P h i l i p p i d e), *vulpii* (T i k t i n, P h i l i p p i d e, *Gramatica Academiei)*.

Genitiv-dativul substantivelor feminine nume de persoană și al masculinelor de declinarea I care conțin consoana *c* sau *g* înaintea terminației prezintă numai forme în **-ăi** la D e n s u s i a n u — C a n d r e a — C a r a c o s t e a *(Ancăi*, *Lucăi*, *Olgăi)* și la I o r g u I o r d a n *(Ancăi*, *Ionicăi*, *neicăi*, *taicăi)*. I o r g u I o r d a n recomandă evitarea formelor în **-chii**, acceptate în schimb de *Gramatica Academiei*, alături de genitiv-dativele terminate în **-ăi**, care sînt puse pe primul plan.

Formele de vocativ feminin cu terminația **-o** la singular sînt prezente în toate gramaticile, cu excepția celei alcătuite de I o r g u I o r d a n, unde se înregistrează numai forme identice cu nominativul. Reproducînd formele în **-o**, P h i l i p p i d e afirmă că forma egală cu nominativul este mai obișnuită la vocativ. *Gramatica Academiei* notează numai forme terminate în **-o** la substantivele *soră*, *vulpe*, numai forma identică cu nominativul la numele propriu *Ileana* și ambele forme la numele proprii *Ana*, *Maria*. În a doua ediție, celor două forme li se adaugă cea identică cu nominativul articulat, stabilindu-se următoarea ierarhie : *Ană*, *Marie* sînt familiare, *Ano*, *Mario* populare, iar *Ana*, *Maria* literare. În ce privește adjectivele feminine cu valoare substantivală, în lucrarea amintită se precizează că ele fac vocativul în **-o** (I, p. 125).

Articolul. Articolul genitival invariabil figurează, ca formă mai puțin corectă decît *al*, *a* etc., la T i k t i n, și ca variantă întrebuințată de unii scriitori, la A d a m e s c u — D r a g o m i r e s c u. S u c h i a n u și R o s e t t i — B y c k remarcă folosirea în vorbirea moldoveană a lui **a** invariabil, menționat și de I o r g u I o r d a n, și de *Gramatica Academiei*, ca formă ce trebuie evitată.

Adjectivul. Pentru formarea superlativului absolut al adjectivelor (și al adverbelor) A d a m e s c u — D r a g o m i r e s c u recomandă numai adverbul **foarte**. În celelalte gramatici **foarte** ocupă primul loc, urmat de *mult*, **prea**, *peste măsură*, *cu totul* la T i k t i n, de **tare**, **prea**, *mult* la S u c h i a n u, de **prea** și de **tare** la D e n s u s i a n u — C a n d r e a — C a r a c o s t e a și numai de **prea** la R o s e t t i — B y c k. Ediția I a *Gramaticii Academiei* notează și construcția cu **prea**, dar îi relevă caracterul arhaic. A doua ediție îl elimină pe **prea**, în schimb introduce adverbul **tare**, cu indicația că se folosește mai rar.

Numeralul. Terminaţia **-le** la numeralul ordinal masculin apare la Philippide şi, cu specificarea că „le sună totdeauna lea", la Iorgu Iordan. În celelalte gramatici se întîlnesc numai forme terminate în **-lea.**

Pronumele. Formele de pronume posesiv *meu, mei* sînt recomandate de toţi gramaticii, cu excepţia lui Tiktin, care, urmînd tradiţia literară veche, optează pentru formele *mieu, miei.*

Regula folosirii pronumelui posesiv de pers. a III-a în legătură cu subiectul şi a pronumelui personal de aceeaşi persoană la cazul genitiv în legătură cu complementul este amintită (arătîndu-se că ea nu se mai respectă) de Tiktin şi de Philippide. Gramaticile de după 1900 evidenţiază o altă deosebire între *său (sa, săi, sale)* şi *lui (ei, lor)* : nuanţa de respect pe care o implică posesivul, întrebuinţat, de obicei, pe lîngă substantive nume de rudenie sau în general nume de persoană. *Gramatica Academiei* recomandă distincţia *său* (subiect) — *lui* (complement) în anumite fraze pentru evitarea echivocului şi, totodată, relevă repartizarea diferită pe stiluri a celor două feluri de pronume : *său,* în stilul livresc şi căutat, *lui* în limba populară şi în vorbirea curentă.

Ca demonstrative de apropiere, Tiktin recomandă pe *acest* şi pe *cest,* notînd şi pe *ăst* din „graiul familiar" şi pe *aest, aist, ist,* pe care le consideră vulgare. Suchianu îl califică pe *acest* drept „cel mai nobil"; despre *cest* afirmă că este puţin întrebuinţat, iar lui *ăst* îi atribuie „şi o oarecare idee de dispreţ". În afara lui *acest (această),* Philippide consemnează şi formele *ist* pentru masculin şi *astă* pentru feminin. La pluralul lui *astă,* în afara formei *aste,* este reprodusă şi forma *iste.* Gramaticile ulterioare recomandă numai varianta *acest.* Demonstrativul *ăst* apare ca formă regională la Iorgu Iordan şi în prima ediţie a *Gramaticii Academiei.* Densusianu-Candrea-Caracostea şi Rosetti-Byck îl semnalează ca formă curentă în limba vorbită, iar ultima ediţie a *Gramaticii Academiei* îl menţionează ca formă familiară a lui *acest.*

Demonstrativul de depărtare este *acel* şi *al* la Tiktin, pentru care *ăl(a)* este o variantă familiară. Suchianu notează cu valoare de pronume (adjectiv) demonstrativ numai pe *acel(a),* adăugînd că *ăl* şi *cel* sînt întrebuinţate mai mult ca articole. Pentru demonstrativul de apropiere Philippide admite forma moldovească *ist*; pentru demonstrativul de depărtare dă varianta *acel,* singura recomandată de gramaticile ulterioare.

ăl(a), a(ia) apar după 1900 numai ca forme familiare sau vorbite (Densusianu — Candrea — Caracostea,

Rosetti — Byck, *Gramatica Academiei*, ediţia a II-a), sau ca variante regionale (Iorgu Iordan, *Gramatica Academiei*, ediţia I).

Demonstrativul de diferenţiere *celălalt* continuă să apară în trei variante, *celălalt*, *celalalt*, *cellalt*, şi în epoca de care ne ocupăm. Tiktin consideră formele *cellalt* şi *celălalt* mai uzitate decît *celalalt*. *Celalalt* se înregistrează la Philippide şi, cu menţiunea că se pronunţă, de obicei, *cellalt*, la Suchianu. După 1900, *celalalt* se mai întîlneşte la Iorgu Iordan, care remarcă şi răspîndirea lui *celălalt* şi, ca formă secundară a lui *celălalt*, la Rosetti-Byck. *Cellalt* mai apare după 1900 numai la Adamescu-Dragomirescu, unde este consemnată şi forma *celălalt*, singura recomandată de Densusianu — Candrea — Caracostea şi de *Gramatica Academiei*.

Genitiv — dativul singular al demonstrativelor *aceasta* şi *aceea* prezintă formele *ace*stei şi *ace*lei la toţi autorii, cu excepţia lui Philippide care dă forma *ace*ştei.

Privitor la formele de nominativ — acuzativ ale pronumelui (adjectivului) relativ — interogativ *care*, o primă constatare este dispariţia, după 1900, a seriei articulate, înregistrată numai la Tiktin şi la Suchianu. Suchianu semnalează folosirea formei articulate de singular mai ales în stilul bisericesc şi a formei articulate *carele*, cu valoare de plural, la scriitorii moldoveni. O altă observaţie desprinsă din gramaticile ultimei epoci este aceea că pronumele *care* nu are forme variabile după gen, ca în epocile precedente, decît la Suchianu, unde la plural apar formele *cari* pentru masculin şi *care* pentru feminin. Tiktin, Densusianu — Candrea — Caracostea admit la plural nu numai forma identică cu singularul *(care)*, ci şi pe *cari* (sau *carĭ*). Adamescu — Dragomirescu recomandă la masculin plural pe *cari*, iar la feminin plural acceptă atît pe *care*, cît şi pe *cari*. La Philippide, Iorgu Iordan, Rosetti-Byck şi în *Gramatica Academiei*, *care* este invariabil la nominativ — acuzativ.

La genitiv — dativul feminin al pronumelui (adjectivului) relativ — interogativ *care*, Tiktin notează forma literară veche *cării (căria)*, deosebindu-se de ceilalţi autori, care consemnează numai forma *cărei*.

Pronumele nehotărît **veri***care* (**veri***cine*, **veri**ce), cu varianta **vre***care* etc. la Philippide, apare, alături de pronumele compus cu **ori-** în majoritatea gramaticilor (Tiktin, Suchianu, Philippide, Densusianu — Candrea — Caracostea, Adamescu — Dragomirescu, Rosetti — Byck). În gramatica lui Iorgu Iordan se face specificarea că, în mod

curent, se întrebuințează compusele cu **ori-**, singurele reținute de *Gramatica Academiei*.

La pronumele nehotărît compus cu *fie*, varianta **fiecare** *(***fie***cine*, **fie***ce)* este generală. **Fieș***care* se întîlnește numai la D e n s u s i a n u — C a n d r e a — C a r a c o s t e a. Cu indicația că sînt învechite sau regionale, pronumele **fieș***care*, **fieștec***are*, **fitec***are* apar la I o r g u   I o r d a n și în *Gramatica Academiei*.

Genitiv — dativul pronumelui negativ *nimeni* prezintă formele *nimănui* și *nimărui* la toți autorii de pînă la 1900. T i k t i n consemnează și formele *nimelui*, *nimului*, arătînd că sînt dialectale. Gramaticile din secolul al XX-lea recomandă numai forma *nimănui* (cu varianta *nimenui* la A d a m e s c u — D r a g o m i r e s c u).

Verbul. Varianta ardelenească de prezent indicativ a verbului *a mînca*, *mînc (mînci, mîncă)* este notată de S u c h i a n u și, ca formă dialectală nerecomandabilă, de T i k t i n și de *Gramatica Academiei*. S u c h i a n u pune pe primul plan formele moldovene *mînînc*, *mînînci*, *mînîncă*, atestate și la P h i l i p p i d e. Celelalte gramatici acceptă numai formele *mănînc*, *mănînci*, *mănîncă*.

Verbul *a usca* prezintă la S u c h i a n u, alături de *usuc* etc., și formele *usc*, *uști*, *uscă*. Celelalte lucrări recomandă numai formele *usuc*, *usuci*, *usucă*. *Usc* etc. nu mai apar decît ca variante dialectale (T i k t i n, *Gramatica Academiei)*.

La prezentul verbului *a lucra*, gramaticile acceptă numai formele slabe *lucr***ez**, *lucr***ezi**, *lucr***ează**. *Lucr***u**, *lucr***i**, *lucr***ă** sînt consemnate de T i k t i n ca forme „neadmisibile".

Oscilații între conjugarea tare și cea slabă a unor verbe de conjugarea a IV-a se înregistrează pînă la sfîrșitul epocii. T i k t i n notează dubletele *stăruiesc* — *stărui*, *socotesc* — *socot*, *sprijinesc* — *sprijin*, dar consideră inadmisibile formele *simțesc*, *mințesc*, *împărțesc*, *despărțesc curățesc*. P h i l i p p i d e admite, în schimb, atît forma *despart*, cît și forma *despărțesc*, inclusă în seria de dublete *dezdoi* — *dezdoiesc*, *dezmint* — *dezmințesc*, *pățesc* — *pat*, *sîcîiesc* — *sîcîiu*, *tîrîiesc* — *tîrîiu*. Verbele *a bîzîi* și *a chinui* au la P h i l i p p i d e numai forme slabe de prezent; verbul *a curăți* se conjugă după conjugarea tare. Referindu-se la formele cu și fără sufix (astăzi desinență) ale verbului *a învîrti*, ultima ediție a *Gramaticii Academiei* afirmă doar că ele sînt întrebuințate de vorbitori diferiți, fără a indica varianta corectă.

La prezentul indicativ și conjunctiv al verbelor cu radical în *d*, T i k t i n optează pentru formele iotacizate, invocînd ca argument tradiția literară. S u c h i a n u acceptă ambele variante *(cred* — *crez*, *văd* — *văz*, *șed* — *să șed*, *să șează)*. Celelalte gramatici reco-

mandă numai forme refăcute (Philippide: *aud*, *cred*, *pierd*, *șed*; Iordan: *aud*, *să aud*, *să audă*; Rosetti — Byck: *văd*, *vînd*). Gramatica Academiei menționează o formă ca *văz* printre formele muntenești, regionale.

La verbele cu radical în *t*, Tiktin manifestă aceeași preferință pentru formele iotacizate, prezente, alături de cele cu consoană refăcută, și la Suchianu *(scot — scoț, trimit — trimiț)*. Philippide folosește numai forme cu t *(ascut, să ascută)*. După 1900, formele iotacizate apar numai la Iorgu Iordan, dar ca variante, neadmise de Academie, ale formelor cu t.

În ce privește verbele cu radical în *n*, Tiktin se pronunță pentru formele iotacizate. La Suchianu și la Philippide se constată un amestec de forme iotacizate și refăcute (Suchianu: *pun — pui*, *viu*; Philippide: *rămîn — țiu)*. După 1900, în gramatici sînt atestate numai forme refăcute, cu excepția lui *viu*, care apare în gramatica lui Rosetti — Byck, unde predomină însă formele de tipul *pun*, *opun*. La pers. a III-a a conjunctivului, Iorgu Iordan consemnează și forme iotacizate, făcînd precizarea că acestea nu sînt acceptate de Academie.

Verbele cu radical în *r* prezintă dubletele *cer — cei*, *sar — sai* la Suchianu. Titkin și ceilalți autori, exceptîndu-l pe Iorgu Iordan, prescriu numai forme cu r (Tiktin: *(să) cer*, *să ceară*, *(să) sar*, *să sară*; Philippide: *par*; Rosetti — Byck: *sar*, *pier*; *Gramatica Academiei*, ed. I: *sar*, *sai* — formă veche; ed. a II-a: *sai* — formă veche și regională). Iorgu Iordan dă numai forme cu r la pers. I indicativ și conjunctiv (*(să) cer*, *(să) par*, *(să) sar)*, dar la pers. a III-a a conjunctivului menționează și variantele cu i *(ceară — ceie)*, arătînd că ele nu sînt acceptate de Academie.

Formele de imperfect pers. a III-a plural terminate în *a*, menținute în gramaticile muntenești pînă la sfîrșitul celei de a doua perioade, nu mai apar în lucrările cercetate.

Generalizate în gramatici la mijlocul secolului trecut, formele analogice de perfect simplu, pers. I și a II-a plural sînt singurele înregistrate (Tiktin: *tăcurăm*, *tăcurăți*; Suchianu: *șezurăm*, *șezurăți*; Philippide: *căzurăm*, *căzurăți*; Densusianu — Candrea — Caracostea: *adunarăm*, *adunarăți*; Adamescu — Dragomirescu, Iorgu Iordan: *tăcurăm*, *tăcurăți*; Rosetti — Byck: *avurăm*; *Gramatica Academiei*: *cîntarăm*, *cîntarăți* .

Formele etimologice la pluralul mai mult ca perfectului sînt recomandate de Tiktin *(jurasem, jurasești, jurase)*, de Philippide *(lucrasem, lucraseți, lucrase)* și de Adamescu — Dra-

g o m i r e s c u, dar numai la primele două persoane *(tăcusem, tăcuseți, tăcuse*ră*)*. Variante cu și fără -**ră**- la toate persoanele apar la I o r g u I o r d a n (care remarcă răspîndirea mai mare a formelor analogice), la R o s e t t i — B y c k și în prima ediție a *Gramaticii Academiei*. D e n s u s i a n u — C a n d r e a — C a r a c o s t e a notează numai forme etimologice la pers. I și a II-a *(adunasem, adunaseți)*; formele cu -**ră**- figurează ca variante ale celor etimologice numai la pers. a III-a *(adunase*(**ră**), *făcuse*(**ră**)). S u c h i a n u și ultima ediție a *Gramaticii Academiei* recomandă numai forme cu -**ră**- la toate persoanele de plural ale mai mult ca perfectului.

Cu valoare de mai mult ca perfect, T i k t i n consemnează, ca formă mai puțin uzitată, și construcția cu perfectul compus al lui *a fi* + participiul, prezentă, de asemenea, fără vreo indicație asupra răspîndirii ei, și la P h i l i p p i d e și la D e n s u s i a n u — C a n d r e a — C a r a c o s t e a. A d a m e s c u — D r a g o m i r e s c u o notează ca formă rară, întîlnită mai ales al scriitorii vechi și „la puțini scriitori de azi”. Acest tip de mai mult ca perfect apare și la I o r g u I o r d a n, ca formă mai puțin curentă, dar care, totuși, se găsește în limba vorbită și scrisă. Nemenționat de R o s e t t i — B y c k, mai mult ca perfectul compus cu perfectul lui *a fi* este considerat regionalism de *Gramatica Academiei*.

Auxiliarul **au** la pers. a III-a singular a perfectului compus este semnalat numai de T i k t i n ca formă dialectală.

Formele de viitor compuse cu **oi**, **ei** etc. sînt menționate numai ca variante familiare, populare sau dialectale.

Viitorul de tipul *am să laud* apare în majoritatea gramaticilor. T i k t i n îl atribuie graiului familiar din Moldova, I o r g u I o r d a n limbii vorbite, iar *Gramatica Academiei*, vorbirii populare și familiare.

Viitorul construit cu *o* + conjunctivul este, de asemenea, prezent la cei mai mulți autori, fiind oarecum în aceeași situație cu viitorul compus cu *a avea* + conjunctivul. Apare ca formă familiară la T i k t i n, populară la D e n s u s i a n u — C a n d r e a — C a r a c o s t e a, ca fenomen de limbă vorbită la I o r g u I o r d a n, și ca formă populară și familiară în *Gramatica Academiei*.

La conjunctivul prezent al verbelor *a da*, *a sta* etc., în afara formelor *să dea*, *să stea* etc., sînt date totdeauna, ca forme secundare, variantele moldovene și transilvănene *să steie* etc. Singura rezervă cu privire la caracterul lor literar e formulată în gramatica lui I o r g u I o r d a n, unde se menționează că *deie*, *steie* nu sînt admise de Academie. Actuala gramatică academică, manifestînd o poziție întrucîtva deosebită de cea din *Îndreptarul ortografic, ortoepic și de punctuație*, nu respinge formele *deie*, *steie*; în schimb la verbul *a vrea*, varianta *vreie* figurează ca regionalism.

La conjunctiv perfect, gramaticile dau numai forme invariabile. Cele variabile sînt consemnate de T i k t i n, S u c h i a n u şi I o r g u I o r d a n, cu recomandarea de a fi evitate.

La imperativul verbului *a veni*, forma predominantă este *vino*. *Vină* apare ca variantă a lui *vino* la T i k t i n şi ca formă respinsă de Academie la I o r g u I o r d a n. Prima ediţie a *Gramaticii Academiei* îl notează şi pe *vină*; ediţia a II-a precizează că forma literară este *vino*.

Construcţiile pronominale reflexive cu valoare pasivă sînt preferate celor cu *a fi* de T i k t i n, care ţine seama de situaţia din limba literară veche. T i k t i n admite construcţia cu *a fi* numai cînd verbul este la prezentul istoric sau la perfectul simplu. Ceilalţi gramatici recomandă construcţia cu *a fi*, acceptînd construcţiile reflexive cu valoare de pasiv numai la pers. a III-a.

Adverbul. Adverbul *acum* este atestat numai în această formă la T i k t i n, la D e n s u s i a n u — C a n d r e a — C a r a c o s t e a, la A d a m e s c u — D r a g o m i r e s c u şi în *Gramatica Academiei*. Forma *acum* apare urmată de varianta *acuşi* (scrisă *acuş*), reţinută de actualul *Îndreptar ortografic, ortoepic şi de punctuaţie*, la S u c h i a n u şi la P h i l i p p i d e.

Forma *aici* este singura notată de T i k t i n, de S u c h i a n u şi de *Gramatica Academiei*. La P h i l i p p i d e sînt atestate formele *aici* şi *ici*. *Aci* precedă pe *aici* la D e n s u s i a n u — C a n d r e a — C a r a c o s t e a şi este unica formă dată de A d a m e s c u — D r a g o m i r e s c u şi de R o s e t t i—B y c k. *Gramatica Academiei* nu îl consemnează pe *aci*; *Îndreptarul ortografic, ortoepic şi de punctuaţie* îl include însă printre formele corecte.

Adverbele *încotro* şi *îndărăt* apar numai cu fonetismele literare de astăzi.

Prepoziţia. Prepoziţia *către* este atestată cu fonetismul *ă* numai pînă la 1900. T i k t i n îl preferă pe *către*, în timp ce S u c h i a n u îl pune pe *cătră* pe primul plan. La P h i l i p p i d e se întîlneşte numai forma *cătră*, considerată învechită şi regională de *Gramatica Academiei*.

Prepoziţia *pre* este notată ca variantă a lui *pe* de T i k t i n, S u c h i a n u şi de D e n s u s i a n u — C a n d r e a — C a r a c o s t e a. În celelalte lucrări apare numai varianta literară de astăzi *pe*.

Concluzii

Prin normele pe care le promovează, gramaticile apărute începînd cu ultimul deceniu al secolului trecut reflectă procesul de desăvîrşire a unificării românei literare, care constă în eliminarea aproape

totală a variantelor regionale și a unor forme specifice limbii vechi. Varianta (labio-) palatală a lui *r* final în *ceriu* etc., *ğ* în *gioc*, *giur*, formele *lucru*, *lucri*, *lucră* la indicativ și conjunctiv prezent, formele de imperfect pers. a III-a plural terminate în *a*, *au* la pers. a III-a singular a perfectului compus, conjunctivul perfect variabil, variantele *încătro* și *îndărăpt* ale adverbelor *încotro* și *îndărăt*, semnalate de gramatici pînă în deceniul al optulea al secolului trecut, nu mai apar ulterior. *ă* la pluralul neutrelor terminate în *r*, formele pronominale *mieu*, *miei*, *cest* (genitiv — dativ) *cării*, *nimărui*, formele verbale *mînc*, *usc*, *-ă* în prepoziția *cătră* se înregistrează numai pînă la 1900. De fapt, *ă* la pluralul neutrelor, formele *miei*, *miei* și *cării*, la care gramaticii renunțaseră în perioada anterioară, sînt recomandate de T i k t i n, care încearcă să repună în circulație unele forme pe cale de dispariție în limba scrisă, dar „conforme cu tradiția literară". Printre acestea se numără și formele iotacizate ale verbelor cu radical în *d*, *t*, *n*, singurele considerate corecte de T i k t i n. După 1900 formele iotacizate nu mai apar decît cu mențiunea că nu sînt admise de Academie (I o r g u I o r d a n). În mod cu totul excepțional se semnalează la R o s e t t i — B y c k forma *viu*.

O situație deosebită față de cea din lucrările similare contemporane se prezintă în gramatica lui P h i l i p p i d e. Deși scrie la 10—15 ani după N ă d e j d e, P h i l i p p i d e consemnează mai multe fenomene moldovene decît acesta. El mai scrie *armasar*, *talhar*, *ficior*, *fimeie*; *voi cădè*; *său*, *sîtă*, *zamă*, *jîlț*, *șîpot*, *șîroi*, *șese*, *șepte* (v. p. 106—107).

Fonetismele *păreche* etc., *cîne*, formele substantivale de declinarea a III-a, *lature*, *livede* etc., superlativul cu **prea**, formele pronominale *celalalt*, *cellalt*, **vericare**, **fieșcare**, **fieștecare**, imperativul *vină*, varianta *pre* a prepoziției *pe* sînt atestate și după 1900, dar dispar treptat din gramatici în cursul secolului nostru. O parte din faptele de limbă enumerate aici sînt absente din *Gramatica Academiei* din 1954. Forma *livede*, adverbul de superlativ **prea**, imperativul *vină*, menționate de prima ediție alături de *livadă*, respectiv de **foarte** și de *vină*, nu mai apar în ediția a II-a. De asemenea, formele etimologice de plural ale mai mult ca perfectului, figurînd în prima ediție ca variante ale celor analogice, nu mai sînt consemnate de ediția din 1963 decît ca forme arhaice. Se mențin și în ultima ediție variantele moldovene și ardelene *deie*, *steie* ale formelor de conjunctiv *dea*, *stea*, dublete de tipul *învîrt* — *învîrtesc*, *Ancăi* — *Anchii*, *Olgăi* — *Olghii*. Adverbele *acum* și *aici* sînt atestate numai cu aceste forme în *Gramatica Academiei*. *Îndreptarul ortoepic* admite, însă, și variantele *acuși* și *aci*.

Modificările survenite în gramaticile ultimei perioade ilustrează evoluţia în direcţia unificării a limbii române literare de-a lungul a şapte decenii (1893—1963). Actuala gramatică a Academiei promovează un ansamblu de norme unitare, dar mai tolerează un număr, de altfel redus, de variante fonetice şi morfologice. Cele fonetice nu s-au înregistrat decît în ediţia I a *Gramaticii Academiei*. Ele se datoresc punctului de vedere diferit de cel oficial al autorului capitolului de fonetică, Emil Petrovici, conform căruia în limba literară românească funcţionează, în afara sistemului fonematic muntean, şi unul de tip moldovean.

ÎNCHEIERE

Din prezentarea selectivă a normelor fonetice şi morfologice cuprinse în gramaticile din perioada 1780—1963 reies cîteva concluzii de natură să caracterizeze etapele străbătute de limba literară în ultimele două secole, să stabilească poziţia în cadrul procesului de unificare a românei literare a fiecăreia din variantele sale teritoriale şi să situeze în timp apariţia, consolidarea şi impunerea în limba de cultură a unor fonetisme şi forme, paralel cu dispariţia altora.

Perioada 1780—1828 se poate defini ca început al fazei de tranziţie de la româna literară veche la cea modernă. Gramaticile reflectă o limbă cu un aspect arhaic pronunţat, dat de numărul mare de elemente comune dispărute în limba literară actuală: **ă** etimologic păstrat în *fămeie* şi, în Moldova şi Transilvania, în *păreche*, *părete*, *spăria*; **e** pentru **i** în *demineaţă*, *nemic*; **oa** în *doauă*, *noauă* etc.; *r* final (labio-)palatal în *ceri*u *păstori*u etc.; fonetismul **ğ** pentru **j** în Moldova şi Transilvania, construcţiile de superlativ cu **prea**, pluralele neutre în **-ă**, formele de pronume posesiv *mieu*, *miei*, demonstrativele *cest*, *cel*, formele etimologice de genitiv-dativ *aceş*tii, *acei*(i), *căr*ii, formele articulate de pronume relativ-interogativ, pronumele nehotărîte compuse cu **veri-**, **fieş-** şi **fieşte-**, formele de imperfect pers. a III-a plural terminate în *a*; formele fără **-ră-** la pluralul perfectului simplu, auxiliarul **au** la perfectul compus pers. a III-a singular, formele perifrastice de mai mult ca perfect, condiţionalul compus cu *a avea*, conjunctivul perfect variabil, construcţiile reflexive cu valoare pasivă (şi la pers. I şi a II-a).

În gramaticile din prima perioadă se constată, în afara multor trăsături lingvistice comune, şi o pronunţată diversificare lingvistică regională. Prin aceasta nu trebuie să se înţeleagă că normele promovate de gramatici ar reflecta cu fidelitate graiurile pe care autorii lor le vorbeau. Întîi, pentru că normele oglindesc tradiţia literară,

veche de cîteva secole. În al doilea rînd, pentru că unii autori (e vorba de transilvăneni) caută să-și structureze gramaticile în funcție de criteriul latinității. Elementele pe care ei le promovează, respectînd acest criteriu sînt, de obicei, specifice graiului transilvănean sau întregii zone nordice a Dacoromaniei : **ă** etimologic în *păreche* etc., **e** (**i**) nesincopat în *direg*, *derept (dirept)*, **î** în *cîne* etc., formele identice cu nominativul la vocativul singular al substantivelor feminine, formele verbale cu consoanele **d**, **t**, **n** refăcute, adverbul *încătro* și prepozițiile *către* și *pre*. Tempea, Diaconovici—Loga, și, în scrierea cu litere latine, Budai-Deleanu recomandă **o** și nu **ọa** în *poartă*, *moarte*, **o** fiind mai apropiat și de fonetismul originar. Budai-Deleanu se pronunță pentru **dz**, **ǧ** și **ń** în **dzic**, **gioc** și *vińe* „vie”.

Cel mai apropiat de limba literară actuală, dacă ne orientăm după indicațiile ortoepice din cuprinsul gramaticii, este modelul lingvistic propus de Micu-Șincai. Chiar și pentru ó în poziția *ă*, *e*, Micu-Șincai recomandă **ọa**, și nu **o**. Folosirea în această lucrare a alfabetului latin și a ortografiei etimologice nu a permis semnalarea unor cazuri de velarizare a vocalelor după consoane rostite dur. Reducerea diftongului **ẹa** la **a** datorită durificării consoanei precedente apare în cuvîntul *zamă*. În *samă*, **a** este etimologic. În celelalte gramatici transilvănene, timbrul consoanelor labiale *b*, *p*, *m*, *v* și al fricativelor alveolare *s*, *z*, *ț* este oscilant. La Budai-Deleanu, durificarea consoanelor se întîlnește numai la forme scrise cu ortografie chirilică.

Dintre elementele locale din gramaticile transilvănene amintim formele verbale de prezent *mînc*, *usc*, *lucru* și formele adverbiale *amu* și *acmu* (Diaconovici—Loga).

În gramaticile transilvănene ale primei perioade sînt prezente și elemente de altă proveniență dialectală, ca articolul genitival variabil (prezent și în tradiția scrisă locală), notat alături de cel invariabil, de Tempea, de Budai-Deleanu și de Diaconovici-Loga, vocativul feminin în **-o**, la Budai-Deleanu, și forma verbală *lucrez* (Tempea și Diaconovici-Loga).

În Muntenia, Văcărescu este, prin fonetismele și formele pe care le consemnează în gramatica sa, fidel normei locale. El scrie, nu numai *femeie* (dar și *fămeie)*; *drege*, *dreptate*; *mea*, *plîngea*; *mîine*; *oale*, *oase*; *seamă*, *simt*, *puțin*, *Dumnezeu*; *împrejur*, *jos*; *ceriu*, *rîmătoriu*, ci și *numerile*, *unile*; *pă*, *dă*, *dîn*, *dăparte*, *călușăl*, *șărpi*, *grijăsc*; *cerul*, *iubitor*. Ultima categorie de fonetisme, specifice graiului muntean, concurau în limba scrisă din Muntenia formele cu **e** netrecut la **i**, respectiv pe cele cu vocală prepalatală și cu *r* final (labio-) palatal. Muntenești sînt și formele de vocativ feminin

în -o, articolul genitival variabil (la masculin singular apare și a), genitiv-dativul *nimălui*, formele verbale *mănînc*, *usuc*, auxiliarul a la perfectul compus, persoana a III-a, formele *încotro* și *cătră*.

Din faptul că autorul *Observațiilor*... subliniază caracterul regulat al unor forme nemuntenești *(lucru, pot*, în loc *lucrez, poci)*, reiese că Văcărescu nu vedea în norma muntenească modelul lingvistic ideal, pe care, fără a o afirma direct, îl considera realizabil prin selecția, după criteriul regularității, a formelor din toate provinciile românești.

În ce privește gramatica lui Toader Școleriu, s-a relevat tendința conștientă și mărturisită de conservare a trăsăturilor moldovene, dintre care amintim fonetismul ă pentru e în *păreche*, i pentru e în *ficioare*, *steli*; -e (ẹ) pentru -ẹá în *avè*, *stè*; î pentru ă în *doaî*, ğ în *ĝios*; consoanele *b* și *s* dure în *iubăsc*, *dînsăle*; articolul genitival invariabil, demonstrativul *ist*.

În perioada 1780—1828 am constatat apariția unor inovații populare mai vechi, care ulterior se vor generaliza în limba literară. Au fost semnalate astfel *r* cu timbru dur în *cer*, *iubitor* și auxiliarul a la perfectul compus pers. a III-a singular la Văcărescu, formele verbale cu *d*, *t* și *n* refăcute, din gramaticile transilvănene, desinența -u la imperfect pers. a III-a plural, la Diaconovici-Loga.

La autorii cu orientare latinizantă apar pentru prima dată formele pronominale *meu*, *mei*, care s-ar putea explica și prin graiul din Banat-Hunedoara, (genitiv-dativ) *(a)cea*stei (Micu-Șincai, Tempea), *ce*stii (Diaconovici-Loga) *ce*lei, *ce*lii (Micu-Șincai, Budai-Deleanu) și *că*rei (Budai-Deleanu).

Prin aspectul arhaic și prin diversificarea lor regională, normele elaborate de gramaticile primei perioade țin de faza veche a românei literare. Totuși, prin tendința de unificare și prin anumite inovații care se vor impune în limba literară modernă, aceste norme reflectă începutul modernizării limbii literare.

Procesul se prelungește pînă în ultimele decenii ale secolului trecut, deci de-a lungul celei de a doua epoci (1828—1893), la sfîrșitul căreia se realizează, în linii mari, unificarea limbii literare. Epoca a doua cunoaște, în funcție de stadiul atins de unificarea limbii literare, două etape. În prima, aspectul regional al normelor elaborate de gramatici este mai pronunțat. În Muntenia continuă să se înregistreze i pentru e în *casnicile*, *rămășițile* (Heliade), *piste* (Golescu), ă și î pentru e și i în *dă* (Heliade, care, deși consemnează pe *dă*, scrie de obicei *de*, *departe* etc.; Golescu), *pă* (Heliade, Golescu), *dîn* (Golescu), *slujăsc*, *rămășițile*

(H e l i a d e), *aşăz* (Gram. rum., 1835), *mieluşăl* şi *slujăsc* (G o l e s c u, forma de genitiv-dativ *nimelui* (Gram. rum., 1835).

Nemunteneşti sînt formele de pronume posesiv *meu*, *mei*, notate mai înainte de transilvăneni.

În Moldova se constată aceeaşi tendinţă de conservare a particularităţilor locale. Se înregistrează frecvent fonetisme ca : *împaraţi* (S e u l e s c u), *gramadă* (M ă c ă r e s c u); *cirişet*, *omineşte* (S e u l e s c u), *prietinului* (M ă c ă r e s c u), *numi*, *undi* (S e u l e s c u), *dedi* (M ă c ă r e s c u); *zicè*, *beu* (S e u l e s c u), *a şedè a tăcè* (M ă c ă r e s c u); *giunghiet* (S e u l e s c u); *mîne* etc. (S e u l e s c u, M ă c ă r e s c u); *albaţă*, *păste* (S e u l e s c u), *samă*, *mulţ*, *oţăl* (S e u l e s c u); *şerpe* (S e u l e s c u), *şede* (M ă c ă r e s c u); *răci* (adj.), *zgîrîiu* (S e u l e s c u), *agiută*, *gioc*, *giudică*, *în giurul* (S e u l e s c u), *gios* (M ă c ă r e s c u). Demonstrativul *aist* este recomandat de S e u l e s c u şi de M ă c ă r e s c u, ultimul consemnîndu-l şi pe *ist*. La conjunctivul prezent al verbelor *a da*, *a sta* etc. apar formele *să deie*, *să steie* (S e u l e s c u, M ă c ă r e s c u), iar la imperativul lui *a veni*, forma *vină* (S e u l e s c u, M ă c ă r e s c u). În rîndul fenomenelor explicabile prin norma locală notăm şi pe *ă* etimologic în *părech*e etc. (S e u l e s c u) şi pluralele neutre în **-ă**, fapte de limbă generale în limba veche, dar care în epoca respectivă erau răspîndite numai în Moldova şi Transilvania.

Rezerva faţă de elementele nemoldovene nu este totală. În gramatici se semnalează particularităţi specific munteneşti, ca fonetismul **ĭi** în *cîine* (S e u l e s c u), vocativul feminin în **-o** (S e u l e s c u), articolul genitival variabil (S e u l e s c u, M ă c ă r e s c u), imperativul *vină*. **-îĭ-** şi *vino* sînt atestate şi în unele tipărituri moldoveneşti (V a r l a a m, D o s o f t e i) din secolul al XVII-lea. Se înregistrează, de asemenea, şi forme cu **-ră-** la pluralul perfectului simplu (S e u l e s c u, M ă c ă r e s c u). Auxiliarul de perfect compus **a** este numai menţionat de S e u l e s c u, ca formă muntenească, diferită de cea moldovenească, pe care o recomandă. Gramaticile moldovene adoptă şi unele forme atestate prima dată în Transilvania, cum sînt : pronumele *meu*, *mei* (S e u l e s c u, M ă c ă r e s c u), formele de imperfect pers. a III-a plural terminate în **-u**.

La autorii transilvăneni continuă să se semnaleze cazuri de durificare a labialelor (I s z e r : *moldovan* ; C î m p e a n u : *galbăn*), a fricativelor alveo-dentale (I s z e r : *deosăbit*, *sătos*, *zamă* ; B ă l ă ş e s c u : *sărbează*, *înţăp*, *oţăt* ; C î m p e a n u : *fiersă*, *fiarsă*) şi, sporadic, a vibrantei *r* (C î m p e a n u : *răce*). Se înregistrează şi cazuri de trecere a lui **e** medial neaccentuat la **i** : *ficior*, *galbin* (I s z e r), *galbină* (B ă l ă ş e s c u), *vineau* (C î m p e a n u). Se explică prin graiurile din Transilvania şi fonetismele : **ă** pentru **e**

în *păreche* etc., **e** (**i**) în *direg*, *dereg*, *dirept*, *nederept* (Iszer, Bălășescu), **-e** (**ę**) pentru **-eá** în *vergè*, *surcè* (Cîmpeanu), **î** pentru **ii** în *cîne* etc. (Iszer, Bălășescu, Cîmpeanu), formele *nimerui* (Bălășescu), *mînc*, *usc*, *lucru* (Iszer, Bălășescu), *vină* (Bălășescu), *amu* (Cîmpeanu), *încătrău* (Iszer, Bălășescu), *îndărăpt (înderăpt)* (Iszer, Bălășescu, Cîmpeanu), *cătră* (Iszer, Bălășescu, Cîmpeanu).

În gramaticile transilvănene pătrund, concurînd variantele locale, și elemente de proveniență sudică (unele răspîndite și în Moldova) : *r* final nepalatal în *cer* (Iszer), *judecător* (Cîmpeanu), formele *nimănui (nimenui)* (Bălășescu, Cîmpeanu), *nimului* (Iszer), *usuc*, *lucrez* (Iszer, Bălășescu), auxiliarul de perfect compus pers. a III-a **a** (Cîmpeanu, Bălășescu), formele adverbiale *încotro* (Cîmpeanu), *îndărăt* (Iszer), varianta cu **-e** a prepoziției *cătră* (Iszer). Imperativul *vino*, notat de Bălășescu și răspîndit astăzi în graiurile sudice (centrul și sud-estul Transilvaniei, jumătatea sudică a Banatului, sudul Moldovei), se poate explica prin tradiția scrisă ardelenească.

Tind să se generalizeze unele forme apărute în epoca anterioară la autorii transilvăneni, cum sînt : pronumele posesive *meu*, *mei*, formele de genitiv-dativ *acestei*, *acelei*, formele de indicativ imperfect pers. a III-a plural terminate în **-u**. Sînt singurele atestate formele cu **-ră-** la pluralul perfectului simplu, pers. I și II. Continuă oscilațiile între formele verbale iotacizate și cele cu consoană refăcută, prezentate ca variante la fel de îndreptățite pe planul limbii literare.

După 1850 dispar din gramatici unele fonetisme și forme vechi (**oa** în *doauă* etc., condiționalul compus cu *a vrea*), iar diferențierea regională a normelor elaborate de gramatici este mai puțin accentuată.

Renunțarea treptată la particularitățile locale, prin adoptarea unor elemente muntenești (unele atestate și în Moldova), este mai rapidă în Transilvania decît în Moldova. În Transilvania fonetisme ca *dreg*, *dreptate* devin generale. *r* dur la finalul cuvintelor în *-ar*, *-er*, *-tor* (Munteanu, Mihelțianu), formele de neutru plural *izvoare* etc. (Manliu), formele verbale *mănînc*, *usuc*, adverbele *acum*, *aici*, *îndărăt* (Manliu), prepoziția *către* (Manliu) concurează variantele transilvănene (sau răspîndite în întreaga zonă nordică). Verbul *a lucra* are la prezent, indicativ și conjunctiv, numai forma *lucrez* etc. Articolul genitival este notat numai în forma variabilă.

În Moldova, evoluția în sensul unificării a limbii literare a fost mai lentă, după cum rezultă din gramatica lui Nădejde. Mai puțin numeroase decît la Seulescu, faptele de limbă moldovene

(sau dacoromânești nordice) sînt, totuși, frecvente. N ă d e j d e respinge fonetisme ca **a** pentru **ă** în *pacat* etc., **i** pentru **e** în *munti*, *frunti*, -**e** (ę) pentru -**ęá** în *stè*, *vergè*, **ă** pentru **e** și **a** pentru **ea** în *săc*, *sară*, *sări*, și, deși notează forme ca *gioc* etc., precizează că cele cu **j** sînt literare. El admite însă dubletele : *muiat* — *muiet* ; *șapte* — *șepte*. Labialele au timbru oscilant : *beată*, *gălbenuș*, *merg*, *bată*, *Pătru*. Timbrul lui *r* final în *lucrătoriu* etc. este (labio-) palatal, și nu dur, ca în graiurile muntenești.

Renunțarea la anumite regionalisme este și o consecință a afirmării puternice a curentului latinist. Urmărind apropierea de formele latinești originare, autorii din Muntenia, Transilvania și Moldova elimină, cum am văzut, formele cu vocale velarizate după consoanele *b*, *p*, *m*, *v* ; *d* ; *s*, *z*, *ț* ; *ș*, *j* și *r*. Latinismul a determinat, pe de altă parte, și revenirea la unele forme și fonetisme dispărute din uzul literar local sau adoptarea unora răspîndite în alte graiuri. În Muntenia, gramaticile de după 1850 recomandă **ă** în *păreche* (M a s s i m), **i** în *direg*, *dirept* (M a s s i m, S t i l e s c u), *r* labiopalatal în *ceriu* și în cuvintele terminate în *-ar*, *-er*, *-tor* (M a s s i m, S t i l e s c u, P o n t b r i a n t), -**ă** la pluralul neutrelor, *feară*, *cară*, *popoară* (M a s s i m), **î** în *cîne* (M a s s i m, S t i l e s c u, P o n t b r i a n t). Transilvăneanul G a v r i l e M u n t e a n u scrie **ğ** în *împregiur* și nu **j**, ca în **joc**, **jos** etc.

Tot în numele latinității sînt promovate și unei fapte de limbă populare, ca fonetismul **i** pentru **e**, în unele cuvinte ca *disface* (M a s s i m), *galbin* (M a s s i m, M u n t e a n u) și variantele *est* *(ăst)* și *el* *(ăl)* ale demonstrativelor de apropiere și de depărtare.

În cursul ultimei perioade (1893—1963) se desăvîrșește procesul unificării românei literare. Gramaticile elimină treptat următoarele norme fonetice și morfologice : **ă** în *păreche* etc., **î** în *cîne* etc., formele de declinarea a III-a : *grindine*, *lature*, *livede*, *secere*, construcțiile de superlativ cu **prea** („foarte"), formele variabile ale pronumelui relativ-interogativ, pronumele nehotărîte compuse cu **veri-** și **fieș-**, genitiv-dativul *nimărui*, formele verbale iotacizate, formele perifrastice de mai mult ca perfect plural, formele fără -**ră**- la pluralul mai mult ca perfectului sintetic, imperativul *vină*, formele prepoziționale *cătră* și *pre*. Fonetismele *direg*, *dirept*, *r* final (labio-) palatal, formele verbale *mînc*, *usc*, pluralele neutre în -ă, formele articulate ale pronumelui relativ-interogativ, axiliarul de perfect compus pers. a III-a **au**-, formele adverbiale *încătro*, *îndărăpt* nu se mai semnalează în epoca a treia sau apar numai în gramaticile de pînă la 1900.

Constituirea limbii literare unitare la sfîrșitul secolului trecut și consolidarea ei în perioada ulterioară se reflectă în gramatici și

prin apariția, alături de formele notate, a determinantelor *regional*, *popular*, *familiar*, *vorbit*. Aceste noțiuni presupun raportarea la o normă supradialectală, opusă normelor regionale, la un aspect cult (literar) al limbii opus celui popular și la un aspect scris, opus celui vorbit sau familiar. Distincția dintre aceste varietăți ale limbii nu rezultă cu claritate din gramatici. Ceea ce pentru unii este regional pentru alții este popular sau familiar. Astfel, demonstrativul *ăst* este considerat formă familiară de T i k t i n, regională muntenească de I o r g u I o r d a n și vorbită (sau familiară) de R o s e t t i — B y c k și de *Gramatica Academiei*. Demonstrativul de depărtare *ăl(a)* apare ca variantă familiară la T i k t i n, regională la I o r g u I o r d a n, vorbită (sau familiară) la D e n s u s i a n u-C a n d r e a - C a r a c o s t e a, la R o s e t t i-B y c k și în ediția a II-a a *Gramaticii Academiei*, și ca variantă regională în prima ediție a lucrării. Viitorul compus cu **oi**, **îi** etc. este socotit dialectal de T i k t i n, popular de D e n s u s i a n u — C a n d r e a — C a r a c o s t e a, variantă a limbii vorbite de I o r g u I o r d a n și variantă populară și familiară de *Gramatica Academiei*.

Dintre elementele a căror concurență am urmărit-o în cercetarea de față, majoritatea celor impuse de limba literară actuală sînt muntenești : **e** în *pereche* etc., **-ea** în *bea* etc., **ia** în *băiat*, **o** în *două* etc., fonetismele de tipul *șase*, *șarpe* etc., *r* final dur în *cer*, *lucrător* etc., pluralul neutrelor în **-e**, vocativul feminin în **-o**, forma de genitiv-dativ *nimănui*, articolul genitival variabil, formele cu **-ră-** la pluralul perfectului simplu și al mai mult ca perfectului, auxiliarul **a** la perfectul compus pers. a III-a singular, formele de conjunctiv prezent *dea*, *stea*, imperativul *vino*, formele adverbiale *acum* și *îndărăt*.

O parte din normele consacrate în limba literară de astăzi, cum sînt formele verbale cu consoanele *d*, *t*, *n* refăcute, -u la imperfect pers. a III-a plural nu au origine muntenească. Primele se regăsesc în graiurile dacoromâne nordice, iar -u de la imperfect este un bănățenism. Tot din graiurile bănățene provin, probabil, și formele depalatalizate *meu*, *mei* ale posesivului.

Alte elemente general acceptate în limba literară sînt comune graiului muntean și moldovean. Astfel sînt fonetismele *dreg*, *drept*, formele verbale *lucrez*, *mănînc* (cu varianta *mînînc* în Moldova), *usuc*. Unele trăsături ale limbii literare actuale, ca timbrul moale al labialelor, al fricativelor dentale (-alveolare) *s*, *z*, *ț* se regăsesc în texte literare din toate provinciile românești, dar apar cu consecvență în textele muntenești, iar astăzi în graiurile din sud.

S-au impus îndeosebi pe cale cultă, fiind promovate de reprezentanții curentului latinist, formele pronominale analogice de

genitiv-dativ *acelei*, *acestei*, cu circulație restrînsă în graiuri, dar mai apropiate de modelul latin decît formele literare tradiționale. Genitiv-dativul analogic *acestei*, *ăstei* apare astăzi în punctele izolate din nordul Moldovei, estul Dobrogei, estul Munteniei și nord-estul Transilvaniei. *(A)celei(a)*, *ălei(a)* s-a înregistrat în nordul Moldovei, în Oltenia și în unele puncte din sudul și estul Munteniei. În această categorie intră și formele pronominale *meu*, *mei*, care, răspîndite numai în unele graiuri din Banat-Hunedoara, din nord-estul Munteniei și din Dobrogea (unde se explică fie prin influența limbii literare, fie prin colonizarea în secolul trecut a acestei zone cu ardeleni), sînt recomandate prima dată de gramaticii transilvăneni, în virtutea aceluiași criteriu al asemănării cu modelul latin.

Ponderea graiului muntean în cadrul formelor literare moderne se datorește mai multor factori. Formele muntenești corespundeau, cel mai adesea, criteriilor de selecție preconizate de filologii români în frunte cu Heliade Rădulescu: erau mai apropiate de modelul latin și de tradiția literară.

În 1836, Heliade a propus drept bază a unificării românei literare limba bisericească, mai apropiată de modelul latin și mai unitară. Dar limba bisericească la care se referea Heliade era cea a textelor tipărite în Muntenia, Moldova și Transilvania între anii 1750 și 1780. Acest interval de timp reprezintă un moment în care varianta literară muntenească, așa cum fusese fixată în cărțile bisericești, s-a impus drept unică normă în textele tipărite. Stabilirea la București a capitalei statului român constituit prin unirea Principatelor și, ulterior, prin unirea Transilvaniei cu România, a fost încă un factor de presiune a variantei literare muntenești asupra limbii scrise din celelalte provincii.

Datele consemnate mai sus confirmă părerea că româna literară modernă s-a constituit prin contribuția mai multor graiuri dacoromâne, dar aportul cel mai important a fost al graiului muntean, care poate fi socotit bază a limbii române literare.

PARTEA A II-A

TABELE SINOPTICE

Aceste tabele sinoptice grupează materialul extras din gramaticile cercetate după norma lingvistică pe care o ilustrează. În dispunerea lui, s-a respectat organizarea expunerii din prima parte a lucrării. Astfel, fiecare tabel va cuprinde trei secțiuni, corespunzătoare celor trei perioade delimitate mai înainte. În interiorul fiecărei secțiuni, gramaticile cu formele pe care le înregistrează sînt grupate după regiunea din care provin și ordonate cronologic. Prima gramatică academică a limbii române, din motive arătate mai sus, figurează într-o rubrică aparte. Enumerarea variantelor pe care o anumită normă le-a cunoscut în gramatici este precedată de informații privind actuala lor repartiție în graiuri, culese din materialul ALR, atît cel publicat cît și cel inedit, și din lucrări de specialitate.

Pentru a facilita parcurgerea materialului, transcrierea formelor extrase din gramatici s-a făcut interpretativ, după principiile ortografice actuale. Atunci cînd o anumită grafie a prezentat interes pentru problema discutată, ea a fost indicată între paranteze.

Cifrele din paranteză indică pagina. Dacă două sau mai multe forme succesive în tabel apar la aceeași pagină a unei gramatici, indicația paginii a fost menționată numai după ultima formă.

Chestiunile de fonetică nu sînt totdeauna discutate în partea teoretică a gramaticilor sau, dacă, totuși, sînt abordate și unele probleme de fonetică, nu sînt atinse toate aspectele care interesau cercetarea de față. Ca urmare, aceste tabele vor conține un material fonetic extras în mare parte din exemple, a căror formă este impusă, presupunem, nu numai de uzul autorului, ci și de controlul acestuia asupra propriei exprimări.

A. FONETICĂ

Vocalism

ă(a)/e: părechelpereche, spăria (sparii)/speria (sperii)

Repartiție teritorială: *femeie (fimeie)*: Muntenia, Dobrogea, sudul și sud-estul Transilvaniei, Maramureș, Moldova, nord-vestul Banatului, centrul și sud-vestul Olteniei; *fămeie*: sud-estul Banatului, nord-vestul Olteniei, Țara Hațegului; *fomeie (fuomeie*

etc.) : unele zone din Transilvania, jumătatea sudică și nordul Olteniei (ALRM I, vol. II, h. 381 ; G h e ț i e-M a r e ș, *GD*, p. 76) ; *pereche, perele, speria* : Muntenia, Dobrogea, unele localități din nordul și estul Olteniei ; *pereche* și în sud-estul Transilvaniei ; *părechc, părele, spă(a)ria* : restul teritoriului dacoromân. Fonetismul *pereche*, atestat în cîteva puncte din Moldova și Banat, provine, probabil, din limba literară (ALRM I, vol. I, h. 138 ; G h e ț i e, *Baza dialectală*, p. 98).

I. 1780 –1828

Muntenia	:	VĂCĂRESCU, 1787 : *fămeia* (24, 98, 11), *femeie* (53).
Moldova	:	ȘCOLERIU, 1789 : *părechi* (24).
Transilvania	:	MICU-ȘINCAI, 1780 : *femei* (65), *părete* [scris *pariete*] (82) ; TEMPEA, 1797 : *păreche, părechi* (50), *părete* (20) ; BUDAI-DELEANU, c. 1815–1820 : *despărecheat* (I 84ʳ), *părete* (I 86ʳ) ; DIACONOVICI-LOGA, 1822 : *părete* (45), *păretele* (36).

II. 1828–1893

Muntenia	:	GRAM. RUM., 1835 : *femeie* (4) ; GOLESCU, 1840 : *pereche* (184) ; MASSIM, 1854 : *păreche* (20), *părete* (17) ; STILESCU, 1860 : *femeiă* (6).
Moldova	:	SEULESCU, 1833 : *păreche* (I 46, 157) *părete* (I 22), *spariu* (I 144) ; MĂCĂRESCU, 1848 : *femeie* (7) ; NĂDEJDE, 1884 : formele literare : *păreche, părete* (43).
Transilvania	:	ISZER, 1846 : *femeie* (14), *păreche* (209) ; BĂLĂȘESCU, 1848 : *femeie* (41), *părete*

	(18, 22, 139); CÎMPEANU, 1848: *împărechea* (104), *păriete* (39); MUNTEANU, 1860: *părete* (13, 15); MIHELȚIANU, 1870: *păretele* [scris *parietele*] (16); MANLIU, 1874: *femeia* (11), *părete* (36, 84).
CIPARIU, 1869:	*pärechc* (47).

III. 1893–1963

TIKTIN, 1893: *femeie* (I 34), *părete* (I 68), *spăria* (I 145); SUCHIANU, 1895: *femeie* (60); PHILIPPIDE, 1897: *fimeie* (26, 41), *părete* (42); DENSUSIANU-CANDREA-CARACOSTEA, 1910: *femeie* (201, 213), *părete* (191), *să sperie* (204); ADAMESCU-DRAGOMIRESCU, 1920: *femeie* (260); IORDAN, 1937; „Academia admite ambele vocale" [*ă*, *e*]: *părechc-pereche*, *părete-perete*, *spăria-speria* (5); ROSETTI [-BYCK], 1943: *femeie* (23).

GRAM. ACAD., 1954: *femeie* (I 130), *pereche* (I 233).

a/ă: 1. în zadar/în zădar etc.

Repartiție teritorială: *a*> *ă* în *bălaur*, *căpac*, *căzan*, *Măria*, *păstramă*: Banat, Transilvania (cu Maramureșul), Oltenia de vest și, rar, în Moldova; în Muntenia propriu-zisă, Dobrogea, Oltenia de răsărit și în Moldova (în mod obișnuit), fenomenul nu se înregistrază (G h e ț i e, *Baza dialectală*, p. 95–96).

I. 1780–1828

Muntenia	:	—
Moldova	:	—
Transilvania	:	TEMPEA, 1797: *bălaur* (39), *cătran* (38), *în zadar* (168); BUDAI-DELEANU, c. 1815–1820: *băsma* (I 72r), *în zădar* (II 85r); DIACONOVICI-LOGA, 1822: *în zădar* (151), *scăiete* (45).

II. 1828–1893

Muntenia	:	GOLESCU, 1840: *cataramă* (143), *în zadar* (65), *scaiete* (16 tabel 1); MASSIM, 1854: *scăiete* (16); PONTBRIANT, 1874: *săltea* (31).
Moldova	:	MĂCĂRESCU, 1848: *mănta* (113); NĂDEJDE, 1884: *păstramă* (79).
Transilvania	:	ISZER, 1846: *cătăramă* (210); BĂLĂȘESCU, 1848: *căpace* (*căpaciu*) (134), *în zădar* (128), *scăiete* (18); MUNTEANU, 1860: *cataramă* (20), *scăiete* (15).
CIPARIU, 1869	:	—

III. 1893–1963

TIKTIN, 1893: *în zadar* (I 210); SUCHIANU, 1895: *basmaua* (73); *în zadar* (221), PHILIPPIDE, 1897: *cătăramă* (21), *tărabă* (22) *zădarnici* (52); DENSUSIANU-CANDREA-CARACOSTEA, 1910: *în zadar* (252); ADAMESCU-DRAGOMIRESCU, 1920: *basma* (263); IORDAN, 1937; *în zadar* (42), ROSETTI[-BYCK], 1943: *în zadar* (125).

2. bărbat/barbat etc.

Repartiție teritorială: *ă*> *a*: Moldova, centrul și sud-estul Crișanei, nord-estul și sud-estul Banatului, centrul și nord-vestul Olteniei, regiuni izolate din Muntenia (București, Rîmnicu-Sărat, Pitești) (ALRM I, h. 169; P u ș c a r i u, *LR*, II, h. 53; R. T o d o r a n, *Despre un fenomen fonetic românesc dialectal*: **ă** *protonic*> **a**, în SCL, V (1954), nr. 1, p. 65, 66, 68, h. 1, 2 și 3).

I. 1780–1828

Muntenia	:	VĂCĂRESCU, 1797, *măcar*[1] (89), *săracă*, *săraca* (24).

[1] Pentru interpretarea lui *a* din *macar*, vezi Partea I, Capitolul I, p. 34, nota 1.

Moldova : ŞCOLERIU, 1789 : *măcar* (56), *măcar că* (33).

Transilvania : MICU-ŞINCAI, 1780 : *bărbat* (scris *barbát*), *cărarea* (scris *cararea*) (99); TEMPEA, 1797 : *împărat* (19), *păcat* (42); BUDAI-DELEANU, c. 1815–1820 : *bărbat* (I 85ʳ), *măcar, macar că* (II 85ʳ); DIACONOVICI-LOGA, 1822 : *împărat* (38), *plăcea, placea* (170).

II. 1828–1893

Muntenia : HELIADE, 1828 : *bărbat* (11), *învăţat* (152); GRAM. RUM., 1835 : *bărbatul* (84), *a îmbrăca* (56); GOLESCU, 1840 : *bărbat* (82, 105, 124), *călare* (64), *măcar cînd* (64); MASSIM, 1854 : *împăcat* (9), *împăratul* (14), *săracul* (14); STILESCU, 1860 : *bărbat* (3,51); PONTBRIANT, 1874 : *bărbat* (7), *împărat* (16), *cărare* (20).

Moldova : SEULESCU, 1833 : *împărat* (I 30), *măcar* (I 170), *ne-nvăţaţi* (I 7); MĂCĂRESCU, 1848 : *bărbat* (86), *măcar* (72), *gramadă* (6); NĂDEJDE, 1889 : „această prefacere... [*sărat* > *sarat*, *păcat* > *pacat* etc.] ... să nu fie întrebuinţată şi în limba literară" (42).

Transilvania : ISZER, 1846 : *bărbat* (43), *împărat* (20), *măcar* (204); BALĂŞESCU, 1848 : *bărbat* (8), *împărat* (17); CÎMPEANU, 1848 : *bărbatul* (178), *măcar că* (125); MUNTEANU, 1860 : *bărbat* (7), *împărat* (4); MIHELŢIANU, 1870 : *săraci* (scris *seraci*) (40); MANLIU, 1874 : *bărbat* (81).

CIPARIU, 1869 : *bărbat* (scris cu ъ) (158), *păcat* (scris cu ъ) (27).[1]

[1] Celelalte exemple conţinînd fonetismul urmărit sînt neclare la Cipariu, Mihelţianu şi Manliu din cauza ortografiei etimologizante.

III. 1893–1963

TIKTIN, 1893 : *bărbat* (I 34), *împărat* (I 33); SUCHIANU, 1895 : *bărbat* (60), *împărat* (104), *măcar că* (232); PHILIPPIDE, 1897 : *bărbat* (26), *împărat* (26), *păcat* (33), *armasar* (25), *gratar* (36), *talhar* (26); DENSUSIANU-CANDREA-CARACOSTEA, 1910 : *bărbat* (201), *împărat* (266); ADAMESCU-DRAGOMIRESCU, 1920 : *bărbat* (260), *săraci* (225); IORDAN, 1937 : *armăsar* (21), *bărbat* (158), *măcar că* (42); ROSETTI [-BYCK], 1943 : *bărbat* (23), *măgar* (130).

GRAM. ACAD., 1954 : *bărbat* (I 130), *măcar că* (I 130).

dereg, direg / dreg; derept, dirept / drept

Repartiție teritorială : *direge, dirept* : Banat, sudul Crișanei, vestul Transilvaniei propriu-zise pînă în zona Tîrnavelor; *drege, drept* : restul teritoriului dacoromân (G h e ț i e, *Baza dialectală*, p. 110).

I. 1780–1828

Muntenia	:	VĂCĂRESCU, 1787 : *dreg, dregerea* (99), *dreptate* (88), *dreptatea* (108).
Moldova	:	—
Transilvania	:	TEMPEA, 1797 : *diregătorie* (195), *diregătoriu* (47), *nedirept* (167), *cu drept* (167), *nedrept* (167), *drept cît* (168); BUDAI-DELEANU, c. 1815–1820 : *dereg* (II 90ʳ), *drept aceasta* (II 85ᵛ), *drept ce* (II 85ʳ); DIACONOVICI-LOGA, 1822 : *direg* (130), *dreptatea* (38), *nedrept* (150).

II. 1828–1893

Muntenia	:	HELIADE, 1828 : *drept* (84), *dreptate* (2); GRAM. RUM., 1835 : *dreapta* (83), *a drege* (59); GOLESCU, 1840 : *dreptate*

(60), *în dreapta* (63); MASSIM, 1854 : *diregere* (77), *dirept* (77); STILESCU, 1860 : *direg* (5, 47), *dirept* (5), *drept* (62), *dreptate* (5).

Moldova : SEULESCU, 1833 : *direg, dires, diresei* (I 146), *drept cît* (I 158); MĂCĂRESCU, 1848 : *drept* (71), *nedrept* (70); NĂDEJDE, 1884 : *dereaptă* (70), *dirept* (153), *dreaptă* (22), *cel drept* (106), *a îndrepta* (200), *direge* (152), *dires* (153).

Transilvania : ISZER, 1846 : *direg* (115), *dirept* (216), *direptate* (181), *nedrept* (204); BĂLĂȘESCU, 1848 : *deres* (102), *direg* (85), *drept* (126); CÎMPEANU, 1848 : *drept* (27, 119, 121), *dreptatea* (7); MUNTEANU, 1860 : *dreg* (6), *dres* (47), *drept* (47); MIHELȚIANU, 1870 : *dreptate* (46).

CIPARIU, 1869 : „*derept*..., iar nu *drept* sau *dirept*" (152).

III. 1893–1963

TIKTIN, 1893 : *drept* (I 22, 41); SUCHIANU, 1895 : *dreg* (200), *dreapta* (20), *drept* (75), *dreptate* (34); PHILIPPIDE, 1897 : *drept* (32); ADAMESCU-DRAGOMIRESCU, 1920 : *a drege* (320), *drept* (320); IORDAN, 1937 : *de-a dreptul* (43); ROSETTI [-BYCK], 1943 : *drept* (125), *nedreptatea* (39).

GRAM. ACAD., 1954 : *drept* (I 37).

e/i 1. demineață, inemă, nemic(a) / dimineață, inimă, nimic(a) :

Repartiție teritorială : *demineață (demineți)* : nordul Crișanei și nord-vestul Transilvaniei ; *dimineață* : restul teritoriului dacoromân (ALR I, material necartografiat, întrebarea 184 ; ALR, S.n., vol. V, h. 1495) ; *inemă* : localități izolate din nord-vestul Banatului, centrul Transilvaniei (Tîrgu-Mureș) și Moldova (Bacău) ; *inimă* : restul teritoriului dacoromân (ALRM I, h. 62) ; *nemic(a)* : izolat, nordul Transilvaniei (Bistrița) ; *nimic(a)* : restul teritoriului dacoromân (ALR, S.n., vol. V, h. 1356).

I. 1780—1828

Muntenia : VĂCĂRESCU, 1787 : *inemă* (97).

Moldova : —

Transilvania : MICU-ȘINCAI, 1780 : *demîneață* (scris *demanetia*) (56), *nemica* (57); TEMPEA, 1797 : *dimineață* (166), *inima* (186), *nimic* (168); BUDAI-DELEANU, c. 1815—1820: *dimineață* (scris cu chirilice), *demîneață* (scris cu litere latine) (II 81ʳ), *nemic*, *nemica* (II 88ʳ); DIACONOVICI-LOGA, 1822 : *demineață* (148), *dimineață* (148).

II. 1828—1893

Muntenia : HELIADE, 1828 : *dimineață* (104), *inimă* (101), *nimic* (85); GRAM. RUM., 1835 : *nimic* (51); GOLESCU, 1840 : *dimineață* (63), *nimic* (164); STILESCU, 1860 : *nimic* (22).

Moldova : MĂCĂRESCU, 1848 : *nimic* (35); NĂDEJDE, 1884 : *demineață* (201), *nemică* (188).

Transilvania : ISZER, 1846 : *nimic* (203); BĂLĂȘESCU, 1848, *dimineață* (14, 110), *nimic* (116); CÎMPEANU, 1848 : *demineață* (120), *nemic* (121); MUNTEANU, 1860 : *demineață* (12); MIHELȚIANU, 1870: *nimica* (70); MANLIU, 1874 : *dimineață* (40), *inimă* (35).

CIPARIU, 1869 : *dimineață*, *inimă* — astăzi; *demîneață*, *înemă*, sau *demîineață*, *îinimă* — în limba veche (53; cf. și 152).

III. 1893—1963

TIKTIN, 1893 : *dimineață* (I 21), *inimă* (I 73), *nimic* (I 112); SUCHIANU, 1895, *dimineață* (28); PHILIPPIDE, 1897 : *dimineață*

(11), *inimoși* (53), *nimic* (33); DENSUSIANU-CANDREA-CARACOSTEA, 1910 : *dimineață* (201), *inimă* (277), *nimic* (228); ADAMESCU-DRAGOMIRESCU, 1920 : *nimic* (216); ROSETTI [-BYCK], 1943 : *dimineață* (26), *nimic* (91).

GRAM. ACAD., 1954 : *nimic* (I 224).

2. e aton / i

a) medial: *fecior/ficior*, *oameni/oamini* etc.

Repartiție teritorială : *ficior, oamini, vinit* : Moldova, nordul Dobrogei, centrul și nordul Transilvaniei (în cazul lui *ficior*, și sudul), Crișana, Maramureș, Banat. Pronunțările *ficior, oamini* caracterizează și o mare parte din Oltenia ; *gemini* :Moldova, centrul și nordul Transilvaniei, Crișana ; *fetili* : tot teritoriul dacoromân, exceptînd Oltenia, Maramureșul și unele localități din Dobrogea, Transilvania și Crișana (ALR I, vol. II, h. 187 ; ALRM I, vol. II, h. 271 ; ALR I, vol. I, h. 72 ; ALR I, vol. II, h. 210 ; ALR II, S.n., vol. VI, h. 1656).

I. 1780–1828

Muntenia : VĂCĂRESCU, 1787 : *dînsele* (50), *omenaș* (36), *prieten* (60), *vedere* (79); *numerile* (63), *unile* (64).

Moldova : ȘCOLERIU, 1798 : *fecioară* (14), *oamenii* (19), *vedere* (37); *fecioarile* (15), *niguțătoriță* (18), *videm* (37).

Transilvania : MICU-ȘINCAI, 1780 : *dedesupt* (54), *degete* (79), *departe* (57), *oameni* (5); TEMPEA, 1797 : *adevărat* (168), *feciorilor* (198), *oamenii* (30), *prieteni* (10), *unele* (11); BUDAI-DELEANU, c. 1815–1820 : *omeni* (I 51^r), *au venit* (I 91^r), *venise* (I 22^v); DIACONOVICI-LOGA, 1822 : *departe* (148), *mireu* (148).

II. 1828–1893

Muntenia : HELIADE, 1828 : *oameni* (10), *să vedem* (62), *lemnele* (34); *casnicile* (36), *rămă-*

şiţile (92); GRAM. RUM., 1835: *a vedea* (60), *a veni* (60); *judicată* (83); GOLESCU, 1890: *feciorul* (29), *lemnele* (16 tabel 3), *oamenii* (16); *piste* (223); MASSIM, 1854: *fecior* (18), *omeneşte* (12); *disface* (57), *galbin, galbină* (25); PONTBRIANT, 1874: *dînsele* (59), *fetele* (29), *pepene* (26), *vecin* (125), *vedere* (15).

Moldova : SEULESCU, 1833: *oameni* (I 5, 14); *cirişet* (I 30), *omineşte* (I 153), *pepine* (I 32), *peptine* (I 32), MĂCĂRESCU, 1848: *asemenea* (70), *destul* (35), *înțelepților* (11), *prietenia* (84); *prietinului* (46), NĂDEJDE, 1884: *fecior* (65), *oameni* (61), *prieten* (16), *a vedea* (23).

Transilvania : ISZER, 1846: *petreceți* (46); *ficior* (186), *galbin* (62), *prietin* (53); BĂLĂŞESCU, 1848: *fecioară* (25), *judecătoriu* (21); *galbină* (38); CÎMPEANU, 1848: *a deochea* (104), *oamenii* (145), *prieten* (76); *vineam* (160); MUNTEANU, 1860: *deget* (23), *departe* (61), *fecior, fecioară* (15), *galbeni* (31), *pepene* (15), *vecin* (15); *galbini* (31); MIHELȚIANU, 1870: *fecior* (17), *oamenii* (27), *penele* (19), *va veni* (67); MANLIU, 1874: *galbeni* (55), *unele* (98).

CIPARIU, 1869 : „viciure în vorbire": *judic, judicată, videm* în loc de *judeci, judecată, vedem* (166).

III. 1893–1963

TIKTIN, 1893: *galben* (I 33), *pepenii* (I 29), *prieten* (I 41); *vecin* (I 68), *ar vedea* (I 95); pronunțarea *a vini* este dialectală (I 153); SUCHIANU, 1895: *asemenea* (69), *oameni* (28), *venim* (201); PHILIPPIDE, 1897: *alunecoşi* (52), *deget* (30), *vecină* (15); *ficior, ficioară* (27), *fimeie* (26, 41), *gemini* (51), *ominească* (49), *prietină* (15, 19), *stariță* (15, 19), *țapini* (51), *zdravini* (51); DENSUSIANU-CANDREA-

CARACOSTEA, 1910 : *cîinele* (198), *feciorul* (272), *oameni* (194), *prietene* (198), *a vedea* (235); ADAMESCU-DRAGOMIRESCU, 1920 : *departe* (309), *oamenilor* (307), *prietenului* (258); IORDAN, 1937 : *de asemenea* (42), *galben* (5); Academia recomandă de obicei pe *e* : *pîntece*, *prieten*; *prietin* etc. sînt pronunțări familiare (6); ROSETTI [-BYCK], 1943: *departe* (36), *oameni* (27).

GRAM. ACAD., 1954 : „Închiderea excesivă a lui *e* neaccentuat și reducerea duratei lui trebuie evitate ca fiind neliterare, regionale" (I 84).

b) final : **bine / bini** etc.

Repartiție teritorială : *e* > *i* : Moldova, centrul și, izolat, sud-estul Crișanei, centrul și nordul Dobrogei, estul și sudul Munteniei (ALRM I, vol. II, h. 378 : *neveste*; Pușcariu, *LR* II, h. 15, 21 : *dulce*, *fete*; Petrovici, *Repartiția graiurilor*, III, p. 14).

I. 1780–1828

Muntenia	:	VĂCĂRESCU, 1787 : *bine* (18), *mîine* (87).
Moldova	:	ȘCOLERIU, 1789 : *fecioari*, *steli* (15).
Transilvania	:	MICU-ȘINCAI, 1780 : *lature* (N. sg., 14), *unde* (68); TEMPEA, 1797 : *boale* (56), *cîne* (12); BUDAI-DELEANU, c. 1815–1820 : corectă este pronunțarea *este*, *venire*, *fire*, nu *esti*, *veniri*, *firi* etc. (I 22ᵛ); DIACONOVICI-LOGA, 1822 : *bine* (150), *cîne* (45), *pîne* (9).

II. 1828–1893

Muntenia	:	HELIADE, 1828 : *bine* (70), *unde* (84); GRAM. RUM., 1835 : *bine* (5), *cîine* (5); GOLESCU, 1840 : *cîine* (10, 76), *departe*, *dă unde* (63) : MASSIM, 1854 :

		bine (12), *cîne* (17, 95), *omenește* (12); STILESCU, 1860 : *cîne* (17), *dreptate* (5); PONTBRIANT, 1874 : *bine* (125), *pîne* (26).
Moldova	:	SEULESCU, 1833 : *nume*, *numi* (I 32), *di* = conj., *de* = prep.; *pi* (locul), *pe* (direcția); *unde* (locul), *undi* (direcția) (I 168); MĂCĂRESCU, 1848 : *bine* (101), *dedi*, *dede* (65); NĂDEJDE, 1884 : *bine* (61); nu este admisă de limba literară pronunțarea *munti*, *frunti* (90).
Transilvania	:	ISZER, 1846 : *bine* (46), *cîine* (21), *privighetoare* (50); BĂLĂȘESCU, 1848 : *bine* (17), *cîne* (22); CÎMPEANU, 1848 : *bine* (55, 143), *mîne* (120); MUNTEANU, 1860 : *doage* (20), *coade* (19), *pîne* (15); MIHELȚIANU, 1870 : *bine* (67), *unde* (40); MANLIU, 1874 : *bine* (18), *cîne* (81).
CIPARIU, 1869	:	*bine*, *dinte*, *minte* (28), *frunte* (211), *unde* (364).

III. 1893–1963

TIKTIN, 1893 : *bine* (I 21), *unde* (I 222); SUCHIANU, 1895 : *bine* (222), *unde* (68); PHILIPPIDE, 1897 : *cîne* (39), *de unde* (182); DENSUSIANU-CANDREA-CARACOSTEA, 1910 : *bine* (254), *pîine* (197); ADAMESCU-DRAGOMIRESCU, 1920 : *bine* (309), *cîne* (315); IORDAN, 1937 : *cîne*, *cîine* (9), *pîntece* (6); ROSETTI[-BYCK] 1943 : *bine* (12), *cîine* (15), *departe* (36).

-ẹá / -é (ẹ́) : bea / be etc.

Repartiție teritorială: *bẹa* (*bi̯a* etc.) : Muntenia, Dobrogea, exceptînd zona din dreptul localității Tulcea, Oltenia, exceptînd nord-vestul, nord-vestul Banatului, sudul Crișanei, sudul și sud-estul Transilvaniei, sudul Moldovei ; *bę* (*bi̯ę* etc.) : Moldova, excep-

tînd partea sudică, centrul, nordul și unele localități din sudul Transilvaniei, Maramureș, Bucovina, Crișana, exceptînd partea sudică, Banat, exceptînd nord-vestul (ALR I, vol. I, h. 81); *mę̯a*: sudul Olteniei; *mi̯a*: centrul și nord-vestul Dobrogei, arii difuze din centrul și vestul Munteniei, sud-vestul și, izolat, nordul Olteniei, centrul Banatului și unele localități din sudul Transilvaniei; *m(i̯)ę*: Moldova, Transilvania, Crișana, Maramureș, Banat, Dobrogea, exceptînd centrul și nord-vestul (ALR I, vol. II, h. 245).

I. 1780 – 1828

Muntenia : VĂCĂRESCU, 1787: *mea* (41), *ipingea* (23).

Moldova : ȘCOLERIU, 1787: (*ei*) *ave* (46), *ste* (15).

Transilvania : MICU-ȘINCAI, 1780: *mea* (28), *prea* (26), *turturea* (22); TEMPEA, 1797: *rea* (32), *rîndurea* (13), *stea* (13), *turturea* (15); BUDAI-DELEANU, c. 1815 – 1820: *avea* (I 118ᵛ), *cățea* (cu ѣ, I 72ʳ); DIACONOVICI-LOGA, 1822: *grę*, *rę* (scris *grѣ*, *rѣ*) sau *grea*, *rea* (60) (cf. 7, 21).

II. 1828 – 1893

Muntenia : HELIADE, 1828: *rîndurea* (17), *stea* (16); GRAM. RUM., 1835: *grea*, *rea* (15); GOLESCU, 1840: *cățea* (92), *grea* (122), *a putea*, *a vrea* (32 tabel 5); MASSIM, 1854: *mărgea* (17), *stea* (4); STILESCU, 1860: *grea* (19), *vergea*, (24, 26), PONTBRIANT, 1874: *cafea*, *stea* (7).

Moldova : SEULESCU, 1833: *zicea* [se pronunță ca] *zice* (I 45), *beu* (I 140); MĂCĂRESCU, 1848: *grea*, *rea* (29), *gemea*, *tăcea* (52), *a ședè* (41), *aș tăcè* (52), *a vedè* (42); NĂDEJDE, 1884: la substantive ca *stea*, *vegea* pronunțarea cu *e* în loc de *ea* este greșită (79).

Transilvania : ISZER, 1846 : *vergea* (14), *avea* (91), BĂLĂȘESCU, 1848 : *măsea, turturea* (11), *vedea* (77); CÎMPEANU, 1848 : *prea* (69); *vergè, surcè* (41), *avè, cădè, tăcè* (104); MUNTEANU, 1860 : *cățea* [scris cu *é* = = *ea*, 2] (15), *steaua* (20); MIHELȚIANU, 1870 : *prea* [scris *pré*] (16), *tăcea* [scris *tacé*] (57); MANLIU, 1874 : *a be* (12), *prea* (17), *stea* (87).

CIPARIU, 1869 : ѣ (= ę, p. 54) e „spuriu cînd se contrage din diftongul *ea* sau *ia*, pr. în *mѣ, rѣ, grѣ* în loc de *mea, rea, grea*" (55); „după uzul mai generale pronunțate cu ѣ" (188).

III. 1893—1963

TIKTIN, 1893 : *setea* (I 54); SUCHIANU, 1895 : *vergea, stea, mea* (30); PHILIPPIDE, 1897 : *voi cădè* (111); DENSUSIANU-CANDREA-CARACOSTEA, 1910 : *cea* (207), *prea* (256); ADAMESCU-DRAGOMIRESCU, 1920 : *rea* (270), *stea* (263), *a tăcea* (294); IORDAN, 1937 : *stea* (10); ROSETTI [-BYCK], 1943 : *prea* (125), *stea* (35).

GRAM. ACAD., 1954 : *stea* (I 148), *turturea* (I 133).

i̯a / i̯e (i̯ę) : **băiat / băiet, iau / ieu, mîngîia / mîngîie etc.**

Repartiție teritorială : *băiat* : Muntenia, Dobrogea, Oltenia exceptînd nord-vestul, sudul și vestul Transilvaniei, sudul Banatului, nordul Crișanei ; *băiet* : Moldova, nord-estul Transilvaniei, nord-vestul Olteniei (ALR I, vol. II, h. 184 ; în cea mai mare parte a Banatului, a Crișanei și în Maramureș s-a obținut alt răspuns) ; *încuiat* : Muntenia, Dobrogea, Oltenia, sudul Transilvaniei, Banat ; *încuiet* : Moldova, Transilvania, exceptînd sudul, Crișana (P e t r o v i c i, *Repartiția graiurilor*, p. 14) ; *iau* : Muntenia, Dobrogea, Oltenia, Banat, cu excepția unor puncte din centru și est, sudul Crișanei, sudul și unele puncte din sud-vestul Transilvaniei ; *ięu (iĕu, iău)* : Moldova, Transilvania, exceptînd unele puncte din sud și sud-vest, nord-vestul Olteniei, cea mai mare parte a Banatului și a Crișanei, Maramureș (ALR I, vol. I, h. 105).

I. 1780–1828

Muntenia	:	VĂCĂRESCU, 1787 : *iau, iai, ia* (83).
Moldova	:	—
Transilvania	:	BUDAI-DELEANU, c. 1815–1820 : *eu ieu, el ia* (I 144v); DIACONOVICI-LOGA, 1822 : *învăpăiat* (20).

II. 1828–1893

Muntenia	:	GOLESCU, 1840 : *băiat* (2); MASSIM, 1854 : *tăiat, încheiat* (73); STILESCU, 1860 : *tăiat* (3), *iau* (2); PONTBRIANT, 1874 : *băiat* (17), *a tăia, a muia* (8).
Moldova	:	SEULESCU, 1833 : *giunghiat, giunghiet* (I 144); MĂCĂRESCU, 1848 : *iau* (60), *tăiam* (66); NĂDEJDE, 1884 : În limba literară se pot întrebuința amîndouă formele : *muiet-muiat, tăiet-tăiat* (16).
Transilvania	:	ISZER, 1846 : *băiat* (94), *înviat* (116); BĂLĂȘESCU, 1848 : *băiat* (41); CÎMPEANU, 1848 : *apropia, învia* (104); MUNTEANU, 1860 : *eu iau* (57); MANLIU, 1874 : *băiatul* (38), *iau* (118).
CIPARIU, 1869 :		pronunția *mîngîia, tăiat* este mai corectă decît pronunția cu ę (scrisă *mîngîѣ, tăiѣt*) (20–21).

III. 1893–1963

TIKTIN, 1893 : *uriaș, muiat* (mold. *urieș, muiet*) (I 51); de respins rostiri ca *a tăiè, eu tăièm, tăiète* (I 147); corectă este pronunțarea cu *ia* (I, VII, Erată); SUCHIANU, 1895 : *să ie* (197); PHILIPPIDE,

1897 : *băiat* (11) ; *nuia* (6); IORDAN, 1937 : *zvăpăiat* (23) ; ROSETTI [-BYCK], 1943 : *băiat* (130).

GRAM. ACAD., 1954 : *îmbăiat, speriate* (I 320).

î / îi̯ : cîne / cîine etc.

Repartiție teritorială : *mîini* : Muntenia, Dobrogea, estul Olteniei ; *mîni* : restul teritoriului dacoromân (ALR II, vol. I, h. 48) ; *cîini* : Muntenia, Dobrogea, Oltenia, exceptînd vestul și nord-vestul, izolat, sudul și sud-estul Transilvaniei (ALR I, h. 130) ; *cîine* : Muntenia, Dobrogea, estul Olteniei ; *cîne* : restul teritoriului dacoromân (ALR II, S. n., vol. III, h. 662).

I. 1780 – 1828

Muntenia : VĂCĂRESCU, 1787 : *mîine* (87).

Moldova : ȘCOLERIU, 1789 : —

Transilvania : MICU-ȘINCAI, 1780 : *cîni* (14) ; TEMPEA 1797 : *cîne, cînele* (12), *mîne* (166), *pîine* (16) ; BUDAI-DELEANU, c. 1815–1820 ; *cîne* (I 67^{v}), *mîne* (II 80^{v}), *pîne* (I 67^{r}) ; DIACONOVICI-LOGA, 1822 : *cîne* (45), *pîne* (9).

II. 1828 – 1866

Muntenia : ELIADE, 1828 : *pîine* (XXVI) ; GRAM. RUM., 1835 : *cîine* (5), *mîine* (78) ; GOLESCU, 1840 : *cîine* (10, 76), *mîine* (76), *pîine* (10, 76) ; MASSIM, 1854 : *cîne* (17, 95) ; STILESCU, 1860 : *cîne* (17), *mîne* (14) ; PONTBRIANT, 1874 : *pîne* (26).

Moldova : SEULESCU, 1833 : „La numele ce se termină în *îne* graiul comun intercălează un *i*, precum : la *pîne* zicem *pîine*, la

mîne, mîine, cîne, cîine ș. a." (I 67); pîine (I 16, 56), pînea (I 16); MĂCĂRESCU, 1848 : mîne (82); NĂDEJDE, 1884 : cîni, pîni (40).

Transilvania : ISZER, 1846 : cîine (21), pîne (erată); BĂLĂȘESCU, 1848 : cîne (22), pîne (27); CÎMPEANU, 1848 : mîne (120); MUNTEANU, 1860 : pîne (15); MIHELȚIANU 1870 : cîne (4); MANLIU, 1874 : cîne, cîni (81), mîine (64).

CIPARIU, 1869 : „mai în toate cărțile bisericești" *î* se pronunță ca diftongul *îi* : *cîine, mîine, pîine* în loc de *cîne, mîne, pîne* (52).

III. 1893–1963

TIKTIN, 1863 : *mîini*, mai puțin bine *mîni* (I 56), *cîine* (197); PHILIPPIDE, 1897 : *cîne, cîni* (39); DENSUSIANU-CANDREA-CARACOSTEA, 1910 : *cîine* (197), *pîine* (196); ADAMESCU-DRAGOMIRESCU, 1920 : *cîine* (259), *cîinele* (244), *cîne, cînesc* (315); IORDAN, 1937 : *cîne* și *cîine*, *mîne* și *mîine*, *mîni* și *mîini* (9); ROSETTI [-BYCK], 1943 : *cîine* (15), *mîine* (70).

GRAM. ACAD., 1954 : *pîine, mîine, mîini* (unii admit și formele *pîne, mîne, cîne* (I 54)).

o̯a/ọ : poartă / pọrtă ; soare / sọre

Repartiție teritorială : *ọ* : Transilvania, exceptînd estul și sud-estul, Maramureș, Crișana, nord-estul Banatului ; *o̯a* : restul teritoriului dacoromân (Ion Gheție, *Cu privire la repartiția graiurilor dacoromâne*, în SCL, XX (1969), nr. 3, p. 340 ; ALRM II, vol. II, h. 212 : *moarte*).

I. 1780–1828

Muntenia : VĂCĂRESCU, 1787 : *oale, oase* (99), *foarte* (86).

Moldova : ŞCOLERIU, 1789 : *aproape* (55), *măsoară* (30).

Transilvania : MICU-ŞINCAI, 1780 : „*o* ... sonat ac si fiat *oa* : *porta* ..., *sorte* ... lege *poartă*, *soarte* (6); TEMPEA, 1797 : „în loc de *oa* ceteşte numai *o*; adecă : *hotărîtore*, *ore*, *flore*, *pote*, *tote*, *izvoră* şi altele" (220); ŞINCAI, 1805 : *moara*, *poarta*, *soare*, *soarte* (17); BUDAI-DELEANU, c. 1815–1820 : „ ... *oa* să-l grăiască norodul şi fieştecare cum s-au obicinuit, dar la scrisoare nu trebuie să se scrie şi atunci vom scrie *Domne...*, *flore...*" (I 80^{r}); DIACONOVICI-LOGA, 1822 : nu *doarme* ci *dorme* (149), *morte*, *mortea* (7), *sore* (45).

II. 1828–1893

Muntenia : HELIADE, 1828, *foarte* (32), *soarele* (86); GRAM. RUM., 1835 : *soare* (4); GOLESCU 1840 : *oală* (2); „rumânii zic *foarte*, *poate*, iar ardelenii *fórte*, *póte*" (202); MASSIM, 1854 : *doamnă* (2), *moarte* (4); STILESCU, 1860 : *o* se aude *oa* cînd în silaba următoare e un *ă* sau *e* : *doamnă* (scris cu *ó*) (4); PONTBRIANT, 1874 : *poarta*, *soarte* (8).

Moldova : SEULESCU, 1833 : *poame*, *floare* (I 58), *moale*, *foale* (I 59); MĂCĂRESCU, 1848 : *poartă* (9), *soare* (5); NĂDEJDE, 1884 : *o* accentuat s-a prefăcut în *oa* cînd în silaba următoare se află *ă* sau *e* : *toată*, *coate*, *moartă*, *noapte* (28).

Transilvania : ISZER, 1846 : *fecioră*, *nepotă* (24), *coastă* (19), *moartă* (22); BĂLĂŞESCU, 1848 : *zboară*, *doboară*, *poate* (108); CÎMPEANU, 1848 : *foarte* (2), *poate* (2, 239–240); MUNTEANU, 1860 : *oameni* (5), *moarte* (7)

(scrise cu *ó* = *oa*, p. 2); MIHELȚIANU, 1870 : *coarne* (25), *coastă* (43); MANLIU, 1874 : *soarele* (4), *foarte* (18).

CIPARIU, 1869 : „Pe alocurea ω ca şi ѫ se pronunţă prea deschis, ca *oa* sau *ua*, pr. *moarte*, *fuarte* în loc de *mωrte*, *fωrte*...” (57).

III. 1893—1963

TIKTIN, 1893 : *moară* (I 3), *poartă* (I 2); SUCHIANU, 1895 : *moară*, *moare* (20); PHILIPPIDE, 1897 : *roagă*, *poartă* (11); DENSUSIANU-CANDREA-CARACOSTEA, 1910 : *coadă* (191), *foame* (196); ADAMESCU-DRAGOMIRESCU, 1920 : *foarte* (307), *roată* (265); IORDAN, 1937 : *moară* (10), *moarte* (15); ROSETTI [-BYCK], 1943 : *foame* (31), *roagă* (16).

GRAM. ACAD., 1954 : *floare* (I 127), *moară* (I 133).

o/o̯a (ọ) : nouă / noauă (nọuă)

Repartiție teritorială : *nouă* : Muntenia, Dobrogea, estul Olteniei, sudul și estul Moldovei ; *noauă*, *nọuă* : restul teritoriului dacoromân (P ă t r u ț, *Rostirea* nouă).

I. 1780—1828

Muntenia : VĂCĂRESCU, 1787 : *ploao* (120).

Moldova : ȘCOLERIU, 1789 : *doaî*, *noaî* (22), *oaî* (19).

Transilvania : MICU-ȘINCAI, 1780 : *două*, *nouă*, *vouă* (33); TEMPEA, 1797 : *noao* (adj., pron.), *noo* (numeral) (198), *oao* (198); BUDAI-DELEANU, c. 1815—1820 : *ploao* (I 148ʳ), *voao* (I 89ᵛ); DIACONOVICI-LOGA, 1822 : *noao*, *voao* (69, 76); *doo zeci*, *doo mii* (67).

II. 1828–1893

Muntenia : HELIADE, 1828 : *plouă* (39); GRAM. RUM., 1835 : *două* (4, 30), *vouă*, *plouă* (68); GOLESCU, 1840 : *dooă* (19), *nooă* (20); MASSIM, 1854 : *nouă* (2), *plouă* (137); STILESCU, 1860 : *două* (6) *nouă*, *vouă* (9); PONTBRIANT, 1874 : *două*, *nouă* (48).

Moldova : SEULESCU, 1833 : *două* (I 39), *plouă* (I 37); MĂCĂRESCU, 1848 : *două* (7); NĂDEJDE, 1884 : *nouă*, *vouă* (39).

Transilvania : ISZER, 1846 : *două* (65), *voauă* (173); BĂLĂŞESCU, 1848; *noauă* (52, 58), *voauă* (58); CÎMPEANU, 1848 : *ploauă* (13); MUNTEANU, 1860, *ouă* (13), *nouă* (scris *noue*) (30), *ploauă* (scris *plóă*) (56); MIHELŢIANU, 1870 : *noauă*, *voauă* (39); MANLIU, 1874 : *două* (59).

CIPARIU, 1869 : *două*, *nouă* (27).

III. 1893–1963

TIKTIN, 1893 : *două* (I 117); SUCHIANU, 1895 : *două* (53, 113), *rouă* (92); PHILIPPIDE, 1897 : *nouă*, *vouă* (58); DENSUSIANU-CANDREA-CARACOSTEA, 1910 : *două* (199), *nouă* (192); ADAMESCU-DRAGOMIRESCU, 1910 : *nouă*, *vouă* (273); IORDAN, 1937 : Trebuie evitată pronunţarea cu *o* deschis în cuvinte ca *nouă* (3); ROSETTI [BYCK], 1943 : *nouă* (51).

GRAM. ACAD., 1954 : rostirea *dọu̯ă nọu̯ă* (ba chiar *d°au̯ă*), obişnuită prin Ardeal, trebuie evitată (I 86).

Consonantism

labiale moi / labiale dure : **galben / galbăn ; Petru / Pătru ; merg / mărg** etc.

Repartiţie teritorială : *albaţă* : Moldova, jumătatea nordică a Crişanei, nordul şi nord-estul Transilvaniei (ALRM I, h. 150); *galbăn* : Moldova, nordul Banatului, Cri-

şana, Transilvania de nord şi nord-est (ALR II, S.n., vol. IV, h. 1216); *pă*: Muntenia, estul Olteniei, Crişana, Maramureş, vestul şi sud-estul Transilvaniei (ALRM I, vol. II, h. 225); *să lovască*: centrul şi sudul Crişanei, nordul Transilvaniei (fără Maramureş) (ALR II, S.n., vol. IV, h. 972); *mărs*: Moldova de nord, nordul Transilvaniei, Maramureş, Crişana (ALR II, S.n., vol. V, h. 1432).

I. 1780–1828

Muntenia :	VĂCĂRESCU, 1787: *iubesc* (18), *să iubesc, să iubească* (76), *Petru* (17), *merg* (16), *să meargă* (104); *pă* și *pe* (20), *Pătru* (34), *păntru* (18), *păste* (86).
Moldova :	ŞCOLERIU, 1789: *iubesc* (4), *Petru* (21); *iubăsc* (47), *iubască* (41).
Transilvania :	MICU-ŞINCAI, 1780: *curcubeu* (77), *galben* (85), *pe* (11), *pentru ce* (59), *Petru* (62); TEMPEA, 1797: *curcubeu* (19), *iubesc* (102), *Petru* (23), *Pavel* (195), *merg* (142), *moldovan* (18); BUDAI-DELEANU, c. 1815–1820: *pentru* (II 89r), *Petru* (I 45r, 45v, 58r), *merg* (I 20v), *tocmeală* (I 65r); DIACONOVICI-LOGA, 1822: *albeață* (41), *Petru* (48), *Pavel* (161), *merg* (130), *galbăn* (41), *gălbănuș* (41), *moldovan* (39).

II. 1828–1893

Muntenia :	HELIADE, 1828: *albeață* (151), *iubesc* (38, 39), *vorbesc* (55), *vorbiască* (56), *pe* (77), *pentru* (106), *Petru* (77), *lovesc* (4), *merg* (88), *tocmesc* (152), *tocmeală* (52), *pă* (77); „natura limbii schimbă de multe ori pe *e* în *ă*": *pe, pă* (100); GRAM. RUM., 1835: *iubesc* (77), *vorbesc* (49), *vorbească* (67), *pe* (8, 10, 31), *merg* (68,

69), *meargă* (68); *pă* (7, 77); GOLESCU, 1840 : *iubesc* (21), *vorbesc* (87), *pentru* (62), *merg* (88), *mersei* (10); „unii pă *ă* îl schimbă în *e*, cum în loc dă ... *pă* zic *pe*" (199); *pă* (18), *Pătru* (18 tabel 4), *văşmîntul* (16 tabel 3); MASSIM, 1854 : *pe* (11), *pentru că* (13), *merg* (14), *mergînd* (14); STILESCU, 1860, *iubesc* (9), *vorbesc* (5), *pe* (13), *Petru* (10, 11), *vestmînt* (17); PONTBRIANT, 1874 : *iubesc* (73), *lovesc* (46), *moldovean* (16).

Moldova : SEULESCU, 1833 : *albeaţă* (I 176), *zdrobesc* (I 11), *ospeţ*, nu *ospăţ*; *pe*, nu *pă*; *pomet* nu *pomăt* (I 62), *păste*, *peste*, *păsteşte*, *pesteşte* (I 167), *păscărie* (I 195); MĂCĂRESCU, 1848 : *iubesc* (11), *Petru* (11), *Pavel* (10), *merg*, *meargă* (58); NĂDEJDE, 1884 : *beată*, *bată* (24), *merg* (215); *gălbănuş*, *gălbănuşuri* (82), *Pătru* (194).

Transilvania : ISZER, 1846 : *iubesc* (41), *pe* (96), *Petru* (211), *Pavel* (212), *zmeu* (28); *pă* (86), *moldovan* (21); BĂLĂŞESCU, 1848 : *curcubeu* (20), *vorbesc* (88), *merg* (35, 67); *bărbece* (17); CÎMPEANU, 1848 : *vorbesc* (206), *pentru* (126, 204), *Petru* (47), *merg* (81), *galbăn* (67); MUNTEANU, 1860 : *se iubesc* (41), *Petru* (12, 25), *Pavel* (12), *merg* (40); *umăd*, *umed* (5); MIHELŢIANU, 1870 : *iubească* (39), *pentru* (32), *Petru* (29), *merg* (35); MANLIU, 1874 : *să iubească* (55), *Petru* (21, 30), *merg* (100).

CIPARIU, 1869 : *Petru* (221), *veşmînt* (62).

III. 1893–1963

TIKTIN, 1893 : *galben* (I 33), *vorbesc* (I 17), *Petru* (I 64), *zmeu* (I 68); SUCHIANU, 1895 : *vorbesc* (201), *pe* (70), *pentru* (228), *vesmînt* (85),

meargă (30), *merg* (19), *zmeu* (50); PHILIPPIDE, 1897 : *bejenie*, (40), *moldovean*(27), *zmeu* (30); *curcubău* (35), *gălbănuș* (30), *gălbănări* (44), *păscuit*(17); DENSUSIANU-CANDREA-CARACOSTEA,1910 : *vorbesc* (246), *pentru* (259); ADAMESCU-DRAGOMIRESCU, 1920 : *să vorbească*, *vorbesc* (290), *pe* (310), *să meargă* (289), *merg* (287); IORDAN, 1937 : se recomandă *e* în cuvintele : *carpen*, *galben*, *pomet* etc. (5); *vorbească* (11), *lovesc* (203), *merg* (164), *zmeu* (23); ROSETTI-BYCK, 1943 : *albeață* (132), *curcubeu* (27), *galben* (46), *meargă*, *merg* (87), *primesc* (86), *zmeu* (24).

GRAM. ACAD., 1954 : rostirile regionale *pă* (I 83), *pîn* (I 85) trebuie evitate.

d moale / d dur : de / dă etc.

Repartiție teritorială : *dă* : Muntenia, estul Olteniei, sud-estul Transilvaniei, Banat, exceptînd sud-estul, centrul Crișanei ; *de* : restul teritoriului dacoromân (ALRM I, h. 155) ; *dăscui*, *dășcui* : Muntenia, sud-estul Olteniei, sud-estul Transilvaniei, Banat, exceptînd sud-estul, jumătatea sudică a Crișanei *descui (discui)* : restul teritoriului dacoromân (ALRM II, vol. I, h. 288).

I. 1780 –1828

Muntenia : VĂCĂRESCU, 1787 : *de la* (20); *dă la* (20, 37), *dăparte* (87); „*î* să amestecă cu *i*" : *dîn*, *din* (97).

Moldova : ȘCOLERIU, 1789 : *de la* (56), *destul* (55).

Transilvania : MICU-ȘINCAI, 1780 : *dedesubt*, *departe* (54); TEMPEA, 1797 : *adevărat* (167), *deșertăciune* (52), *îndăstulare* (49); BUDAI-DELEANU, c. 1815–1820 : *adevărat* (I 82^{v}), *de la* (I 47^{v}, 50^{v}, 51^{r}), *din* (II 89^{v}, 91^{r}); DIACONOVICI-LOGA, 1822 : *adevăr* (150), *de* (43), *departe* (148), *desfac* (23).

II. 1828 –1893

Muntenia : HELIADE, 1828 „Natura limbii schimbă de multe ori pe *e* în *ă*" : *de*, *dă* (100);

defăima (79), *departe* (109), *despărțesc* (70), *îndestulare* (2); GRAM. RUM., 1835 : *de* (10), *de la* (8), *din* (77); GOLESCU, 1840 : *adevăr* (64); *dă* (21, 35), *dăfăimare* (16); *dăosăbire* „îl putem zice și" *deosebire*; *dîn* (62); MASSIM, 1854 : *adevărat, de, despre* (11), *din* (72); STILESCU, 1860 : *adevărat, de* (13), *departe, destul* (14); PONTBRIANT, 1874 : *adevărat* (121), *de, de la* (35), *departe* (122), *din* (126).

Moldova : SEULESCU, 1833 : *de* (I 25, 163), *de la* (I 25), *din* (I 163); MĂCĂRESCU, 1848 : *de* (19, 20), *de la* (20), *departe* (103), *destul* (37), *din* (71); NĂDEJDE, 1884 : *adevăr* (24), *defaimă* (13), *deschid* (71).

Transilvania : ISZER, 1848 : *cu adăvărat* (216); BĂLĂȘESCU, 1848 : *departe* (127), *depărta* (82), *despart* (83), *deștept* (83); CÎMPEANU, 1848 : *adevărul* (35), *de* (104, 122), *din* (122); MUNTEANU, 1860 : *adevăr, departe, dînsus* (61); MIHELȚIANU, 1870 : *adevărul* (10), *de la* (66); MANLIU, 1874 : *de departe* (63), *destul* (65), *se deșteaptă* (12), *din* (67).

CIPARIU, 1869 : „*de* în mare parte a românimei se pronunță ca *dă*, însă în mai mare ca *de*" (31); *deschid* (36), *desculț* (117).

III. 1893–1963

TIKTIN, 1893 : rostirea *dă* pentru *de* este neadmisibilă : (I 128); SUCHIANU, 1895 : *de* (228), *departe* (220), *dezgropa* (37); PHILIPPIDE, 1897 : *deșert* (32), *destul* (48), *deștepți* (53), *dezghieț* (32); DENSUSIANU-CANDREA-CARACOSTEA, 1910 : *demult* (254), *despre, se deșteaptă* (236), *dincoace* (254); ADAMESCU-DRAGOMIRESCU, 1920 : *adevărul* (250), *de* (295, 310), *departe* (309), *din* (310), *dincolo* (309); IORDAN, 1937 : *decît* (42), *dezmiardă* (14), *despre* (42);

ROSETTI [-BYCK], 1943 : *dedesubt* (125), *departe* (36), *destul* (61).
GRAM. ACAD., 1954 : trebuie evitate pronunțările : *dă*, *dă la* (I 85).

s, z, ţ moi / s, z, ţ dure : sec / săc ; zeamă / zamă ; ţes / ţăs etc.

Repartiție teritorială : Durificarea consoanelor *s*, *z*, *ţ* este răspîndită în tot teritoriul dacoromân, excluzînd Muntenia propriu-zisă (ALR I, material necartografiat, întrebarea 187 ; ALRM I, h. 73, 144, 153 ; ALRM I, vol. II, h. 315 ; ALRM II, vol. I, h. 31).

I. 1780—1828

Muntenia : VĂCĂRESCU, 1787 : *seamă*[1] (83), *simţ* (77), *înştiinţez* (70), *înţelept* (24), *puţin* (90), *Dumnezeu* (60, 89), *să zice* (57).

Moldova : ŞCOLERIU, 1789 : *măsurasem* (31), *singur* (55), *zidiu* (cu ѕ, 17), *şesăzeci* (23), *dinsăle* (27), *sîngur* (27).

Transilvania : MICU-ŞINCAI, 1780 : *seara* (78), *secure* (81), *măsea* (79), „*tiene*, „*tie* ... lege *tziene*, *tzie*" (7), *cuţitul* (scris *cutitul*) (63), *zece* (scris *diece*) (33), *tîrziu* (scris *tîrdiu*) (56) ; *sama* (57), *zamă* (96) ; TEMPEA, 1797 : *seamănă* (191), *Dumnezeu* (161, 184, 185), *zio*, *ziua* (13), *clopoţel* (36), *ţigan* (38), *viţel* (137) ; *sara* (189), *său*, *săuri* (42), *sămănătură*, *sămănături* (58), *astăz* (206), *ţăpuş*, *ţăpuşuri* (45) ; BUDAI-DELEANU, c. 1815—1820 : *alaltă seară* (I 80ᵛ), *Dumnezeu* (I 53ʳ), *piedziş* (II 82ʳ), *tîrdziu* (II 81ʳ), *tieso* cet. *ţes*, *tieno* cet. *ţien* (I 35ʳ), *căţea* (I 72ʳ) ; *dusăi*, *pusăi* (I 143ᵛ), *sec* (I 34ʳ), *vasăle* (I 71ʳ) ; *tieno* [citeşte]

[1] Am inclus în această enumerare şi cuvîntul *seamă* (< magh. *szám*) întrucît are aceeaşi repartiţie cu *seară* etc.

ţîn (I 42ᵛ); DIACONOVICI-LOGA, 1822: *seamă* (150), *seară* (148), *ziua* (18), *zece* (66), *minţit* (131), *puţin* (150), *sămţit* (131), *ţepiş* (149); *sară* (148), *auzam* (107), *urzală* (42), *zăr* (8), *căţa* (56).

II. 1828–1893

Muntenia : HELIADE, 1828: *singur* (76), *tinereţea* (84), GRAM. RUM., 1835: *fusei* (42), *mă silesc* (70), *înţeleg* (51), *înţelept* (36), *ţiu* (58), *Dumnezeul* (84); GOLESCU, 1840: *mătasea* (16 tabel 2), *seară* (63), *semăn* (60 tabel), *seu* (9), *păzind* (140); *să samăn*, *sămănătura* (60 tabel), *Dumnezău* (10, 143); MASSIM, 1854: *seamă* (12), *seci* (6), *semn* (22), *oţel* (22), *puţin* (5), *viţea* (19), *zic* (64), *zile* (6); STILESCU, 1860: *dusei* (34), *seamănă* (57), *sete* (18), *simţire* (38), *înţelept* (5), *ţest* (53), *viţea*, *viţel* (4), *zic* (51); PONTBRIANT, 1874: *însemnată* (40), *seamănă* (135), *sete* (20), *bărbăţel* (9), *căţel* (20), *căţea* (17), *ţipet* (127), *Dumnezeu* (14), *zece* (47), *zis* (102); *sămîna* (83).

Moldova : SEULESCU, 1833: *seama* (I 172), *viţea* (I 65); *Csărse* (= Xerxe) (I 11), *sama* (I 172), *douăzăci* (I 68), *mult* (I 23), *oţăl* (I 48), *toţ* (I 23); MĂCĂRESCU, 1848: *asemănarea* (84), *semănate* (98), *Dumnezeule* (73), *zece* (33), *înţelept* (39), *puţin* (39); NĂDEJDE, 1884: schimbarea lui *e* în *ă* şi prefacerea grupei *ea* în *a* după *s*, *z*, *ţ* nu este admisă în limba literară (ex.: *săc*, *sări*, *sară*, *zăr*, *ţăs*) (25); trebuie rostit şi scris *băieţi* nu *băieţ* (90).

Transilvania : ISZER, 1846: *seară* (15), *sete* (199), *simţi* (47), *căţea* (21), *căţel* (39), *înţeleg* (116), *puţintel* (195), *zic* (71), *ziua* (72); *deosăbit*

(181), *sămăna* (141), *sătos* (188), *zamă* (51); BĂLĂȘESCU, 1848: *seară* (14), *sec* (84), *seu* (20), *serbez* (108), *zeamă* (46), *zio* (14), *cățel*, *cuțit* (23), *oțețesc*, *oțețire* (156); *sărbează* (108), *zăr* (16), *înțăp* (156); CÎMPEANU, 1848: *fusei* (93), *semănat*, *semănătură* (36), *cățel* (46), *țin* (106), *Dumnezeu* (87), *zece* (74), *zi* (248); *fiersă*, *fiarsă* (116), *seara* = *sara* (120); MUNTEANU, 1860: *secare*, *secere* (15), *seară* (12), *cățea* (15), *oțet*, *puțin*, *ținut* (8), *zece* (31); *zamă* (20), *zăr* (22); MIHELȚIANU, 1870: *secer* (64), *securea* (14), *Dzeu* (39); MANLIU, 1874: *însemnate* (31), *seceră* (12), *deseară* (64), *cuțit* (35), *iuțeală* (18), *puțin* (65), *tîrziu* (18), *zece* (18).

CIPARIU, 1869 : „viciure în vorbire": „uzul nestîmpărat al vocalelor oscure *ă* și *î* ... precum: *zău*, *zî* în loc de *zeu*, *zi*; *sămn*, *sîngur* în loc de *semn*, *singur*... *țăs*, *țîie* în loc de *țes*, *ție* (166)"; *sară*, *samănă* „sau cel puțin" *seară*, *seamănă* (25—26).

III. 1903—1963

TIKTIN, 1893: *seară* (I 58), *sete*, *tuse* (I 57), *cățelușe* (I 55), *subțire* (I 13), *ziua* (I 3); SUCHIANU, 1895: *semn* (53), *cățea* (60), *vițea* (61), *țigan* (29), *ziua* (74), *Dumnezeu* (75); PHILIPPIDE, 1897: *secere*, *secure*, *sete* (42), *zic* (78), *ziuă* (22), *cățea* (27), *vițea* (23), *oțetar* (28), *țigane* (24); *său* (32), *sîtă* (27), *tusă* (17), *zamă* (18), *zămuri* (22); DENSUSIANU-CANDREA-CARACOSTEA, 1910: *seama* (238), *seară* (201), *sete* (196), *tîrziu* (237), *ziua* (240), *puțin* (254); ADAMESCU-DRAGOMIRESCU, 1920: *seară* (265), *ziuă* (263); IORDAN, 1937: *seară*, *seamăn* (12); ROSETTI [-BYCK], 1943: *secure* (27), *simt* (20), *cățea* (33), *zece* (65), *ziua* (39).

GRAM. ACAD., 1954: Pronunțările regionale *sări* („seri"), *vițăl*, *zăce* trebuie evitate (I 83).

ș, j moi / ș, j dure : a) șed / șăd ; slujesc / slujăsc etc.

Repartiție teritorială : pronunțarea dură a consoanelor *ș*, *j* este răspîndită în Moldova, Transilvania, exceptînd sud-estul, sud-vestul și unele puncte din partea centrală, în Maramureș, Banat și, parțial, în Oltenia, sudul și estul Munteniei. Fenomenul apare cu o intensitate mai mică și în Crișana (ALRM I, vol. II, h. 205 ; ALR I, vol. II, h. 284 ; ALR II, S.n., vol. III, h. 817 ; vol. V, h. 1472).

I. 1780—1828

Muntenia : VĂCĂRESCU, 1787 : „*î* să amestecă cu *i*, precum ... șî, *și*" (97) ; *călușăl* (36), *șărpi* (27), *grijăsc* (103).

Moldova : ȘCOLERIU, 1789 : —

Transilvania : MICU-ȘINCAI, 1780 : *deșert* (scris *desiert*) (78) ; TEMPEA, 1797, *șea* (15), *șerpi* (52), *sfîrșit* (41) ; BUDAI-DELEANU, c. 1815—1820 : *deșert* (II 83ᵛ), *șed* (I 47ʳ) ; DIACONOVICI-LOGA, 1822 : *în deșert* (151), *șed* (83), *voi ședea* (162) ; *șăd* (113).

II. 1828—1893

Muntenia : HELIADE, 1828 : *îngrijirea* (91, 97), *negreșit* (92), *va fi săvîrșit* (93) ; *rămășițile* (96), *șăzi* (93) ; *slujăsc* (74) ; GRAM. RUM., 1835 : *mișel*, *mișea* (15) ; *așăz* (63), *șăz* (58) ; GOLESCU, 1840 : „Alții pă *î* îl schimbă în *i*, cum în loc de *șî*, zic *și*"... (199) ; *șăd*, *șăzi* (60 tabel), *frumușăl*, *mielușăl*, *călușăl* (121), *slujăsc* (218) ; MASIM, 1854 : *frumușel* (25) ; *se înșeală* (13), *negreșit* (12), *ai șezut* (12) ; STILESCU, 1860 : *frumușel* (4), *a ședea* (11) ; PONTBRIANT, 1874 : *mișel* (37), *negreșit* (121), *rușine* (108), *ai înșălat* (57).

Moldova : SEULESCU, 1833 : *jigăraie* (I 176), *mielușea*, *mielușel* (I 65) ; MĂCĂRESCU,

1848 : *șed* (44); NĂDEJDE, 1884 : schimbarea lui *e* în *ă* în cuvinte ca *șed* etc. nu e primită de limba literară (25);

Transilvania : ISZER, 1846 : *deșert* (8), *înșelăciune* (214), *jidov* (40), *mă rușinez* (171), *înșălătoriu* (199); BĂLĂȘESCU, 1848 : *înșel* (83), *șea* (28) : CÎMPEANU, 1848 : *mișelie* (47), *rușine* (117), *șed* (98); MUNTEANU, 1860 : *deșert* (22), *mișel* (28), *șezînd* (8); MIHELȚIANU, 1870 : *deșert* (scris *desiertu*) (10); *șerpii* (scris *sierpii*) (5).

CIPARIU, 1869 : „viciure în vorbire" : *șăz, șî, șîe* în loc de *șez, și, șie* (166).

III. 1893–1963

TIKTIN, 1893 : *jefui* (I 22), *străjer, coșer* (I 17), *mișel* (I 68), *șerpui* (I 22); PHILIPPIDE, 1897 : *mojică* (15), *vătăjel* (26), *mișel* (26), *șerpoaică* (15), *șirag* (32); *jîlț* (31), *jîtar* (26); *șîpot, șîroi* (31); DENSUSIANU-CANDREA-CARACOSTEA 1910 : *greșit* (277), *șireată* (256); „Substantivele terminate în *-jă, -șă* (*coajă, ușă*) se pronunță și se scriu cu *-je, -șe*" (208); ADAMESCU-DRAGOMIRESCU, 1920 : *necăjesc, necăjit* (306), *vraje* (324), *așezămînt* (313), *mișel, moșie* (322), *șezătoare* (319); IORDAN, 1937 : *arșiță* (38), *așijderea* (26), *șed* (12); ROSETTI [-BYCK], 1943 : *negreșit* (125), *șireată* (147).

GRAM. ACAD., 1954 : trebuie evitate pronunțări ca *șăd* = *șed* (I 83).

b) șase, șapte, șarpe / șese, șepte, șerpe

Repartiție teritorială : *șarpe*: Muntenia, estul Olteniei, Dobrogea, sud-estul Transilvaniei, sud-vestul Moldovei, (izolat) Banat ; *șerpe* (*șĕrpe, șierpe* etc.) : restul teritoriului dacoromân ; *șapte* : Muntenia, Oltenia, Dobrogea, Banat, sudul Crișanei și al Moldovei, sud-estul Transilvaniei ; *șepte* (*șĕpte* etc.) : restul teritoriului dacoromân (Gheție-Mareș, *GD*, 180).

I. 1780–1828

Muntenia : VĂCĂRESCU, 1787 : *şarpe* (22).

Moldova : ŞCOLERIU, 1789 : *şesi*, *şepti* (22).

Transilvania : MICU-ŞINCAI, 1780 : *şese*, *şepte* (scris *siesse*, *siepte*) (33); TEMPEA, 1797 : *şase*, *şapte* (97), *şarpe* (52), *şearpe* (20); BUDAI-DELEANU, c. 1815–1820 : *şerpe*, *şepte* (I 34[r]); DIACONOVICI-LOGA, 1822 : *şase*, *şapte* (66).

II. 1828–1893

Muntenia : GOLESCU, 1840 : *şase*, *şapte* (20); MASSIM, 1854 : *şease*, *şeapte* (scris *şésse*, *şépte*) (82); GRAM., ROM., ed. a 14-a, 1858 : *şase*, *şapte* (53); PONTBRIANT, 1874 : *şease*, *şeapte* (scris *şésse*, *şépte*) (47).

Moldova : SEULESCU, 1833 : *şerpe* (I 31); MĂCĂRESCU, 1848 : *şede* (I 41); NĂDEJDE, 1884 : „În limba literară s-au primit formele *şese*, *şepte*, dar se poate să întrebuinţăm şi pe cele munteneşti" (17).

Transilvania : ISZER, 1846 : *şese*, *şepte* (65); BĂLĂŞESCU, 1848 : *şase* (52), cor. erată *şease* (scris *şése*), *şeapte* (scris *şépte*) (52); CÎMPEANU, 1848 : *şerpele* (46), *şese*, *şepte* (74); MUNTEANU, 1860 : *şease*, *şeapte* (scris *şésse*, *şépte*) (30); MIHELŢIANU, 1870 : *şepte* (33), MANLIU, 1874 : *şease*, *şase* (57).

CIPARIU, 1869 : corectă este pronunţia *şęde*, *şępte* (scris cu ѣ) (54–56).

III. 1893–1963

TIKTIN, 1893 : *şerpe, şărpe* (I 8), *şase, şapte* (În Mold. : *şese, şepte*) (I 118); SUCHIANU, 1895 : *şase, şapte* (113); PHILIPPIDE, 1897 : *şese, şepte* (71); DENSUSIANU-CANDREA-CARACOSTEA, 1910 : *şarpele*(206), *şase, şapte* (230); ADAMESCU-DRAGOMIRESCU, 1920 : *şase, şapte* (281); IORDAN, 1937 : *şapte, şade, şase* nu *şeade, şease* etc. (12); ROSETTI [-BYCK], 1943 : *şase, şapte* (65).

GRAM. ACAD., 1954 : *şase* (I 225).

r moale / r dur : a) strig / strîg ; trebuie / trăbuie

Repartiţie teritorială : *stricat* : Banat, Crişana, Transilvania, Moldova (fără partea sudică) ; *stricat* : restul teritoriului dacoromân (ALR II, S.n., vol. V, h. 1341) ; *trăbuie (-bie, -bă)* : Banat, Crişana, Transilvania, exceptînd estul şi sud-estul, jumătatea nordică a Olteniei ; *trebuie* : restul teritoriului dacoromân (ALR II, vol. I, h. 168) ; *trămur (triă-, trî-)* : Banat, Crişana, centrul şi sud-vestul Transilvaniei, Maramureş ; *triămur* : arii difuze în Moldova ; *tremur* : restul teritoriului dacoromân (ALRM I, vol. I, h. 139).

I. 1880–1828

Muntenia	:	VĂCĂRESCU, 1780 : *trebuieşte* (97).
Moldova	:	—
Transilvania	:	TEMPEA, 1797 : *strigare* (49), *trebuieşte* (212); DIACONOVICI-LOGA, 1822 : *întrebat* (28), *strig* (85), *tremur* (113).

II. 1828–1893

Muntenia	:	HELIADE, 1828 : *trebuie, trebuincios* (80); GRAM. RUM., 1835 : *strigă* (83), *trebuie* (73); MASSIM, 1854 : *stric* (64); STI-

LESCU, 1860 : *stricat, stricăcios* (5), *să tremure* (65); PONTBRIANT, 1874 : *trebuie* (29, 71).

Moldova : SEULESCU, 1833 : *trebuie* (I 18); *răci* (adj.) (I 47), *zgîrîi* (I 11); MĂCĂRESCU, 1848 : *tremurat, tremur* (50); NĂDEJDE, 1884 : *a striga* (193), *trebuie* (217).

Transilvania : ISZER, 1846 : *întreba* (197), *stric* (184), *striga* (196), *trebuie* (198); BĂLĂŞESCU, 1848 : *răci* (16); CÎMPEANU, 1848 : *stricat, stricăcios* (67), *a trebui* (190); MUNTEANU, 1860 : *a strica* (54), *trebuie* (56); MIHELŢIANU, 1870 : *strig* (17), *au trebuit* (46); MANLIU, 1874 : *strică* (12), *strig* (100), *trebuie* (65).

CIPARIU, 1869 : pronunţia *strîc, strîg*, în loc de *stric, strig* nu este admisă de cărţile bisericeşti (35); în uzul „vulgar“ : *trămur*, însă *tremur* „în uz şi în cea mai mare parte a cărţilor bisericeşti” (101); *răci* (adj.) (30, 101); *rѣble*, la unii *rale* (101).

1893–1963

TIKTIN, 1893 : *întreba* (I 131), *strigă* (I 24); SUCHIANU, 1895 : *trebuie* (217); PHILIPPIDE, 1897 : *strigăt, tremur* (36); DENSUSIANU-CANDREA-CARACOSTEA, 1910 : *trebuie* (274); ADAMESCU DRAGOMIRESCU, 1920 : *se întrebuinţează* (248), *trebuie* (232); IORDAN, 1937 : *strica, strig* (5), *trebuie* (13); ROSETTI [-BYCK], 1943 : *a striga* (79), *trebuie* (82).

GRAM. ACAD., 1954 : *a trebui* (I 253); rostirile regionale cu *ă* în loc de *e* ca *răle* etc. trebuie evitate (I 83).

b) -ar, -er, -tor / -ariu, -eriu, -toriu

Repartiţie teritorială : *-arĭ, -arĭ*^{u} : Moldova, Transilvania, exceptînd o zonă restrînsă din sud-est, Maramureş, Crişana, exceptînd o zonă restrînsă din nord-vest, Banat,

Oltenia, sud-estul Dobrogei, vestul şi, izolat, sud-estul Munteniei; *ar*: Muntenia, exceptînd vestul şi unele puncte din nord-est, Dobrogea, vestul Crişanei, izolat, sud-estul Transilvaniei (ALR I, S.n., vol. II, h. 503, 504, 508, 509, 511, 515, 517, 518, 521, 533; Petrovici, *Repartiţia graiurilor*, p. 14); *cerįu* (*cerⁱu*): Moldova, nordul Dobrogei, Transilvania, Maramureş, Crişana, exceptînd vestul, nordul Banatului, Oltenia, exceptînd nord-estul; *ceru* [= cerul]: Muntenia, exceptînd unele localităţi din vest, vestul Crişanei, nord-estul Olteniei (ALR II, S.n., vol. IV, h. 1217).

I. 1780–1828

Muntenia : VĂCĂRESCU, 1787: *ceriu*[1] (33), *cerul* (60), *rîmătoriu* (99), *iubitor* (18).

Moldova : ŞCOLERIU, 1789: —

Transilvania : MICU-ŞINCAI, 1780: *armariu* (81), *armăsariu* (82), *ceriul* (31), *crîşmariule* (95), *amnar* (82), *cuptor* (scris *cuctor*) (82); TEMPEA, 1797: *ceriu* (46), *armariu*, *buzunariu*, *hrănitoriu*, *răpitoriu* (47), *păcurariu* (62); BUDAI-DELEANU, c. 1815–1820: *cuptori* (I 61ᵛ), *-ătoriu*, *-etoriu* (II 77ʳ); DIACONOVICI-LOGA, 1822: *ceriu* (36), *-oriu* (42).

II. 1828–1893

Muntenia : HELIADE, 1828: *ajutor* (113), *cerului* (7), *morarul* (99), *muritor* (27); GRAM. RUM., 1835: *învăţător* (7), *vorbitor* (15); GOLESCU, 1840: *aducător* (60 tabel),

[1] Nu am considerat necesară menţionarea grafiilor (ꙑ, ꙑ̆, *iu*, *iŭ*) prin care e marcat caracterul (labio-) palatal al lui *r*, transcrise de noi *iu*, întrucît problema care ne interesează aici este opoziţia între timbrul moale şi dur al acestei consoane în poziţie finală.

adunător (171), *iubitor* (172), *tăietor* (60 tabel); MASSIM, 1854 : *cer* (22), *muritoriu* (7); „vorbele terminate în *-toriu*, *-ariu* se scriu cu *iu*... : *domnitoriu*, *vorbitoriu*, *lucrătoriu*, *argintariu*" (73); STILESCU, 1860 : *ceriul* (66), *-or*, *-oriu* (17), *degetariu* (17), *morariu* (18); PONTBRIANT, 1874 : *armăsariu* (17).

Moldova : SEULESCU, 1833 : *-ariu*, *-oriu* : *ferariu*, *croitoriu* (I 181), *-toriu* (I 151), *altariu* (I 65), *olariu* (I 40); MĂCĂRESCU, 1848 : *învăţetoriu*, *şcoleriu* (90); NĂDEJDE, 1884 : Se aude *u* foarte scurt în *lucrătoriu* (4); „au ajuns moldovenii la forme ca... *lucrători* la singurit" (41); *ceriu* (83).

Transilvania : ISZER, 1846 : *cer* (48), *păstoriu* (23), *văcariu* (20); BĂLĂŞESCU, 1848 : *ceriu* (20), *făcătoriu* (141), *ferariu*, *olariu* (35), *vînătoriu* (21); CÎMPEANU, 1848 : *ceriu* (66), *făcătoriu* (67), *judecător* (193); MUNTEANU, 1860 : *ceriu* (22), *-or* : *lucrător*, *păstor* (16); MIHELŢIANU, 1870 : *ceriul* (14), *învăţătoriu* (4); MANLIU, 1874 : *cerul* (3, 30).

CIPARIU, 1869 : *-ariu*, *-oriu* : *altariu*, *mădulariu*, *ajutoriu*, *coptoriu* (355); *-toriu* (*lăudătoriu*, *muritoriu*) pe alocurea se pronunţă *-tor* (267); *domnitoriu* se pronunţă în trei silabe, „ca şi cum ar fi numai *domnitor*" (58); „*i* între *r* şi *u* se pronunţă şi unde nu se cade, pr. în *ceriu* în loc de *cer*" (58).

III. 1893–1963

TIKTIN, 1893 : *vier*, *oier*, *cuier*, mai vechi *vieriu*, *oieriu*; *-ar*; *grădinar*, *văcar*, *coşar*, mai vechi *grădinariu*, *coşariu* (I 17); *-tor*, mai vechi *-toriu*, „cu *i* semison" (83); SUCHIANU, 1895 : *-tor*, *-ar* : *gră-*

dinar, croitor, spoitor (61); PHILIPPIDE, 1897 : *cuptor* (30); DENSUSIANU-CANDREA-CARACOSTEA, 1910 : *cer* (191), *păstor* (201); ADAMESCU-DRAGOMIRESCU, 1920 : *cîrciumar* (260), *moștenitor* (311); IORDAN, 1937 : *învățător, muncitor* (94); ROSETTI [-BYCK], 1943 : *cerșetor* (131), *croitor* (23), *învățător* (70).

GRAM. ACAD., 1954 : *cuptorul*, în rostirea moldovenească *cuptoriu* (I 64).

ğ/j : gioc, gios, împregiur / joc, jos, împrejur

Repartiție teritorială : *gioi* : Maramureș; *źoi* : Banat, centrul și nord-vestul Transilvaniei, izolat, nord-estul Moldovei; *žoi* : Moldova, nord-estul Transilvaniei; *joi* : restul teritoriului dacoromân (ALR II, vol. I, h. 203); *giur-împregiur* : Maramureș; *źur...* : sud-vestul Transilvaniei, izolat, nord-estul Moldovei; *žur...* : Moldova, nord-estul Transilvaniei; *jur...* : restul teritoriului dacoromân (ALR II, S.n., vol. V, h. 1435; în Banat s-a răspuns prin alt termen).

I. 1780–1828

Muntenia : VĂCĂRESCU, 1789 : *ajung* (59), *împrejur* (85), *jos* (87), *mijloc* (114).

Moldova : ȘCOLERIU, 1789 : „*gios* îi mai bine a zice decît *jos*" (9), „*gioi*, dar nu *joi*" (9), *împregiur* (55).

Transilvania : MICU-ȘINCAI, 1780 : „*j* pronunciatur sicut apud Gallos, v. g. *judecare, judicare*" (8); *jos* (54), *jumătate* (167); TEMPEA, 1797 : *jos* (165), *judecata* (185), *jug* (34), *jumătate* (167); BUDAI-DELEANU, c. 1815–1820 : „La cărțile bisericești tipărite cu ortografie mai dreasă... mai vîrtos vei afla *judec, junghiu, junc, june*" [decît *giunghiu, giunc*] (I 26^{v}); *jude* (I 68^{r}), *gios* (II 79^{r}, 82^{r}), *dzios* (II 82^{r}), *pregiur, pregiur de* (II 91^{v}); LOGA, 1822 : *joc, jude*, nu *gioc* (22), *jos* (148), *jumătate* (65).

II. 1828–1869

Muntenia : HELIADE, 1828 : *împrejur* (111), *jos* (70), *jucare* (43), *jumătate* (85); GRAM. RUM., 1835 : *împrejur* (79), *judicată* (83), *a jura* (56); GOLESCU, 1840 : *împrejur* (63), *a juca* (60 tabel), *putrejune* (130); MASSIM, 1854 : *jos* (88, 89), *se juca* (14), *judecătoriu* (16); STILESCU, 1860 : *ajunge* (69), *joc* (52), *mă joc* (47); PONTBRIANT, 1874 : *ajută, joacă* (135), *jocului, jucător* (120).

Moldova : SEULESCU, 1833 : *se agiută* (I 136), *gioc* (I 35), *în giosul* (I 164), *giudică* (I 155), *giumătate* (I 67), *în giurul* (I 164); MĂCĂRESCU, 1848 : *gios* (69), *împrejur, împrejurul* (108), *juncă* (10); NĂDEJDE, 1884 : *giunghiei, junghiei* (15), *giug, jug, giur, jur*; forma literară este cu *j* (65); *putregiune rotungior, putrejune, rotunjor*; [în *giumătate*] „acest *ge* a ajuns la *j* chiar în limba literară... *jumătate*, nu *giumătate*" (57).

Transilvania : ISZER, 1846 : *joc* (6, 40), *împrejur* (72, 203), *jumătate* (69); BĂLĂȘESCU, 1848 : *împregiur* (156), *jos*; „*j* se pune în multe cuvinte în locul lui *z*, p.e. : *jumătate* în loc de *ziumătate* ori *dziumătate*..., *jos* în loc de *zeos*..." (8); CÎMPEANU, 1848 : *a judeca* (21, 36), MUNTEANU, 1860 : *împregiur* (61), *joc* (22), *jos* (61), *jurămînt* (6); MIHELȚIANU, 1870 : *să ajute* (39), *în jos* (32); MANLIU, 1874 : *împrejurul* (67), *juram* (100), *pe jos* (63).

CIPARIU, 1869 : „viciure în vorbire" : *gioi, giur* în loc de *joi, jur* (166); dar *gios* sau *jos* (71); *putregiune, gios* (*putreziune, zios*); „în uzul vulgar pe alocurea" : *jos, jumătate* (114).

III. 1903–1963

TIKTIN, 1893: *joc* (I 4), *jos* (I 209), *jur-împrejur* (I 209); SUCHIANU, 1895: *împrejur* (36), *a înjunghia* (29), *joi* (74), *jos* (220), *judecă* (36); PHILIPPIDE, 1897: *de-jur-împrejur* (182), *înconjur* (161), *de prin josul* (146), *judecată* (20), *jug* (31), *putregiune* (41), *rotungior* (47).

DENSUSIANU-CANDREA-CARACOSTEA, 1910: *ajunseră* (240), *împrejurul* (259), *joi*, *jug* (201); ADAMESCU-DRAGOMIRESCU, 1920: *jurămînt* (315); IORDAN, 1937: *înconjura* (7, 39), *joi* (7), *putregiune*, *repegiune* (211): ROSETTI [-BYCK], 1943: *împrejurul* (168), *joi* (18), *jos* (125).

GRAM. ACAD., 1954: *împrejurul* (I 344), *jumătate* (I 233), *joc*, *joacă*, *jucăm* (I 257).

B. MORFOLOGIE

Substantiv

N. f. sg. -ă/-e: **peşteră / peştere** etc.

Repartiţie teritorială: *peştere*: arii difuze în Crişana, Banat, vestul Transilvaniei, nord-vestul Olteniei; *peşteră*: arii difuze în Transilvania, Muntenia, nordul Moldovei, sudul Banatului (ALR II, material necartografiat, întrebarea 2481; în restul punctelor anchetate s-a dat alt răspuns); *livede*: Muntenia, Oltenia, estul Banatului, sudul Transilvaniei; *livadă*: Moldova, nordul şi estul Transilvaniei (ALR I, material necartografiat, întrebarea 411; în restul teritoriului dacoromân s-a dat alt răspuns); *ghindă*: Moldova, nordul Transilvaniei, Muntenia, Oltenia, jumătatea sudică a Banatului, Dobrogea; *ghinde*: Transilvania exceptînd nordul, Crişana, Maramureş (ALR I, material necartografiat, întrebarea 978).

I. 1780–1828

Muntenia	:	—
Moldova	:	—
Transilvania	:	TEMPEA, 1797 : *livade* (49); ȘINCAI, 1805 : *lature* (14), *soarte* (17); DIACONOVICI-LOGA, 1822 : *soarte* (49).

II. 1828–1893

Muntenia	:	HELIADE, 1828 : *peșteră* (101); GRAM. RUM., 1835 : *năpaste* (6); GOLESCU, 1840 : *livede* (140); STILESCU, 1860 : *soartea* (68).
Moldova	:	SEULESCU, 1833 : *secere* (I 33); NĂDEJDE, 1884 : au trecut la decl. I : *ghinde, grindene* (87).
Transilvania	:	ISZER, 1846 : *soarte* (92), BĂLĂȘESCU, 1848 : *ghinde, marmure, soarte* (27); CÎMPEANU, 1848 : *soarte* (47); MUNTEANU, 1860 : *ghindă* (6), *lature, lindene, secere, secare* (15), *soarte* (5); MIHELȚIANU, 1870 : *soartea* (46).
CIPARIU, 1869	:	*ghinde-ghindă* („însă mai rău decît *ghinde*, la cei mai mulți"), *grindine-grindină* (23), *sorte* nu *sortă, lature, nare, secere* (211).

III. 1893–1963

TIKTIN, 1893 : *grindină-grindine* (I 49); PHILIPPIDE 1897 : *lature, secere* (43); ROSETTI [-BYCK], 1943 : *livadă-livede* (34).

GRAM. ACAD., 1954 : *livadă-livede* (I 40); ed. a II-a, 1963 : forma recomandabilă : *livadă* (I 66).

pl. n. (-r) -ă/-e : cară / care

Repartiție teritorială : *cară* : Moldova, Transilvania, exceptînd sud-estul, Crișana, Maramureș, Banat ; *care* : Muntenia cu Dobrogea, Oltenia, sud-estul Transilvaniei (Victor Iancu, *Palatalizarea dentalelor*, p. 56, h. 11 ; Gheție-Mareș, *GD*, p. 225).

I. 1780–1828

Muntenia	:	—
Moldova	:	ȘCOLERIU, 1789 : *hotară* (19).
Transilvania	:	MICU-ȘINCAI, 1780 : *care*, *topoare* (23), TEMPEA, 1797 : *cară*, *izvoară*, *hotară* (39) ; BUDAI-DELEANU, c. 1815–1820 : *fieară* (I 71ᵛ), *popoară* (I 71ʳ).

II. 1828–1893

Muntenia	:	GRAM. RUM., 1835 : *odoare* (6) GOLESCU, 1840 : *cară* (127), *carăle* (16 tabel) ; MASSIM, 1854 : *feare* (19), *feară*, *cară*, *popoară* (79) ; PONTBRIANT, 1874 : *care* (19).
Moldova	:	SEULESCU, 1833 : *cară*, *feară*, *hotară*, *ogoară*, *popoară* (I 46) ; MĂCĂRESCU, 1848 : *ogoare*, *popoare* (10) ; NĂDEJDE, 1884 : *care* nu *cară*, *odoare* nu *odoară*, *ogoare* nu *ogoară* (82).
Transilvania	:	MUNTEANU, 1860 : *cară*, *feară* (23) ; MANLIU, 1874 : *feare* (88), *izvoare* (90).
CIPARIU, 1869	:	*ă* : *cară*, *feară*, *popoară*, „la cei vechi" : *popoare* (202).

III. 1893 – 1963

TIKTIN, 1893 : *cară, hotară, izvoară* (17, 61); forma *fiare* este neadmisibilă (I 56); IORDAN, 1937 : *care* nu *cară, fiare, hotare* (4); ROSETTI [-BYCK], 1943 : *hotare* (35).

GRAM. ACAD., 1954 : *ă* de la pluralul substantivelor neutre terminate în *r* este o variantă regională a desinenței *e* (I 135).

G.D. f. sg. -ei/-ii : mesei / mesii ; vulpei / vulpii ; viei / viii

Repartiție teritorială: *-ii*: tot teritoriul dacoromîn (ALRM II, S.n., vol. VI, h. 1591, 1601, 1602).

I. 1780 – 1828

Muntenia	:	VĂCĂRESCU, 1787 : *mesii* (28).
Moldova	:	ȘCOLERIU, 1789 : „toate numele de neamul fimeiesc săvîrșesc în *ii*" (13); *feciorarii* (14), *stelii* (15).
Transilvania	:	MICU-ȘINCAI, 1780 : *doamna-ei* (14); *Marie-ei* (15); TEMPEA, 1797 : *floarei* (25), *muiarei* (24); se poate zice și *muiarii, doamnii* (25); BUDAI-DELEANU, c.1815-1820 : *pînei, pînii* (I 67ʳ), *umbrei, umbrii* (I 61ᵛ), *cățealii, stealii* (I 77ʳ); DIACONOVICI-LOGA, 1822 : *caprii, -ei* (48).

II. 1828 – 1893

Muntenia	:	HELIADE, 1828 : *cunoștinții* (89); GOLESCU, 1840 : *casei, zestrei* (12), *datoriii, datoriei* (136); MASSIM, 1854 : *casei* (38), *mamei* (36), *muierii* (38), *stelei* (37). PONTBRIANT, 1874 : *casei* (30), *casii* (scris *cass'i* (28), *fetiții* (scris *fetiț'i*) = *fetiței* (29).
Moldova	:	SEULESCU, 1833 : *popei* (I 42), *pielei* (I 66); MĂCĂRESCU, 1848 : *cărții* (16), *soției* nu *soțiii, mîndriei* nu *mîndriii* (16).

Transilvania	:	ISZER, 1846 : *Catrinei* (33), *doamnei* (29), *floarii* (30); BĂLĂȘESCU, 1848 : *apei* (25), *priceperei* (27); CÎMPEANU, 1848 : *casei, muierii* (46); MUNTEANU, 1860 : *doamnei, scărei* (20), *vulpii* (scris *vulpi*) (*ei*) (24); MIHELȚIANU, 1870 : *vulpii* (scris *vulpi*), *scării* (24); MANLIU, 1874 : *mamei, stelei, vulpei.*
CIPARIU, 1866	:	*domnei*, popular : *dǫmnii*; *minții, mintei* (179); vol. II, 1877 : formele în *-ii* (*morții, florii*) sînt uzuale în vorbire iar cele în *-ei* (*onǫrei, supunerei*), la cărturari (118).

III. 1893–1963

TIKTIN, 1893 : corect *apei, fetei, viei, stelei*; în graiul familiar *fetii, viii, stelii*; *florii, gropii, morii* (I 55); SUCHIANU, 1895 : *casei* (78), *popii* (79); PHILIPPIDE, 1897 : *casei* (69), *vacii, vulpii* (64); DENSUSIANU-CANDREA-CARACOSTEA, 1910; *mamei* (207), *vacii* (208), *vulpii* (210); ADAMESCU-DRAGOMIRESCU, 1920 : *casei* (267), *stelei* (268), *părții* (267), *viei* (268); IORDAN, 1937 : *Mariei* (106), *limbii* (greșit *limbei*), *casei* (104); ROSETTI [-BYCK], 1943 : *casei* (37), *tatii* (38).

GRAM. ACAD., 1954 : *casei* (I 151), *cîmpiei* (I 153), *vulpii* (I 151).

G.D. art. f. și m. decl. I (*-c, -g*) -ăi/-ei, -ii

Repartiție teritorială: *-chii, -ghii*: zone din Muntenia, Oltenia, sudul Moldovei, două puncte din zona Iași-Vaslui; *-căi, -găi*: cea mai mare parte a Moldovei; *-cî(i), -gî(i)*: unele zone din Moldova și Bucovina (în cea mai mare parte a Transilvaniei, Banat, dar și în unele zone din Moldova, Bucovina, Muntenia și Oltenia s-a răspuns numai prin forme analitice (Frîncu, *Genul personal*, p. 410–411).

I. 1780–1828

Muntenia	:	VĂCĂRESCU, 1787 : *slugăi, slugii* (22).
Moldova	:	—
Transilvania	:	TEMPEA, 1797 : *Lucăi* (23) (dar și *doamnăi, doamnii*, 25); BUDAI-DELEANU, c. 1815–1820 : *Lucăi* (I 58ᵛ), *slugăi, slujii* (I 59ʳ).

II. 1828–1893

Muntenia : PONTBRIANT, 1874 : *bunicăi* (30).

Moldova : SEULESCU, 1838 : *ducăi, ducei, rigăi, rigei, fricei, fricăi, fugei, fugăi* (I 41); NĂDEJDE, 1884 : *Catincăi, Greacăi* ; „alăturea cu dinsele se întrebuințează și celei în *-ei*" (97).

Transilvania : MUNTEANU, 1860 : *Olgăi, Veronicăi* (25).

CIPARIU, 1869 : *Lucăi, Onicăi*, nu *Lucei, Onicei* („în uzul vulgar" *Onică*) (222).

III. 1893–1963

TIKTIN, 1893 : *taicăi, rigăi* ; „muntenește însă *taichii, righii*" (I 53); SUCHIANU, 1895 : *Olgăi, Olghii, taicăi, taichii, Veronicăi, Veronichii* (80); PHILIPPIDE, 1897 : [alături de formele în *-ii*, și] *juncăi, dădacăi, cloșcăi, floricicăi, surcicăi, ulcicăi* (66); DENSUSIANU-CANDREA-CARACOSTEA, 1910 : *Ancăi, Lucăi, Olgăi* (212); IORDAN, 1937 : *Anicăi, Ionicăi, neicăi, taicăi, Olgăi* (trebuie evitate formele de genitiv-dativ în *-chii, -ghii*, curente în vorbirea muntenească) (104–105).

GRAM. ACAD., 1954 : *Ancăi, Anchii, Olgăi, Olghii* (I 127).

Vocativ sg. decl. I = N/ -o : **soră / soro**

Repartiție teritorială : *-o* : Muntenia, Dobrogea, o mică regiune din sudul Moldovei, Oltenia, Banat, sudul Transilvaniei ; =N : restul teritoriului dacoromân. (Forma identică cu nominativul pare a se folosi și în graiurile care cunosc vocativul în *-o* ; P ă t r u ț, *Considerații*, p. 87–88.)

I. 1780–1828

Muntenia : VĂCĂRESCU, 1787 : *Marie, Mario* (28).

Moldova : ȘCOLERIU, 1789 : *fecioară* (14), *stè* (15).

Transilvania : MICU-ŞINCAI, 1780 : *doamnă* (14); BUDAI-DELEANU, c. 1815—1820 : *doamnăo, Lucă, Lucăo, slugă, slugo* (I 57[r]).

II. 1828—1893

Muntenia : HELIADE, 1828 : *femeie* (*femeio*, în notă) (15); GRAM. RUM., 1835 : *femeia, femeio* (36); GOLESCU, 1840 : *broască, broasco, turturico, soro, Maria, Mario,* (16 tabel 2); MASSIM, 1854 : *Mariă* (respinge vocativele *Mario, fato*) (39); STILESCU, 1860 : *doamnă, noro* (26); PONTBRIANT 1874 : *Mario* (27), *fetiţo* (29).

Moldova : SEULESCU, 1833 : *muiere, Plotină, Plotino* (I 51); MĂCĂRESCU, 1848 : *mama, soţia* (16).

Transilvania : ISZER, 1846 : *Catrină* (34), *doamnă* (29), *Mario, cumnato, femeio* (35); CÎMPEANU, 1848 : *femeie* (45); MUNTEANU, 1860 : *doamno* (18), *vulpeo* (24); MIHELŢIANU, 1870 : *vulpe* (24).

CIPARIU, 1869 : *doamnă, doamno, fiică, fiio, Mario* (191), *soro* (179).

III. 1893—1963

TIKTIN, 1893 : „pot lua la vocativ terminaţia *o* : *soro, cumnato, ţaţo, copilo, vulpeo*" (I 57); SUCHIANU, 1895 : *Anico, Luco, Ioano, popo* (80); PHILIPPIDE, 1897 : *soro, copilo* (14), *leleo* (39), *vulpeo* (41); „dar forma egală cu nominativul este mai obişnuită pentru vocativ" (14); DENSUSIANU-CANDREA-CARACOSTEA, 1910 : *mamă* (207), *soră, soro* (208); IORDAN, 1937 : *femeie, vrăjitoare* (95); ROSETTI [-BYCK], 1943 : *soră, soro* (43), *Alexandro, Puico* (29).

GRAM. ACAD., 1944 : *Ileană, tovarășă* (I 150), *soro, vulpeo, Mario, Marie, Ano, Ană* (I 154); ed. II, 1963 : „Formele de vocativ *Ană, Marie* sînt familiare, *Ano, Mario*, populare, iar *Ana, Maria* literare" (I 90).

Articol genitival : al, a, ai, ale/a

Repartiție teritorială : *al, ...* ; Muntenia, Oltenia, Dobrogea, sudul și sud-estul Transilvaniei ; *a* : Moldova, Transilvania, Crișana, Maramureș, Banat (ALR II, S.n. vol. VI, h. 1665).

I. 1780–1828

Muntenia : VĂCĂRESCU, 1787 : *al mieu, a mieu, al nostru, a nostru, ai mei, ai noștri, ale mele* (40).

Moldova : ȘCOLERIU, 1789 : *a mè, a mieu, a meli* (26), *al mieu* (27).

Transilvania : MICU-ȘINCAI, 1780 : *a meu* (28), *a mei, a noștri* (29); TEMPEA, 1797 : *al său* (81), *ai noștri, ale noastre* (83), *a săi* (81); ȘINCAI, 1805 : *a meu* (43), *a mei, a noștri* (44), *al meu părinte, a mei părinți, a ta soră, ale tale surori* (43); BUDAI-DELEANU, c. 1815–1820 : *a, al* (I 51[r]), *al mieu, a mieu* (I 97[v]), *a tăi* (I 99[r]); DIACONOVICI-LOGA, 1822 : *al său, a sa, ai sei, ale sale* (70), *a meu, a tău* (69).

II. 1828–1893

Muntenia : HELIADE, 1828 : *al meu, ai mei, ale mele* (24); GOLESCU, 1840 : *al, a, ai, ale* (13); MASSIM, 1854 : *al meu, a mea, ale mele* (34); PONTBRIANT, 1874 :

		al meu, a mea, ai mei, ale mele (61), *a meu, a mei, a mele* (44).
Moldova	:	SEULESCU, 1833 : *al, ai, a, ale* (I 82); MĂCĂRESCU, 1848 : *al, a, ai, ale* (24); NĂDEJDE, 1884 : *al, a, ai, ale* (la moldoveni : *a*) (101).
Transilvania	:	BĂLĂŞESCU, 1848 : *al, a, ai, ale* (59), *a meu, a tău* (58), *al meu, al tău* (60); CÎMPEANU, 1848 : *al, a, ai, ale* (54); MUNTEANU, 1861 : *al* (*Domnului*), *ale* (*păcurariului*) (39); MANLIU, 1874 : *al, a, ai* (96).
CIPARIU, 1869	:	*al, a, ai, ale* (183) (vol. II, 1877 : „în uzul vulgar" numai *a*) (181).

III. 1893–1963

TIKTIN, 1893 : *al, a, ai, ale* (I, 41) (în unele părţi : *a*; mai corect *al*) (I 42); SUCHIANU, 1895 : *al, a, ai,ale* (73) (în vorbirea moldovenească : *a meu, a mei, a mele*) (137); PHILIPPIDE, 1897 : *al, a, ai, ale* (69); DENSUSIANU-CANDREA-CARACOSTEA, 1910 : *al, a, ai, ale* (207); ADAMESCU-DRAGOMIRESCU, 1920 : *al, a, ai, ale*; unii scriitori întrebuinţează numai pe *a* ca şi cum ar fi invariabil (269); IORDAN, 1937 : *al, a, ai, ale* (113) (forma invariabilă *a* este greşită) (114); ROSETTI [-BYCK], 1943 : *al, a, ai, ale* (*a* — în graiul din Moldova) (41).

GRAM. ACAD., 1954 : *al, ai, a, ale* (I 166); forma regională invariabilă, *a*, trebuie evitată (I 167).

Adjectiv
Formarea superlativului absolut cu **foarte / prea / tare**

Repartiţie teritorială : *foarte* : Muntenia, Oltenia, Moldova, estul Banatului, Crişana, Maramureş, sud-estul Transilvaniei ; *tare* : Banat, Crişana, nordul şi centrul Transilvaniei, Moldova (ALR I, material necartografiat, întrebarea 247).

I. 1780–1828

Muntenia : VĂCĂRESCU, 1787 : *prea bun, prea mare* (35).

Moldova : ŞCOLERIU, 1789 : *prè bun, -ă* (20).

Transilvania : MICU-ŞINCAI, 1780 : *prea, foarte* : *prea bun, foarte bun* (26); TEMPEA, 1797 : *prea, foarte, cu totul* (76); BUDAI-DELEANU, c. 1815–1820 : *prea, foarte* (I 84ʳ); DIACONOVICI-LOGA, 1822 : *foarte, de tot, preste măsură, preste samă, prea* (63).

II. 1828–1869

Muntenia : HELIADE, 1828 : *prea, foarte* (32); GOLESCU, 1840 : *prea, foarte* : *prea bun, foarte frumos* (120); PONTBRIANT, 1874 : *prea, foarte* : *prea bun, foarte bun* (42).

Moldova : SEULESCU, 1833 : *foarte, prea, cu totul, ca mai* (I 55); MĂCĂRESCU, 1848 : *foarte înalt, prea înalt, de tot înalt* (32); NĂDEJDE, 1884 : *foarte, prea* (109), *prea, tare, foarte, de tot* (*Prea* „foarte" la munteni şi „trecere peste măsură" la moldoveni; superlativul cu *mult* nu este literar) (178).

Transilvania : BĂLĂŞESCU, 1848 : *foarte, prea, de tot, preste măsură, preste seamă* (49); CÎMPEANU, 1848 : *de tot, foarte, prea, nemăsurat de* : *de tot bună, foarte bună, prea bună* (69); MUNTEANU, 1860 : *foarte, prea mult* etc. (29); 1861 : *prea* exprimă o trecere peste măsură; *tare bun* este un provincialism (31); MIHELŢIANU, 1870 :

foarte, prea, de tot, mult : *foarte diliginte, prea diliginte* (16) ; MANLIU, 1874 : *prea silitor, foarte frumos* (17) ; *foarte, prea, de tot, peste măsură* (91).

CIPARIU, 1869 : *foarte, prea, ca mai* : *foarte bun, prea bun, ca mai bun* ; *ca mai* „astăzi se mai zice la noi numai afară de adjective, pr. *s-a ca mai dus* adecă *quam maxime abiit* (244) ; „*prea* înseamnă și gradul excesiv" (245) ; vol. II, 1877 : „În loc de *foarte* la noi se zice și *tare*, pr. *tare bine* ai lucrat" (157).

III. 1893–1963

TIKTIN, 1893 : *foarte* (mold. *tare*), *mult, prea, peste măsură, cu totul* (I 85) ; SUCHIANU, 1895 : *foarte, tare, prea, mult* (109) ; *foarte bun, prea bun, tare bun* (221) ; DENSUSIANU-CANDREA-CARACOSTEA, 1910 : *foarte, prea, tare* (258) ; ADAMESCU-DRAGOMIRESCU, 1920 : *foarte* (272) ; IORDAN, 1937 : *foarte* (valoare expresivă : *tare, strașnic de, grozav de*) (120) ; ROSETTI [-BYCK], 1943 : *foarte, prea* (49).

GRAM. ACAD., 1954 : *foarte, prea* : *foarte frumoase, prea frumoasă* ; „Construcția cu *prea* are un aspect arhaic. În limba mai nouă exprimă o nuanță de exagerare" (I 184) ; ed. II, 1963 : *foarte*, mai rar *tare* (I 130). La scriitorii din secolul trecut și în vorbirea regională : *mult* și *prea* (I, 130) ; mijloace expresive pentru redarea superlativului : *admirabil, colosal* etc. ; locuțiuni : *din cale-afară, cu totul, de tot* (I, 131).

Numeral ordinal m. sg. : -le/-lea

Repartiție teritorială : *-lea* (*lia* etc.) : Muntenia, Oltenia, Moldova, Banat, jumătatea sudică și vestul Transilvaniei, jumătatea sudică a Crișanei : *le, lę* : restul teritoriului dacoromân (ALR, S.n., vol. VI, h. 1785, 1787, 1788, 1789).

I. 1780—1828

Muntenia : VĂCĂRESCU, 1787, *al doilea, al treilea* (36).

Moldova : ŞCOLERIU, 1789 : *al doile* (23).

Transilvania : MICU-ŞINCAI, 1780 : *al doilea* (34) ; TEMPEA, 1797 : *al doilea* (100) ; DIACONOVICI-LOGA, 1822 : *al II-lea, al treilea* (64).

II. 1828—1893

Muntenia : HELIADE, 1828 : *al treilea* (31) ; GRAM. RUM., 1835 : *al doilea, al treilea* (30) ; GOLESCU, 1840 : *al doilea, al treilea* (110) ; MASSIM, 1854 : *al doilea, al treilea* (32) ; STILESCU, 1860 : *al doielea* (23) ; PONTBRIANT, 1874 : *al treilea* (50).

Moldova : SEULESCU, 1833 : *al doile, al triile* (I 73) ; MĂCĂRESCU, 1848 : *al doilea, al treilea, al doile* (34) ; NĂDEJDE, 1884 : *al doilea, al treilea* (111).

Transilvania : ISZER, 1846 : *al treilea, al cincilea* (68) ; BĂLĂŞESCU, 1848 : *al doilea, al treilea* (55) ; CÎMPEANU, 1848 : *al doile* = adj. *al doile prieten* ; *al doilea* = pron. (76) ; MUNTEANU, 1860 : *al doilea, al treilea* (31) ; MIHELŢIANU, 1870 : *al patrule* (34) ; MANLIU, 1874 : *al doile, al treile* (60).

CIPARIU, 1869 : *al patrul(u) — al patrulea, al şaptele — al şaptelea* (234).

III. 1893–1963

TIKTIN, 1893 : *al treilea* (I 120); SUCHIANU, 1895 : *al doilea, al treilea* (116); PHILIPPIDE, 1897 : *al doile, al treile* (72); DENSUSIANU-CANDREA-CARACOSTEA, 1910 : *al doilea, al treilea* (232); ADAMESCU-DRAGOMIRESCU, 1910 : *al doilea, al treilea* (282); IORDAN, 1937 : *al doile, al treile* (157); „De fapt, *le* sună totdeauna *lea*" (158); ROSETTI [-BYCK], 1943 : *al doilea, al treilea* (67).
GRAM. ACAD., 1954 : *al treilea* (I 237).

Pronume (adjectiv pronominal)
posesiv : **meu, mei / mieu, miei**

Repartiţie teritorială : *mei* : nordul şi estul Banatului, Hunedoara, nord-estul Munteniei, Dobrogea ; *miei* (*mńei, ńei, ńii* etc.) restul teritoriului dacoromân (ALRM I, vol. II, h. 202).

I. 1780–1828

Muntenia : VĂCĂRESCU, 1787 : *al mieu* (210).

Moldova : ŞCOLERIU, 1789 : *mieu, miei* (26).

Transilvania : MICU-ŞINCAI, 1780 : *meu, mei* (28); TEMPEA, 1797 : *mieu* (24); BUDAI-DELEANU, c. 1815–1820 : *mieu* (I 97v); *miei* (I 98r); DIACONOVICI-LOGA, 1822 : *meu, mei* (72).

II. 1828–1893

Muntenia : HELIADE, 1828 : *meu, mei* (24); GRAM. RUM., 1835 : *meu, mei* (18); GOLESCU, 1840 : *mieu* (24); MASSIM, 1854 : *meu,*

mei (32); STILESCU, 1860: *meu* (7); PONTBRIANT, 1874: *meu, mei* (44).

Moldova	:	SEULESCU, 1833: *meu, mei* (I 82); MĂCĂRESCU, 1848: *meu, mei* (24); NĂDEJDE, 1884: *mieu, miei* (121).
Transilvania	:	ISZER, 1846: *meu* (75), *mieu, miei* (83), BĂLĂȘESCU, 1848: *al meu* (60); CÎMPEANU, 1848: *meu, mei* (54); MUNTEANU, 1860: *meu, mei* (36); *meu* citește *mieu* (5); MIHELȚIANU, 1870: *meu* (41); MANLIU, 1874; *meu, mei* (53, 95).

CIPARIU, 1869: *mieu, miei* (nu *meu*) (254).

III. 1893–1963

TIKTIN, 1893: *mieu, miei* (nu *meu, mei*) (I 103); SUCHIANU, 1895: *meu, mei* (135); PHILIPPIDE, 1897: *meu, mei* (69); DENSUSIANU-CANDREA-CARACOSTEA, 1910: *meu, mei* (221); ADAMESCU-DRAGOMIRESCU, 1920: *meu, mei* (277); IORDAN, 1937: *meu, mei* (132); ROSETTI [-BYCK], 1943: *meu, mei* (54).

GRAM. ACAD., 1954: *meu, mei* (I 203).

său etc. / lui etc.

Repartiție teritorială: Forma de persoana a III-a a pronumelui posesiv nu este uzitată în graiuri (ALR I, material necartografiat, întrebarea 374); Berea, *Posesivul*, p. 323–324).

I. 1780–1828

Muntenia	:	—
Moldova	:	ȘCOLERIU, 1789: *al lui, său* (26).
Transilvania	:	BUDAI-DELEANU, c. 1815–1820: „nu pot să zic *a lui* în loc de *al său*, nice *a lor*

în loc de *a sale... Petru au pierdut cartea sa, ... au găsit scrisorile sale*, dar nu *...au găsit scrisorile lui*" (I 101r); DIACONOVICI-LOGA, 1822: „trebuie zis *Vecinul meu au bătut pre fiul său*. Iară nu *pre fiul lui*" (176).

II. 1828–1893

Muntenia : HELIADE, 1828: *„bărbatul cel înțelept cercetează faptele sale* ... unde nu putem zice *faptele lui*" (81); PONTBRIANT, 1874: *Petre a vîndut calul său* nu *calul lui*... căci *său* arată calul posesorului subiect" (45).

Moldova : SEULESCU, 1833: *„Acvila scoase puii* săi (nu *ei*) *sus pe un arbore, iar vulpea, amica ei* (nu *sa*), *fată pre ai săi* (nu *ai ei*)" (I 31); MĂCĂRESCU, 1848: „Pronumele posesive...*al său, a sa, ai săi, ale sale* se socot tot ca pronume reflexive, ... încît ... zicem: *el ... de al său* (nu *de al lui*), *el ... de ale sale se îngrijește*" (24).

Transilvania : BĂLĂȘESCU, 1848: *Taăl iubește pe fiii* săi (66); CÎMPEANU, 1848: *Fiecare om se îngrijește de... ai săi mai mult decît de alții* (179); MIHELȚIANU, 1870: Nu face distincție între *său* și *lui*, ambele considerate posesive (42).

CIPARIU, 1877 (vol. II): „*Său* se poate referi numai la subiectul propozițiunii" (181).

III. 1893–1963

TIKTIN, 1893: Regula întrebuințării lui *său, sa* numai cînd se raportează la subiectul propoziției nu se mai respectă, genitivele pronumelor personale exprimînd genul și numărul posesorului (I 103–

104); SUCHIANU, 1895: „În loc de *său, sa* ... se întrebuinţează pronumele *lui, ei*” (variabil după genul şi numărul posesorului) (136); PHILIPPIDE, 1897: [posesivul] „se întrebuinţează cînd posesorul este la singular şi anume indiferent dacă ... este subiectul propoziţii ori nu” (238); DENSUSIANU-CANDREA-CARACOSTEA, 1910: *său, lui, sa, ei* (221); ADAMESCU-DRAGOMIRESCU, 1920: *său* şi *lui*; *lui* e mai utilizat în vorbirea obişnuită de astăzi (277); IORDAN, 1937: Limba populară nu cunoaşte decît pe *al lui, al ei* etc.; (*al*) *său* etc. apare numai în legătură cu nume de rudenie şi numai la singularul posesorului; în limba cultă se întrebuinţează toate, fără a se face distincţie între *lui* şi *său*; [*său, sa*] „găsesc logic să le punem ... numai în locul substantivelor care arată persoane“ (135); ROSETTI [-BYCK], 1943: *lui, său* — tratate la pronumele posesive fără a se face vreo distincţie între ele.

GRAM. ACAD., 1954: *lui, său* au aceeaşi distribuţie; *său* are o nuanţă de respect, referindu-se la persoane (I 205); ed. a II-a, 1963: se recomandă ca distincţia *său / lui* să se facă atunci cînd trebuie evitate echivocuri ca: *Eminescu a lăsat încă o variantă a acestei poezii, iar după moartea sa X a găsit manuscrisul variantei* (I 157). „Limba populară şi vorbirea curentă preferă pe *lui*; într-un stil livresc sau căutat apare mai ales *său*” (I 158).

demonstrativ : acest(a), cest(a), est(a), ăst(a), ist(a)

Repartiţie teritorială: *aiesta*: Crişana, Transilvania (fără sud-est), Maramureş; *aista*: Moldova; *ăsta*: Banat, Oltenia, Muntenia cu Dobrogea, sudul şi sud-estul Transilvaniei; *asta* (m.); jumătatea nordică a Banatului, Hunedoara; *ista*: Moldova *(a)hăsta*: nord-estul Banatului (ALR II, S.n., vol. VI, h. 1675, 1688, 1696).

I. 1780–1828

Muntenia	:	VĂCĂRESCU, 1787: *acest, cest, ăst, aceasta, ceasta, asta* (45).
Moldova	:	ŞCOLERIU, 1789: *cest, -a* (26), *ceastă, ceasta* (27), *ist* (27).
Transilvania	:	MICU-ŞINCAI, 1780: *acest, aceasta* (29); TEMPEA, 1797: *acest, cest, ăst* (78);

BUDAI-DELEANU, c. 1815–1820 : *ăst, -a, est, -a, aiest, -a, cest, -a, acest, acesta, asta, iastă, ceasta, această* (I 101ᵛ); DIACONOVICI-LOGA, 1822 : *acest, acestu, cest, cestu, ăst, ăstu, această, aceasta, ceastă, ceasta, astă, asta* (74).

II. 1828–1893

Muntenia : HELIADE, 1828 : *acest, ăst* (24), *această, astă* (25); GRAM. RUM., 1835 : *acest, ăst, această, astă* (36); GOLESCU, 1840 : *acesta, cesta, ăsta, acest, cest, ăst, această, ceastă, astă* (25); MASSIM, 1854 : *ăst, cest, acest* (5); STILESCU, 1860 : *est, cest, acest* (7); PONTBRIANT, 1874 : *est, -a, acest, -a* (46).

Moldova : SEULESCU, 1833 : *aist, -a, cist, -a, acist, -a, aiastă, aiasta, ceastă, ceasta, această, aceasta* (I 84); MĂCĂRESCU, 1848 : *ista, aista, iasta, aiasta, cesta, acesta, ceasta, aceasta* (26); NĂDEJDE, 1884 : *acest, această* (în dialecte : *ist, istă, aist, aistă*) (119).

Transilvania : ISZER, 1846 : *acest, cest, ăst, această, ceastă, astă* (88); BĂLĂŞESCU, 1848 : *acest, acesta* (scris greşit *aceasta*), *această, aceasta* (62); CÎMPEANU, 1848 : *ista, aista, cesta, acesta, iasta, aiasta, ceasta, aceasta* (62); MUNTEANU, 1860 : *acest, -a, această, cest, ceastă, îst* (*ăst* sau *aist*), *îstă* (*astă*) (37); MIHELŢIANU, 1870 : *est* (*ist*), *cest, -a, acesta* (42); MANLIU, 1874 : *acest, această* (96), *ăst, asta* (97).

CIPARIU, 1869 : *est, cest, acest* (257); „În loc de *e* prea mult se aude pronunţîndu-se cu *ă*, pr. *astu, asta* etc." ; *ăstu, ăsta, hăsta, hasta* sînt pronunţii „vulgare" (262); vol. II, 1877 : *acest* este mai uzitat decît *cest, est* (169).

III. 1893–1963

TIKTIN, 1893 : *acest, cest* (în graiul familiar : *ăst*; „vulgare" : *aest, aist, ist*) (I 106); SUCHIANU, 1895 : *acest* „cel mai nobil"; *cest*, foarte puțin întrebuințat; *ăst* exprimă și oarecare idee de dispreț (142); PHILIPPIDE, 1897 : *acest, această, ist, astă* (59); DENSUSIANU-CANDREA-CARACOSTEA, 1910 : *acest, ăst* (în vorbire); ADAMESCU-DRAGOMIRESCU, 1920 : *acest(a)* (278); IORDAN, 1937 : *acest, această*; Munt. : *ăst(a), asta*; Mold. : *aist(a), aiastă* (*aiasta, asta*), *ista, iasta* (138); ROSETTI [-BYCK], 1943 : *acesta, aceasta* (55–56); în limba vorbită : *ăst(a), astă* (*asta*) (59).

GRAM. ACAD., 1954 : *acest, -a, această, aceasta*; forme regionale : *ăst, -a, astă, asta*; în graiul din Mold. : *aist(a), ist(a)* (I 215); ed. II, 1963 : *ăsta*, în graiul familiar (I 167).

acel(a) / cel(a) / ăl(a)

Repartiție teritorială : *acela* : sudul și nord-estul Crișanei, Maramureș, nordul Transilvaniei, Moldova (izolat, nord-vestul Olteniei și sudul Munteniei); *cel(a)* : sudul Crișanei, Maramureș, nordul și nord-estul Transilvaniei, Moldova, nord-estul Dobrogei; *ăl(a)* : Banat, Hunedoara, centrul Transilvaniei, Oltenia, Muntenia, Dobrogea; *al(a)* : nord-estul Banatului, Hunedoara, sudul Transilvaniei, Crișana, nordul Dobrogei; *hăl(a)* : Hunedoara; *ahăl(a)* : estul județului Cluj (ALR I, material necartografiat, întrebarea 263).

I. 1780–1828

Muntenia	:	VĂCĂRESCU, 1787 : *acela, cela, cel, ăla, aceea, ceea, aia, cea, a* (46).
Moldova	:	ȘCOLERIU, 1789 : *cel, cè* (27).
Transilvania	:	MICU-ȘINCAI, 1780 : *acel, acea, cel, cea* (29); TEMPEA, 1797 : *acel, cel, aceea, ceaea, cea* (78); BUDAI-DELEANU, c. 1815–1820 : *ăl, ăla, hăl, hăla, ceal, cela, acel, acela, hea, he, cea, acea, e* (I 101v); DIACONOVICI-LOGA, 1822 : *acel, acelu, cel, celu, ăl, ălu, aceaea, ceaea, cea, aia, a* (74).

II. 1828–1893

Muntenia	:	HELIADE, 1828 : *acel, ăl, acea, a* (25); GRAM. RUM., 1835 : *acel, ăl, acea, a* (20); GOLESCU, 1840 : *acela, cela, ăla, aceea, ceea, a, aea* (25); MASSIM, 1854 : *ăl, cel, acel, a, cea, acea* (5), *al* (29); STILESCU, 1860 : *ăl, cel, acel* (7); PONTBRIANT, 1874 : *ăl, acel, cel,* pron. (63); *acel,* adj. (46).
Moldova	:	SEULESCU, 1833 : *cel, ael, acel* (83), *el* nu *ăla* (I 62), *cea, aea, acea* (83); MĂCĂRESCU, 1848 : *cela, acela, ceea, aceea* (26); NĂDEJDE, 1884 : *acel, -a, acea, aceia* (120); în dialecte : *ăla, ăea, ăl* (119).
Transilvania	:	ISZER, 1846 : *acel, cel, ăl, acea, cea, a* (89); BĂLĂȘESCU, 1848 : *acel, -a, acea, aceea* (63); CÎMPEANU, 1848 : *cela, acela, ceea, aceea* (62); MUNTEANU, 1860 : *acela, cela, îla (ăla)* (38); MIHELȚIANU, 1870 : *el (îl), cel, eia, aeia, a* (42); MANLIU, 1874 : *acel, -a, acea* (96), *cel, cea* (97).
CIPARIU, 1869	:	*el, cel, acel* (257) (vol. II, 1877 : *cel* se întrebuințează mai mult ca articol; *acel* este cel mai uzitat, 169); *el* (260), *cel, acel* (261), *eia* (scris *el'a*) (261), *cea, acea* (262); în uzul „vulgar" : *ăl, ăla, eaea, a, al, aia* (261).

III. 1893–1963

TIKTIN, 1893 : *acel, cel* (I 105) (familiare : *ăl, -a, a, -a* (I 107); SUCHIANU, 1895 : *acel, acea* (141), (*ăl, cel* sînt întrebuințate mai mult ca articol) (142); PHILIPPIDE, 1897 : *acel, acea* (59); DENSUSIANU-CANDREA-CARACOSTEA, 1910 : *acel(a), ăl(a)* (în vorbire) (224); ADAMESCU-DRAGOMIRESCU, 1920 : *acel(a)* (278);

IORDAN, 1937 : *acel, acea* (137) (Mold. : *cela, ceea*; Munt. : *ăl(a), a(ia)* (138); ROSETTI [-BYCK], 1943 : *acela* (55), *aceea* (56) (în limba vorbită : *ăl(a), a(ia)*, (59).

GRAM. ACAD., 1954 : *acel, -a, acea, aceea* (forme regionale : *ăl, -a, aia*; în graiul mold. *cela*) (216); ed. II, 1963 : *ăla*, în graiul familiar (I 167).

celălalt / celalalt/cellalt

Repartiție teritorială : *(a)celalalt* : jumătatea nordică a Moldovei, Transilvania, exceptînd partea sudică, Crișana, nordul Dobrogei; *cellalt* : sudul Moldovei; *(h)ălalalt, ălalant* : sudul și sud-vestul Transilvaniei, nord-estul Banatului, nord-vestul Olteniei; *alălalt, ălălalt, ălălant* : cea mai mare parte a Olteniei, nordul și vestul Banatului, sudul Dobrogei; *ăllalt* : Muntenia (ALR II, S.n., vol. VI, h. 1727).

I. 1780 – 1828

Muntenia : —

Moldova : —

Transilvania : MICU-ȘINCAI, 1780 : *ceialalți* (87).

II. 1828 – 1893

Muntenia : GRAM. RUM., 1835 : *cellalt* (22); GOLESCU, 1840 : *cellalt* (108); MASSIM, 1854 : *cellalt* (5) STILESCU, 1860 : *cellalt* (7); PONTBRIANT, 1874; *cellalt* (scris *cellu-l-altu*) (65).

Moldova : MĂCĂRESCU, 1848 : *celalalt* (27); NĂDEJDE, 1884 : *celălalt* (120).

Transilvania : ISZER, 1846 : *celalalt* (98); MUNTEANU, 1860 : *cellalt* (38).

CIPARIU, 1869 : *cel(u)alalt* (240).

III. 1893–1963

TIKTIN, 1893 : *cel(ă)lalt* mai uzitat decît *celalalt* (I 108); SUCHIANU, 1895 : *celalalt* se pronunță ordinar *cellalt* (141); PHILIPPIDE, 1897; *celalalt* (60); DENSUSIANU-CANDREA-CARACOSTEA, 1910; *celălalt* (225); ADAMESCU-DRAGOMIRESCU, 1920 : *cel(ă)lalt* (278); IORDAN 1937; *celalalt* (140), *celălalt* (140 nota 2); ROSETTI [-BYCK], 1943 : *celălalt* (și *celalalt*) (57).

GRAM. ACAD., 1954 : *celălalt* (I 217).

G. D. f. sg. **acestei, astei** etc. / **aceștii, ăștii** etc.

Repartiție teritorială : *aceștii, aceștia, ăștii, ăștia* : Banat, Muntenia, Oltenia, nordul Dobrogei, Moldova, Crișana, Maramureș, nordul Transilvaniei; *aceștei, ăștei* : Oaș, izolat, nordul Moldovei; *ăștea* : Oltenia; izolat, sudul Munteniei; *acestei, ăstei* : izolat, nordul Moldovei, estul Munteniei, estul Dobrogei și sud-estul Transilvaniei (ALR I, material necartografiat, întrebarea 261; ALR II, S.n., vol. VI, h. 1705, 1732; F r î n c u, *Demonstrativele*, p. 30).

I. 1780–1828

Muntenia : VĂCĂRESCU, 1787 : *aceștii* (45).

Moldova : —

Transilvania : MICU-ȘINCAI, 1780 : *aceastei* (29); TEMPEA, 1797 : *aceastii* (85); BUDAI-DELEANU, c. 1815–1820 : *ceștii* (I 102[r]); DIACONOVICI-LOGA, 1822 : *acestii* (74).

II. 1828–1893

Muntenia : HELIADE, 1828 : *aceștii* (25); GRAM. RUM., 1835 : *acestei* (19); GOLESCU, 1840 : *aceștii* (25); MASSIM, 1854 : *acestei* (27), *acesteia* (34); STILESCU, 1860 : *acestei* (20); PONTBRIANT, 1874 : *acestei* (46), *acestia* (64).

Moldova	:	SEULESCU, 1833 : *acestei, acestia* (I 84); MĂCĂRESCU, 1848 : *acesteia* (26); NĂDEJDE, 1884 : *acestei* (119).
Transilvania	:	ISZER, 1846 : *acestii, aceştii* (88); BĂLĂŞESCU, 1848 : *acestii* (62); CÎMPEANU, 1848 : *acesteia* (62); MUNTEANU, 1860 : *acestei, acesteia* (37); MIHELŢIANU, 1870 : *acesteia* (43); MANLIU, 1874 : *acestei, acesteia* (96).
CIPARIU, 1869	:	*acestei* (*acestii*) (263), *acesteia* (257).

III. 1893–1963

TIKTIN, 1893 : *acestei, acesteia* (în limba veche : *aceştii*) (I 107); SUCHIANU, 1895 : *acestei* (141); PHILIPPIDE, 1897 : *aceştei* (59); DENSUSIANU-CANDREA-CARACOSTEA, 1910 : *acestei* (224); ADAMESCU-DRAGOMIRESCU, 1920 : *cestei*[*lalte*] (278); IORDAN, 1937 : *acestei* (137); ROSETTI [-BYCK], 1943 : *acesteia* (56).

GRAM. ACAD., 1954 : *acestei, acesteia* (I 215).

G. D. f. sg. **acelei, acelii, ălei** etc. / **acei(i), ăi(i)** etc.

Repartiţie teritorială : *(a)ceii, aceia, (h)ăi(i), (h)ăia* : Maramureş, puncte din Muntenia, Dobrogea, Transilvania, Maramureş, Banat ; *(a)celei(a), alei(a), (a)celia* : Oltenia, sudul şi estul Munteniei, nordul Moldovei (ALR I, material necartografiat, întrebarea 269 ; ALR II, S. n., vol. VI, h. 1609, 1722 ; F r î n c u, *Demonstrativele*, p. 28).

I. 1780–1828

Muntenia	:	VĂCĂRESCU, 1787 : *acei* (46).
Moldova	:	—
Transilvania	:	TEMPEA 1797 : *aceii* (86); BUDAI-DELEANU, c. 1815–1820 : *ceii, celii* (I 103ᵛ), *celei* (I 104ᵛ); DIACONOVICI-LOGA, 1822 : *aceii, aceiia* (75).

II. 1828 – 1893

Muntenia : HELIADE, 1828 : *acei* (25); GRAM. RUM., 1835 : *acei* (20); GOLESCU, 1840 : *acei* (25); MASSIM, 1854 : *celei* (29); STILESCU, 1860 : *alei*, *ălei* (21); PONTBRIANT, 1874 : *celei* (27).

Moldova : SEULESCU, 1833 : *acelei*, *aceliia* (I 89); MĂCĂRESCU, 1848 : *acelei* (26); NĂDEJDE, 1884 : *acelei* (119).

Transilvania : ISZER, 1846 : *aceii* (81); BĂLĂŞESCU, 1848 : *acelii*, *acelia* (63); CÎMPEANU, 1848 : *celeia* (62); MUNTEANU, 1860 : *acelei* (37); MIHELŢIANU, 1870 : *elei* (43); MANLIU, 1874 : *acelei*, *aceleia* (96).

CIPARIU, 1869 : *acelei* (*acei*) (263).

III. 1893–1963

TIKTIN, 1893 : *acelei*, *aceleia* (în limba veche : *acei*) (I 107); SUCHIANU, 1895 : *acelei* (141); PHILIPPIDE, 1897, *acelei* (59); DENSUSIANU-CANDREA-CARACOSTEA, 1910 : *acelei* (224); ADAMESCU-DRAGOMIRESCU, 1920 : *acelei* (278); IORDAN, 1937 : *acelei* (137); ROSETTI [-BYCK], 1943 : *aceleia* (56). GRAM. ACAD., 1954 : *acelei*, *aceleia* (I 216).

relativ-interogativ :
— care (sg. şi pl.)/**care** (sg.), **cari** (pl.)
— care (**cari**) / **carele, carea, carii, carele**

Repartiţie teritorială : *cari* : Moldova, jumătatea sudică a Crişanei, sud-vestul Banatului[1]; *care* : restul teritoriului dacoromân, cu excepţia unei zone din sud-estul Transilvaniei, unde, la plural se înregistrează forma *cari̯* (ALR II, S.n., vol. VI, h. 1681, 1682).

[1] În regiunile amintite forma *cari* este, credem, o variantă fonetică a lui *care*, rezultată din închiderea lui *e* aton final la *i*.

I. 1780–1828

Muntenia : VĂCĂRESCU, 1787 : sg. : *carele* (m.), *carea* (f.) (48); pl. : *carii* (m.), *carele* (f.) (48).

Moldova : —

Transilvania : MICU-ȘINCAI, 1780 : sg. : *care* (m.); pl. : *cari* sau *care* (m.) (30); ȘINCAI, 1805 : sg. : *care* (m.), *carea* (f.); pl. : *carii* sau *care* (m.) (45); TEMPEA, 1797 : sg. : *carele* (m.), *carea* (f.); pl. : *carii* (m.), *care* (m. și f.) (91); BUDAI-DELEANU, c. 1815–1820 : sg. : *care*, *carele* (m.), *care*, *carea* (f.); pl. *cari*, *carii* (m.), *care*, *carele* (f.) (I 106ᵛ, 107ʳ); DIACONOVICI-LOGA, 1822 : sg. : *care* (m.), *carea* (f.); pl. : *carii* (m.), *care* (f.) (77); sg. : *carele* (m.), *carea* (f.); pl. : *carii* (m.), *care* (f.) (79).

II. 1828–1893

Muntenia : HELIADE, 1828 : sg. : *care* (m. și f.); pl. : *cari* (m.), *care* (f.) (27); GRAM. RUM., 1835 : sg. și pl. : *care* (m. și f.) (23); GOLESCU, 1840 : sg. : *carele* (m.), *carea* (f.); pl. : *carii* (m.), *carile* (f.) (23); MASSIM, 1854 : sg. : *care* (m. și f.); pl. : *carĭ* (m.), *cari* (m. și f.) (27); sg. : *carele* (m.), *carea* (f.); pl. : *carii* (m.), *carile* (f.) (33); STILESCU, 1860 : sg. : *care* (m. și f.); pl. : *carĭ* (m. și f.) (21); *care* primește articol variabil după gen și număr (28); PONTBRIANT, 1874 : sg. și pl. : *care* (m. și f.) = relativ (66); sg. : *carele* (m.), *carea* (f.) = interogativ (50, 69).

Moldova : SEULESCU, 1833 : sg. : *cari* (m.), *care* (f.); pl. : *cari* (m.), *care* (f.); sg. : *carile*

(m.), *carea* (f.); pl. : *carii* (m.), *carele* (f.) (I 85); MĂCĂRESCU, 1848 : sg. : *carele* (m.), *carea* (f.); pl. : *carii* (m.), *care* (f.) (25); NĂDEJDE, 1848 : sg. : *care* (m. şi f.); pl. : *carĭ* (m. şi f.); sg. : *carele* (m.), *carea* (f.); pl. : *carii* (m.), *carile* (f.) (122).

Transilvania : ISZER, 1846 : sg. : *care* (m.), *carea* (f.); pl. : *care* (m. şi f.) (93) : sg. : *carele* (m.), *carea* (f.) (95); pl. : *carii* (m.), *care* (f.) (96); BĂLĂŞESCU, 1848 : sg. : *carele* (m.), *carea* (f.); pl. : *carii* (m.), *care* (f.) (60); CÎMPEANU, 1848 : sg. : *carele* (m.), *carea* (f.); pl. : *carii* (m.), *care* (f.) (61); MUNTEANU, 1860 : sg. : *care* (m. şi f.); pl. : *carĭ* (m.), *care* (f.); sg. : *carele* (m.), *carea* (f.); pl. : *carii* (m.), *carele* (f.) (38); MIHELŢIANU, 1870 : *care* (*carele*, *carea*) (44); MANLIU, 1874 : sg. : *care* (m.); pl. : *cari* (m.) (97).

CIPARIU, 1869 : *care* (m. şi f.); pl. : *cari* (m. şi f.); sg. : *carele* (m.), *carea* (f.); pl. : *carili* (m.), *carile* (f.); „În gura poporului *carele* rămîne neschimbat la N şi A sg. şi pl." (264).

III. 1893–1963

TIKTIN, 1893 : sg. : *care* (m. şi f.); pl. : *care* sau *carĭ* (m. şi f.); sg. : *carele* (m.), *carea* (f.); pl. : *carii* (m.), *carile* (f.) (I 109); SUCHIANU, 1895 : sg. : *care* (m. şi f.); pl. : *carĭ* (m.), *care* (f.) (144); *carele* se întrebuinţează numai la sg. şi mai mult în stilul bisericesc; la pl., *carele* este folosit de scriitorii moldoveni (145); PHILIPPIDE, 1897 : sg. şi pl. : *care* (m. şi f.) (61); DENSUSIANU-CANDREA-CARACOSTEA, 1910 : sg. : *care* (m. şi f.); pl. : *care* (*carĭ*) (m. şi f.) (226); ADAMESCU-DRAGOMIRESCU, 1920 : sg. : *care* (m. şi f.); pl. : *cari* (m.), *care*(*cari*) (f.) (279); IORDAN, 1937 : sg. şi pl. : *care* (m. şi f.); trebuie evitat pl. *cari* (42); ROSETTI [-BYCK], 1943 : sg. şi pl. : *care* (m. şi f.) (60, 61).

GRAM. ACAD., 1954 : *care*, invariabil în limba literară (I 208).

G. D. f. sg. cărei / cării

Repartiție teritorială: Majoritatea răspunsurilor date la ancheta ALR nu conțin construcții cu genitivul pronumelui relativ. Puținele puncte unde s-au obținut astfel de construcții nu permit stabilirea repartiției teritoriale a formelor *cărei* și *cării* (ALR I, material necartografiat, întrebarea 279).

I. 1780—1828

Muntenia	:	VĂCĂRESCU, 1787 : *cării, căria* (48).
Moldova	:	—
Transilvania	:	TEMPEA, 1797 : *cării, căria* (88); BUDAI-DELEANU, c. 1815—1820 : *cării, căria, cărei, căreia* (I 106v); DIACONOVICI-LOGA, 1822 : *cării, căriia* (79).

II. 1828—1893

Muntenia	:	HELIADE, 1828 : *cării, căria* (27); GRAM. RUM., 1835 : *cării, căria* (23); GOLESCU, 1840 : *cării, căria* (23); MASSIM, 1854 : *cărei* (30); PONTBRIANT, 1874 : *cării* (scris *cări*) = *cărei* (50), *căria* = *căreia* (66).
Moldova	:	SEULESCU, 1833 : *cărei, căria* (I 85); MĂCĂRESCU, 1848 : *căreia* (25); NĂDEJDE, 1884 : *cărei* (122), *căreia* (123).
Transilvania	:	ISZER, 1846 : *cărei, căreia* (96); *cării* (93); BĂLĂȘESCU, 1848 : *căria* (60), *cării* (61); CÎMPEANU, 1848 : *căreia* (61); MUNTEANU, 1860 : *cărei, căreia* (38).
CIPARIU, 1869	:	*cărei, -a* (264).

III. 1893–1963

TIKTIN, 1893 : *cării, -a* (I 109); SUCHIANU, 1895 : *cărei* (144); PHILIPPIDE, 1897 : *cărei(a)* (61); DENSUSIANU-CANDREA-CARACOSTEA, 1910 : *cărei* (226), *căreia* (227); ADAMESCU-DRAGOMIRESCU, 1920 : *cărei* (279); IORDAN, 1937 : *cărei(a)* (142); ROSETTI [-BYCK], 1943 : *cărei(a)* (61).

GRAM. ACAD., 1954 : *căreia* (I 208).

nehotărît : **fiecare, -cine / fieşcare, -cine** etc.

Repartiţie teritorială : *fie(fii)care* : general; *fieştecare* : izolat, sudul Crişanei; *feştecare* : izolat, nord-estul Transilvaniei (ALR II, S.n., vol. VI, h. 1742).

I. 1780–1828

Muntenia : VĂCĂRESCU, 1787 : *fieşteşcare, fieşcare* (55).

Moldova : ŞCOLERIU, 1789 : *fiiştecare* (27).

Transilvania : MICU-ŞINCAI, 1780 : *fieştecare* (30); TEMPEA, 1797 : *fieştecare* (89); BUDAI-DELEANU, c. 1815–1820 : *fiecare, fieşcare* (I 110r); DIACONOVICI-LOGA, 1822 : *fieştecare* (77), *fiecine* (79).

II. 1828–1893

Muntenia : HELIADE, 1828 : *fiecare* (30); GRAM. RUM., 1835 : *fiecare* (25); GOLESCU, 1840 : *fiecare* (112); MASSIM, 1854 : *fiă-*

		care (5); STILESCU, 1860 : *fiăcare* (7); PONTBRIANT, 1874 : *fiăcare, fiăşcare* (scrise *fiacare, fiasicare* (69)).
Moldova	:	SEULESCU, 1833 : *fiecarele* (I 86), *fiesce, fieştecarele* (I 87); MĂCĂRESCU, 1848 : *fiece* (35); NĂDEJDE, 1884 : *fiecare* (124).
Transilvania	:	ISZER, 1846 ; *fiecare, fieştecine* (98); BĂLĂŞESCU, 1848 : *fiecine, fieşcine, fieştecine* (62); CÎMPEANU, 1848 : *fiecare* (77); MUNTEANU, 1860 : *fiăcare* (39); MIHELŢIANU : 1870 : *fiecare* (45); MANLIU, 1874 : *fiecare* (98).
CIPARIU, 1869	:	*fiăcare, fieşcare, fieştecare* (scris *fiacare, fiasicare, fiasicecare*; forme „smintite" : *fiteşcare, fitişcare* (265—266).

III. 1893—1964

TIKTIN, 1893 : *fiecare* (I 112); SUCHIANU, 1895 : *fiecare* (151); DENSUSIANU-CANDREA-CARACOSTEA, 1910 : *fie(şi)care* (227); ADAMESCU-DRAGOMIRESCU, 1920 : *fiecare* (280); IORDAN, 1937 : *fiecare* (*fieşcare, fieştecare, fitecare* nu mai sînt în uz) (148); ROSETTI-BYCK, 1943 : *fiecare* (61).

GRAM. ACAD., 1954 : *fiecare* (*fieşicare, fieştecare, fitecare* sînt învechite sau regionale) (I 221).

oricare etc. / vericare etc.

Repartiţie teritorială : *or(i)cine, or(i)ce* : general ; *or(i)şicine, or(i)şice* : sudul Crişanei, nordul Banatului, Hunedoara ; *uarcine, uarce* : sudul Moldovei, nord-estul Munteniei ; compusele cu *veri* nu au fost consemnate în graiurile de astăzi (ALR II, S.n., vol. VI, h. 1739, 1740).

I. 1780–1828

Muntenia	:	VĂCĂRESCU, 1787 : *vericare, oricare* (55).
Moldova	:	—
Transilvania	:	MICU-ŞINCAI, 1780 : *orcare* (30); TEMPEA, 1797 : *oricare* (89); BUDAI-DELEANU, c. 1815–1820 : *oricine, vericine* (I 110ʳ); DIACONOVICI-LOGA, 1822 : *oricare* (77).

II. 1828–1893

Muntenia	:	HELIADE, 1828 : *oricare* (30); GRAM. RUM., 1835 : *oricare* (25); GOLESCU, 1840 : *vercine, orcine* (112); MASSIM, 1854 : *vercare*; compusele cu *ver...* sînt preferabile celor cu *or* (30); STILESCU, 1860 : *vercare* (în limba familiară : *orcare*) (22); PONTBRIANT, 1874 : *oricare, vrecare* (69).
Moldova	:	SEULESCU, 1833 : *oricarele, vericarele* (I 86); MĂCĂRESCU, 1848 : *oricare* (35); NĂDEJDE, 1884 : *oricare* (35); NĂDEJDE, 1884 : *oricare, vericare* (124).
Transilvania	:	ISZER, 1846 : *orcine* (98); BĂLĂŞESCU, 1848 : *oricine* (62); MUNTEANU, 1860 : *vercare, vercine* (39); MIHELŢIANU, 1870 : *vercare* (45); MANLIU, 187 : *oricare, vericare* (98).
CIPARIU, 1869	:	*oricare, orişicare, vericare* (266).

III. 1893–1963

TIKTIN, 1893 : *ori(şi)care, vericare* (I 112); SUCHIANU, 1895 : *oricare, orişicare, vericare* (151); PHILIPPIDE, 1897 : *vrecare, ori-*

care, orişicare (62); DENSUSIANU-CANDREA-CARACOSTEA, 1910 : *ori(şi)care, vericare* (227); ADAMESCU-DRAGOMIRESCU, 1920 : *oricare, vericare* (280); IORDAN, 1937 : curent se întrebuințează numai compusele cu *ori-* (148); ROSETTI-BYCK, 1943 : *ori(veri)-care* (62).

GRAM. ACAD., 1954 : *oricare, orişicare* (I 221).

negativ : G. D. **nimănui / nimărui / nimului**

Repartiţie teritorială : *nimă(e)nui* : Oltenia, sud-vestul Munteniei, izolat, sudul Moldovei ; *nimărui* : Moldova, Transilvania, Crișana, nord-estul Banatului, Hunedoara, nordul Munteniei ; *nimului* : izolat, nordul Munteniei ; *niminlui* : izolat, jumătatea vestică a Munteniei (ALR I, material necartografiat, întrebarea 343).

I. 1780—1828

Muntenia : VĂCĂRESCU, 1787 : *nimălui* (55).

Moldova : —

Transilvania : MICU-ŞINCAI, 1780 : *nimerui, nimenui* (32); TEMPEA, 1797 : *nimerui* (93); BUDAI-DELEANU, c. 1815—1820 : *nimenui, nimerui* (I 110r); DIACONOVICI-LOGA, 1822 : *nimenui* (81).

II. 1828—1893

Muntenia : GRAM. RUM., 1835 : *nimului* (27); GOLESCU, 1840 : *nimănui, -a* (23); MASSIM, 1854 : *nimănui* (31); GRAM. ROM., ed. 14, 1858 : *nimănui* (49); STILESCU, 1860 : *nimenui* (22); PONTBRIANT,1874 : *nimenui, nimului* (70).

Moldova : MĂCĂRESCU, 1848 : *nimenui* (23); NĂDEJDE, 1884 : *nimănui, nimărui* (124).

Transilvania	:	ISZER, 1846 : *nimului, nimuluia* (99); BĂLĂŞESCU, 1848 : *nimenui, nimerui* (65); CÎMPEANU, 1848 : *nimănui* (52); MUNTEANU, 1860 : *nimerui* (39), mai corect *nimului* (40); MANLIU, 1874 : *nimenui* (98).
CIPARIU, 1869	:	*nemenui, nimerui, nimului* (242).

III. 1893—1963

TIKTIN, 1893 : *nimărui(a), nimănui(a)*, dialectal *nimelui, nimului* (I 112); SUCHIANU, 1895 : *nimănui(a)* şi *nimărui* (152); PHILIPPIDE, 1897 : *nimănui, nimărui, nimăruia* (63); ADAMESCU-DRAGOMIRESCU, 1920 : *nimenui* (280); ROSETTI [-BYCK], 1943 : *nimănui* (62).

GRAM. ACAD., 1954 : *nimănui, nimănuia* (I 224).

Verb

indicativ şi conjunctiv prezent : **mînc / mănînc**

Repartiţie teritorială : *mînc* : Banat (excluzînd sudul), jumătatea sudică a Crişanei, Transilvania (excluzînd Maramureşul); *mănînc* : Muntenia, Oltenia, sudul Banatului; *minînc* : nordul Crişanei, Maramureş, Moldova ALR I, vol. 1, h. 80).

I. 1780—1828

Muntenia	:	VĂCĂRESCU, 1787 : *mănînc, mănînci* (70).
Moldova	:	—
Transilvania	:	MICU-ŞINCAI, 1780 : *mînc* sau *mănînc* (41); TEMPEA, 1797 : *mănînc* (125, 187), *mîncă* (179); BUDAI-DELEANU, c. 1815—1820 : *mînc* (I 9ᵛ, 121ᵛ).

II. 1828–1893

Muntenia	:	HELIADE, 1828 : *mănînc* (89); GRAM. RUM., 1835 : *mănînc* (60); GOLESCU, 1840 : *mănînc* (60 tabel); „rumânii zic *mănînc*, iar ardelenii *mînc*" (202); MASSIM, 1854 : *mănîncă* (89); PONTBRIANT, 1874 : *mănînc* sau *mînc* (111).
Moldova	:	SEULESCU, 1833 : *mănînc* (I 138); NĂDEJDE, 1884 : *mănînc* la moldoveni, *mînc* la munteni [!] (163).
Transilvania	:	ISZER, 1846 : *mînc* și *mănînc* (67); BĂLĂȘESCU, 1848 : *mînc* (*mănînc*) (84); MUNTEANU, 1860 : *mănînc*, „cei mai mulți" : *mînc* (57); MIHELȚIANU, 1870 : *mănîncă* (13), *mînc* (64).
CIPARIU, 1869	:	*mînc* (308).

III. 1893–1963

TIKTIN, 1893 : *mănînc* (greșit *mînînc*), *mînc* — dialectal (I 153); SUCHIANU, 1895 : *mînînc*, „În multe localități... se conjugă regulat : *mînc*, *mînci*, *mîncă*" (198); PHILIPPIDE, 1897 : *mînînc* (91); ROSETTI [-BYCK], 1943, *mănînc* (113).

GRAM. ACAD., 1954 : *mănînc*, regional *mînc*, *mănînc* (I 296).

usuc / usc

Repartiție teritorială : *usc* : Banat, Transilvania cu Crișana și Maramureș, nord-vestul Olteniei, nordul Munteniei ; *usuc:* restul teritoriului dacoromân (ALRM II, vol. I, h. 390 ; ALR, S. n., vol. VII, h. 2192, 2198, 2200, 2201).

I. 1780–1828

Muntenia	:	VĂCĂRESCU, 1787 : *usuc* (100).
Moldova	:	—

Transilvania : TEMPEA, 1797 : *usc, uşti* (126).

II. 1828—1893

Muntenia : GRAM. RUM., 1835 : *usuc* (60); GOLESCU, 1840 : *usuc* (60 tabel); PONTBRIANT, 1874 : *usuc, usuci, usucă, usucăm, usucaţi* (111).

Moldova : —

Transilvania : ISZER, 1846 : *usuc* şi *usc* (168); BĂLĂŞESCU, 1848 : *usc* (*usuc*) (84); MUNTEANU, 1860 : *usuc, usuci*, cei mai mulţi îl conjugă regulat : *usc* etc. (57).

CIPARIU, 1869 : —

III. 1893—1963

TIKTIN, 1893 : *usuc, usuci*; *usc* — dialectal (I 153); SUCHIANU, 1895 : *usuc, usuci*; în unele localităţi se conjugă regulat : *usc, usci* (198); PHILIPPIDE, 1897 : *usuc, usuci* (91); ROSETTI [-BYCK], 1943 : *usuc, usuci* (116).
GRAM. ACAD., 1954 : *usuc, usuci*, regional *usc, uşti* (I 297).

-u/-ez : lucru/lucrez

Repartiţie teritorială : *lucrez* : Moldova, Muntenia, Dobrogea, Oltenia, estul Transilvaniei; *lucru* : Banat, Crişana, Transilvania, Maramureş (ALR II, material necartografiat, întrebarea 2037; ALR, S.n., vol. VII, h. 1904).

I. 1780—1828

Muntenia : VĂCĂRESCU, 1787 : „La unele graiuri păzesc şi rumânii ardeleni regulile gramaticeşti, cum *a lucrare, lucru* zic, nu *lucrez*" (82).

Moldova	:	—
Transilvania	:	TEMPEA, 1797 : „Unele graiuri iau după sine *ez*, fără de care s-ar putea fi și apleca, înse, pentru mai înfrumusețarea grăirii, se adaogă silaba *ez*, adecă: *lucru* — *lucrez*, *iern* — *iernez*, *împreun* — *împreunez* și altele" (128); DIACONOVICI-LOGA, 1822 : *lucră* (180), *să se lucre* (189).

II. 1828 — 1893

Muntenia	:	MASSIM, 1854 : se recomandă *lucrez* în loc de *lucru* (55); PONTBRIANT, 1874 : *lucrez* (83).
Moldova	:	MĂCĂRESCU, 1848 : primesc un *ez*: *a lucra*, *a împreuna* etc. (51), *lucrează* (103); NĂDEJDE, 1884 : *lucrez* (148).
Transilvania	:	ISZER, 1846 : *lucru* — *lucrez* (120); BĂLĂȘESCU, „macedo-românii și mulți transilvani, bănățeni și moldoveni" spun *eu lucru*; „românii, mai ales cei din România Mare (= Muntenia)", spun *lucrez* (101); CÎMPEANU, 1848 : *lucrez* (105); MUNTEANU, 1860, *lucrez* (53, 71); MIHELȚIANU, 1870 : *lucră* (70), *lucrează* (13); MANLIU, 1874 : *lucrez* (109).
CIPARIU, 1869	:	*lucru* — *lucrez* (308).

III. 1893—1963

TIKTIN, 1893 : *lucrez* : (I 155); „neadmisibile" formele *lucru* în loc de *lucrez* (I 156); PHILIPPIDE, 1897 : *lucrez* (86); DENSUSIANU-CANDREA-CARACOSTEA, 1910 : *lucrez* (246); IORDAN,

1937 : *lucrez* (180); ROSETTI [-BYCK], 1943 : *lucrez* (85). GRAM. ACAD., 1954 : *lucrez* (I 268).

-/-esc : paț / pățesc; simț / simțesc etc.

Repartiție teritorială : *bîzîiesc* : nordul și vestul Transilvaniei, Crișana ; *bîzîi* : restul teritoriului dacoromân (ALR II, S.n., vol. V, h. 1463) ; *duduiește* : vestul Transilvaniei, Crișana, Maramureș ; *duduie* : restul teritoriului dacoromân (ALRM II, vol. I, h. 393) ; *înghițesc* : nordul Moldovei, nord-estul Transilvaniei, Crișana ; *înghit (înghiț)* : restul teritoriului dacoromân (ALR I vol. I, h. 83) ; *pățesc* : Muntenia, Moldova, Transilvania, Crișana, nordul și vestul Banatului ; *paț* : estul Banatului, Hunedoara, Oltenia, sudul Moldovei (ALR, S.n., vol. VII, h. 1964) ; *pipăiesc* : Transilvania, cu excepția părții sudice și sud-estice, Crișana, Maramureș, sudul și vestul Moldovei ; *(a)pipăi* : Banat, Oltenia, cea mai mare parte a Munteniei, zone din Moldova (unde se folosesc și alți termeni) (ALR I, vol. I, h. 91) ; *simțesc* : Moldova, Transilvania, excluzînd partea sudică, nordul Crișanei ; *simt (simț)* : restul teritoriului dacoromân (ALR I, vol. I, h. 104).

I. 1780–1828

Muntenia	:	VĂCĂRESCU, 1787 : *bănuiesc, miluiesc* (59), *tăbărăsc* (75), *mă tînguiesc* (60).
Moldova	:	—
Transilvania	:	BUDAI-DELEANU, c. 1815–1820 : *pățesc* ; „multe să zic și fără *esc* precum *paț, mîntui, mîngăiu*" (I 147r).

II. 1828–1893

Muntenia	:	GOLESCU, 1840 : *paț* (60 tabel); greșit : *azvîrlesc* în loc de *azvîrl* (201); MASSIM, 1854 : (tu) *pați* (13).

Moldova	:	NĂDEJDE, 1884: *împărțesc — împart, despărțesc — despart, sorbesc — sorb* (158).
Transilvania	:	ISZER, 1846: *gat — gătesc, domol — domolesc, dudui — duduiesc* (168); BĂLĂȘESCU, 1848: „macedo-românii și mulți transilvani, bănățeni și moldoveni nu sînt așa mari amatori de aceste fenaluri *ez* și *esc*, ca românii mai ales cei din România Mare" (101); *curățesc, despărțesc, gîfăiesc, închipuiesc* (87), *pipăiesc pățesc, simțesc* (88), *despart, împătur* (83), *miros-mirosesc* (84), *mint — mințesc* (88); MIHELȚIANU, 1870: *se gătesc* (65).
CIPARIU, 1869	:	*mint — mințesc, paț — pățesc, ascuț — împarț, desparț, simț* (337).

III. 1893–1963

TIKTIN, 1893: *stăruiesc — stărui, socotesc — socot, sprijinesc — sprijin*; inadmisibile: *simțesc, mințesc, împărțesc, despărțesc, curățesc* (I 156); PHILIPPIDE, 1897: *despart, -esc, dezdoi, -esc, dezmint -esc, pățesc — pat, sîcîiesc — sîcîiu, tîrîiesc — tîrîi* (85), *bîzîiesc, chinuiesc* (79), *curăț* (80).

GRAM. ACAD. ed. II, 1963: *învîrt — învîrtesc*, întrebuințate de vorbitori diferiți (I 253).

verbe cu radical în *d*: (să) rad / (să) raz, să radă / să rază

Repartiție teritorială: *-z*: Muntenia, estul Olteniei, Dobrogea, sudul și sud-estul Transilvaniei, sud-vestul Moldovei; *-d*: restul teritoriului dacoromân (ALRM I, vol. I, h. 111: *eu văd*; 112: *să nu vadă*; 114: *aud*; 119: *rîd*: P e t r o v i c i, *Baza dialectală a limbii noastre naționale*, în *LR*, X (1960), nr. 5, p. 69).

I. 1780–1828

Muntenia	:	VĂCĂRESCU, 1787: *văz* (79, 96).
Moldova	:	ȘCOLERIU, 1789: *văd* (37), *vază* (39).

Transilvania : MICU-ȘINCAI, 1780 : *aud* (52), *cad* (44), *cred* (48), *șed* (44) ; TEMPEA, 1797 : „mai bine este a să zice *eu șed, eu văd* ... căci să trage de la cuvintele latinești *sedeo*...” (135) ; totuși : *aprinz* (208), *cred* (142), *tunz* (143), *văz* (150) ; BUDAI-DELEANU, c. 1815—1820 : *aud* — *auz* (I 137^{v}), *audă* — *auză* (I 138^{r}), *cad, văd, șed* (I 19^{v}) ; DIACONOVICI-LOGA, 1822 : *cred, văd* și *crez, văz* (100).

II. 1828—1893

Muntenia : HELIADE, 1828 : *auz* (111), *văz* (60), *să văz* (62) ; GRAM. RUM., 1835 : *caz, să caz, să cază* (57), *raz* (62), *văz, vînz* (61) ; GOLESCU, 1840 : *caz, să caz, să cază, crez, să crez, să crează, șăz, să șăz, să șază* (60 tabel) ; MASSIM, 1854 : *văz, să văz, să vează* [scris *să véză*] (53), *tunz, să tunz, să tunză* (53).

Moldova : SEULESCU, 1833 : *aud* — *auz, cad* — *caz, șăd* — *șăz* (I 145) ; MĂCĂRESCU, 1848 : *șed* (44), *vadă* — *vază* (59) ; NĂDEJDE, 1884 : *cred* — *crez, pierd* — *pierz, respund* — *respunz, piarză, crează* ; „În limba literară se întrebuințează tot una de bine amîndouă formele” (154).

Transilvania : ISZER, 1846 : *aud* — *auz, cred* — *crez, crează* (119), *tund* (116) ; BĂLĂȘESCU, 1848 : *întind, perd* (85), *vînd, văd* și *vînz, văz* (97—98) ; CÎMPEANU, 1848 : *aud, șed* (98), *să audă* (101) ; MIHELȚIANU, 1870 : *aud* (58), *șed* (64), *văz* [scris *vediu*] (63), *să auz, să auză* [scris *se audiu, se audia*] (61).

CIPARIU, 1869 : *arz* [scris *ardiu*] — *ard, rîz* [scris *ridiu*], *răspunz* [scris *respundiu*], *tunz* [scris *tun-*

diu], *vînd* — *vînz* [scris *vendiu*], *pierd* — *pierz* [scris *perdiu*] (324), *să cază, să vază* [scris *se cadia, se vedia*] — *cadă, vadă* (319).

III. 1893–1963

TIKTIN, 1893 : „În loc de ... *văz* ... *să vază* etc., mulţi rostesc astăzi cu *d* : ... *văd, vadă*... Însă formele cu finală schimbată sînt de preferit, fiind conforme cu tradiţia literară" (I 152); SUCHIANU, 1895 : *cred* — *crez*, *văd* — *văz* (202), *şed, să şed, să şează* (176); PHILIPPIDE, 1897 : *aud, cred, pierd, şed* (78); IORDAN, 1937 : *aud* (181), *să aud, să audă* (184); Academia admite numai formele în *d* (189); ROSETTI [-BYCK], 1943 : *văd, vînd* (88).

GRAM. ACAD., 1954 : Formele în *z* sînt „munteneşti, regionale" (I 54).

verbe cu radical în *t* : a) (să) **trimit**, / (să) **trimiţ**

Repartiţie teritorială : *trimet, trimit* : Banat, Oltenia, Crişana, Maramureş, Transilvania, exceptînd sudul şi sud-estul, Moldova, nord-estul Munteniei, estul Dobrogei; *trimeţ, trimiţ* : Muntenia, exceptînd nord-estul, sudul şi sud-estul Transilvaniei, vestul Dobrogei (ALR, S.n., vol. VII, h. 1922, 1923).

I. 1780–1828

Muntenia : VĂCĂRESCU, 1487 : *simţ* (77), *să simţ* (78).

Moldova : —

Transilvania : MICU-ŞINCAI, 1780 : *mint, simt* (52); TEMPEA, 1797 : *să scoţ* (186).

II. 1828–1893

Muntenia	:	HELIADE, 1828 : *simț* (111); GOLESCU, 1840 : *minț, mință, scoț, sumeț* (60 tabel); MASSIM, 1854 : *ascuț, să ascuț, să ascuță* (53), *simț* (10); STILESCU, 1860 : *trimiț* (10).
Moldova	:	NĂDEJDE, 1884 : „În limba literară se întrebuințează tot una de bine amîndouă formele" (159).
Transilvania	:	ISZER, 1846 : *ascut-ascuț* (168), *trimit* (116), *să trimeață* (51); BĂLĂȘESCU, 1848 : *ascut, trimit, înghiț, minț* (85), *scot — scoț* (107), „nici una nici alta [din cele două pronunțări] nu e rea" (98); CÎMPEANU, 1848 : *trimit* (105); MIHELȚIANU, 1870 : *împart* (64).
CIPARIU, 1869	:	„după etimologie ... ar fi să se pronunțe ... *trămet* ... nu *trămeț* [scris *trametiu*]" (294); *scot — scoț* [scris *scotiu*] (327).

III. 1893–1963

TIKTIN, 1893 : „formele cu finală schimbată [(*să*) *scoț, să scoață* sînt de preferit", fiind conforme cu tradiția literară (I 152); SUCHIANU, 1895 : *scot — scoț, trimit — trimiț* (202); PHILIPPIDE, 1897 : *ascut* (85), *să ascută* (113); IORDAN, 1937 : Academia admite numai variantele cu *t* : *simt — simț, simtă — simță* (189).

GRAM. ACAD., 1954 : „formele vechi sînt cele iotacizate" (I 270); ed. II, 1963 : „Literare sînt formele neiotacizate, iar cele iotacizate sînt vechi și regionale" (I 254).

b) pot / poci

Repartiție teritorială : *pot* : Moldova, exceptînd sudul și vestul, jumătatea nordică și sud-estul Banatului, Hunedoara-Hațeg, arii difuze în Oltenia și sudul Munteniei, estul Munteniei, Dobrogea ; *poci* : Muntenia, exceptînd estul, Transilvania, exceptînd nordul, Crișana, sud-vestul Banatului, sudul și vestul Moldovei (ALR I, material necartografiat, întrebarea 1375).

I. 1780–1828

Muntenia : VĂCĂRESCU, 1787 : „*a putere* nu face *pot*, cum să cuvine, ci face *pociu* ... în prinţipatul Moldaviei să pronunţie cu regulă" : *pot* (83).

Moldova : —

Transilvania : MICU-ŞINCAI, 1780 : *pot*, *poci* (53).

II. 1828–1893

Muntenia : HELIADE, 1828 : *poci* (89); GRAM. RUM., 1835 : *poci* (61); GOLESCU, 1840 : *poci*, *să poci* (32 tabel 5); MASSIM, 1854 : *pot* (13); STILESCU, 1860 : *pot* (4), *poci* (5); PONTBRIANT, 1874 : *poci* şi mai bine *pos* [scris *possu*] (113).

Moldova : SEULESCU, 1833 : *pot* — *poci*, *si pot* — *si poci* (I 139); NĂDEJDE, 1884 : *pot*, *poci* (149).

Transilvania : BĂLĂŞESCU, 1848 : *poci* (*pot*) (97); „nici una nici alta nu e rea" (98); *poci* — *pot* (107).

CIPARIU, 1869 : *poci* (69).

III. 1893–1963

TIKTIN, 1893 : *poci*, *să poci* (I 149); IORDAN, 1937 : *pot* (192).

inv: 17939

verbe cu radical n a) pers. I ind. și conj. prez. : (să) vin / (să) viu

Repartiție teritorială : *vin* : Banat, vestul Crișanei, nordul Transilvaniei, nordul Moldovei; *viu* : Crișana (exceptînd vestul), Transilvania (exceptînd nordul), Oltenia, Muntenia, nordul Moldovei (P u ș c a r i u, *LR* II, h. 48).

I. 1780 – 1828

Muntenia : —

Moldova : —

Transilvania : MICU-ȘINCAI, 1780 : „possunt tamen ... *n* mutare în *iu*" : *pun, vin, țin, rămîn* (53); TEMPEA, 1797 : „mai bine este a să zice ... *rămîn, pun, vin, țin*", căci să trage de la cuvintele latinești ... *remaneo* ... *pono* ... *teneo* și altele" (135). BUDAI-DELEANU, c. 1815–1820 : [*țiu, viu, pui*] „să vor scrie latinește" *pun, puni, pune* (I 30ʳ); DIACONOVICI-LOGA, 1822 : *remîn* : „unora le mai place a strămuta pe *n* în *iu*, zicînd : ... *eu remîiu*..." (100).

II. 1828 – 1893

Muntenia : HELIADE, 1828 : *spui* (114); GRAM. RUM., 1835 : *pui, rămîi, spui, țiu* (61), *viu* (60); GOLESCU, 1840 : *mîi, rămîi, țiu, viu* (60 tabel); MASSIM, 1854 : *mîi, să mîi* (53), *viu* (54); *n* piere înainte de *i*, mai ales cînd e urmat de altă vocală : *rămîĭu, puĭu, viĭu* în loc de *rămînĭu, punĭu, vinĭu* (77); PONTBRIANT, 1874 : *rămîi, să rămîi* (113), *viu, să viu* (117).

Moldova : SEULESCU, 1833 : *pun — pui, să pun — si pui* (139); *țin — țiu, mîn — mîi*

(I 138); MĂCĂRESCU, 1848 : *pui, rămîi* (59); NĂDEJDE, 1884 : *vin — viu* (166).

Transilvania	:	ISZER, 1846 : *spun — spui* (116); „în loc de *remîn* se spune mai bine *remîi*" (120); *ţiu* (168), *viu* (167); BĂLĂŞESCU, 1848 : *rămîi — rămîn* (107), *vin — viu* (97); „nici una nici alta nu e rea" (98); CÎMPEANU, 1848 : *compun, propun* (88), *ţin* (106), *să mă ţin — ţiu* (110); MUNTEANU, 1860 : (*remîi, ţiu, pui, viu*) (58) „să se scrie nemuiate" [cu *n*] (59); MIHELŢIANU, 1870 : *vin* (64).
CIPARIU, 1869	:	*mîi, ţiu* (scrise *maniu, tieniu*) (317), *pun — pui*; „aici scrierea cu *iu* [*puniu*] e mai puţin regulată" (325).

III. 1893—1963

TIKTIN, 1893 : „mulţi rostesc astăzi *pun* ... Însă formele cu finală schimbată sînt preferit, fiind conforme cu tradiţia literară" (I 152); SUCHIANU, 1895 : *pun — pui* (202), *viu* (201); PHILIPPIDE, 1897 : *rămîn, ţin* (78); IORDAN, 1937 : *pun, rămîn, spun*; Academia acceptă numai formele neiotacizate (189); ROSETTI [-BYCK], 1943 : *pun, spun* (88), *viu* (149).

GRAM. ACAD., 1954 : Formele refăcute sînt literare (I 270); ed. II, 1963 : formele iotacizate sînt vechi şi regionale (I 254).

b) pers. III conj. prez. : să vină / să vie

Repartiţie teritorială : *să vină* : Banat, Hunedoara, sudul Crişanei, nord-vestul Olteniei : *să vie* : restul teritoriului dacoromân (P u ş c a r i u, *LR*, II, h. 49).

I. 1780—1828

Muntenia	:	—
Moldova	:	—

Transilvania	:	MICU-ȘINCAI, 1780 : [*pun, rămîn, țin*] „posunt tamen ... *n mutare iu*" (53); DIACONOVICI-LOGA, 1822 : *remîne, remîie* (100).

II. 1828–1893

Muntenia	:	GOLESCU, 1840 : *să mîie* (60, tabel); MASSIM, 1854 : *să mîiă* (53); PONT-BRIANT, 1874 : *să rămîiă* (113), *să viă* (117).
Moldova	:	SEULESCU, 1833 : *si* (= să) *mîie* nu *si mîne, si vie* (I 139).
Transilvania	:	ISZER, 1846 : „mai bine *rămîie*" (decît *rămînă*) (120); CÎMPEANU, 1848 : *să se țină = ție* (110); MUNTEANU, 1860 : „această moitură a lui *n* [în *să rămîie*] să nu se introducă și în scriptură și să se scrie nemuiate" (59).

III. 1893–1963

TIKTIN, 1893 : formele iotacizate sînt de preferat, fiind conforme cu tradiția literară (I 152); SUCHIANU, 1895 : *să vie — să vină*; forme mai corecte : *să țină, să spună* (185); PHILIPPIDE, 1897 : *rămînă — rămîie, țină — ție* (115); IORDAN, 1937 : *să pună — să puie*; Academia acceptă numai formele neiotacizate (189).

GRAM. ACAD., 1954 : literare sînt formele refăcute (I 270); ed. II, 1963 : formele iotacizate sînt „vechi și regionale" (I 254).

verbe cu radical în *r* : (să) **pier** / (să) **piei**, (să) **sar** / (să) **sai**

Repartiție teritorială : *cei* : cea mai mare parte a Transilvaniei, Moldova, vestul Maramureșului, zone din Oltenia ; *cer* : restul teritoriului dacoromân (ALR II, S.n., vol. VII, h. 1945) ; *pai* : sud-vestul Transilvaniei ; *par* : cea mai mare parte a Dacoromaniei (ALR, S.n., vol. VII, h. 1915 ; în unele puncte anchetate s-a obținut alt răs-

puns) ; *piei* : Maramureş, sudul şi vestul Transilvaniei (fără Crişana), Oltenia, jumătatea sudică a Moldovei ; *pier* : restul teritoriului dacoromân (ALRM I, vol. II, h. 397) ; *sai* : Transilvania, nordul Crişanei, jumătatea sudică a Moldovei, Muntenia ; *sar* : restul teritoriului dacoromân (ALR II, vol. I, h. 69).

I. 1780–1828

Muntenia : —

Moldova : —

Transilvania : BUDAI-DELEANU, c. 1815–1820 : *par* (I 134^{v}), *să par, să pară* (I 136^{v}) ; DIACONOVICI-LOGA, 1822 : *pier, pieri, piiare* şi *piei, piei, piere* (100).

II. 1828–1869

Muntenia : GRAM. RUM., 1835 : *pier* (60) ; GOLESCU, 1840 : *săr — săi, să săr — să săi* (60 tabel) ; PONTBRIANT, 1874 : *pier — piei, să pier — să piei, să piară, sai — sai, să sar — să sai, să sară* (117).

Moldova : SEULESCU, 1833 : *pier — piei, si pier, si piară — si pieie* (I 139), *sar — sai* (I 147) ; NĂDEJDE, 1884 : *par — pai* (63).

Transilvania : ISZER, 1846 : „În loc de *pier*, mai de grabă *piei, piei, pieie*" (120) ; BĂLĂŞESCU, 1848 : *pier — piei* (107) ; „nici una nici alta nu e rea" (98) ; *sai* (85) ; MUNTEANU, 1860 : *cei, piei, sai*, ... „această moitură a lui *r* ... să nu se introducă şi în scriptură" (59).

CIPARIU, 1869 : „*saliu, pieriu* ... după uzul de astăzi se pronunţă fără *l, r*" ; *saie, săi, piei* (337) ; forma *cei* e mai puţin regulată decît *cer* (325).

III. 1893–1963

TIKTIN, 1893 : *cer, să cer, să ceară, sar, să sar, să sară* (I 153); SUCHIANU, 1895 : *cer, cei, sar — sai* (202); PHILIPPIDE, 1897 : *par* (78); IORDAN, 1937 : *cer, par, sar, să ceară — să ceie*; Academia acceptă numai formele neiotacizate (189); ROSETTI [-BYCK], 1943 : *sar, pier* (88).

GRAM. ACAD., 1954 : [*sai* etc.] „forme vechi" (I 270); ed. II, 1963 : „forme vechi și regionale" (I 254).

ind. imperf. pers. III. pl. : —/-u : **cînta / cîntau**

Repartiție teritorială : *-u* : Banatul și Transilvania vecină (Hunedoara, Arad), Moldova centrală și sudică, unde fenomenul nu este general; arii mărunte în restul teritoriului dacoromân (Gheție-Teodorescu, *Desinența* u, p. 90–91; Gheție-Teodorescu, *Asupra desinenței* u, p. 175–179).

I. 1780–1828

Muntenia : VĂCĂRESCU, 1787 : *avea* (65), *făcea* (74, 80).

Moldova : ȘCOLERIU, 1789 : *era* (44), *măsura* (31), *vidè* (38).

Transilvania : MICU-ȘINCAI, 1780 : *era* (35), *lăuda* (38); TEMPEA, 1797 : *ara* (119), *era* (109), *dormea* (144); BUDAI-DELEANU, c. 1815–1820 : *aduna* (I 130ᵛ), *avea* (I 118ᵛ); DIACONOVICI-LOGA, 1822 : *auza, bătea* (107), *erau* (87), *luvau* (124).

II. 1829–1893

Muntenia : HELIADE, 1828 : *avea* (46); GRAM. RUM., 1835 : *cînta* (48), *era* (42), *vorbea* (94); GOLESCU, 1840 : *aduna, răpea*

(32 tabel); MASSIM, 1854 : *fugea, lăuda, tăcea* (46); STILESCU, 1860 : *cînta, ducea, tăcea* (35); PONTBRIANT, 1874 : *era* (*au*) (115), *înțelegea*(*au*) (86).

Moldova : SEULESCU, 1833 : *erau* (I 103), *lăudau* (I 115); MĂCĂRESCU, 1848 : *erau* (47), *tremurau* (49); NĂDEJDE, 1884 : *cîntau* (144), *erau* (129).

Transilvania : ISZER, 1846 : *era* (121), *lăuda* (136); BĂLĂȘESCU, 1848 : *aveau* (72); CÎMPEANU, 1848 : *erau* (93), *judecau* (238); MUNTEANU, 1860 : *culegea, lăuda, tăcea* (50), *erau* (48); MIHELȚIANU, 1870 : *culegeau, lăudau, tăceau* (59); MANLIU, 1874 : *aducea, jura, tăcea* (105), *scriau* (100).

CIPARIU, 1869 : *era* — *erau* „foarte lățit" (276), *vrea*(*u*) (279).

III. 1893—1963

TIKTIN, 1893 : *jurau, făceau, tăceau* (I 165); SUCHIANU, 1895 : *lăudau, ședeau* (168); PHILIPPIDE, 1897 : *aflau, alegeau, cădeau* (96); DENSUSIANU-CANDREA-CARACOSTEA, 1910 : *adunau, tăceau* (243); ADAMESCU-DRAGOMIRESCU, 1920 : *lăsau, tăceau* (290); IORDAN, 1937 : *cîntau* (181); ROSETTI [-BYCK], 1943 : *erau* (88).

GRAM. ACAD., 1954 : *erau* (I 280).

ind. perf. s., pers. I și II pl. : —/-ră- : **făcum, făcuți / făcurăm, făcurăți**

Repartiție teritorială : Forme fără *-ră-* : Unele localități din Munții Apuseni (Teofil Teaha, *Graiul din Valea Crișului Negru*, București, 1961, p. 99) și, probabil, din Banat (G. Weigand, *Der Banater Dialekt*, în „Dritter Jahresbericht des Insti-

tuts für rumänische Sprache", Leipzig, 1896, p. 243); forme cu *-ră-*: tot teritoriul dacoromân, cu excepția nordului Moldovei și a Transilvaniei (cu o parte din Banat), unde se întrebuințează numai perfectul compus (Alexandru Georgescu, *Perfectul simplu în dialectul dacoromân*, în „Omagiu lui Iorgu Iordan", București, 1958, p. 324).

I. 1780—1828

Muntenia	:	VĂCĂRESCU, 1787: *avum*, *avut* (65), *fusem*, *fuset* (68), *mîncăm*, *mîncat* (70).
Moldova	:	ȘCOLERIU, 1789: *măsurăm*, *măsurați* (31), *văzum*, *văzuți* (38).
Transilvania	:	MICU-ȘINCAI, 1780: *lăudarăm*, *lăudarăți* (38), *tăcurăm*, *tăcuți*, *tăcurăți* (42); TEMPEA, 1797: *ararăm*, *ararăți* (119), *tăcurăm*, *tăcurăți* (130); BUDAI-DELEANU, c. 1815—1820: *scolarăm*, *scolarăți* (I 129ᵛ), *avum*, *avurăm*, *avut*, *avurăți* (I 118ᵛ), *vrum*, *vrurăm*, *vrureț*, *vrureți* (I 125ʳ); DIACONOVICI-LOGA, 1822: *lăudarăm*, *lăudarăți*, *văzurăm*, *văzurăți* (102).

II. 1828—1893

Muntenia	:	HELIADE, 1828: *fuserăm*, *furăm*, *fuserăți*, *furăți* (49), *cîntarăm*, *cîntarăți*, *tăcurăm*, *tăcurăți* (48); GRAM. RUM., 1835: *avurăm*, *avurăți* (44), *fuserăm*, *furăm*, *fuserăți*, *furăți* (42); GOLESCU, 1840: *fuserăm*, *furăm*, *fusem*, *fuserăți*, *fusăți*, *fuseși* [!] (32 tabel 5), *adunarăm*, *adunarăți* (32 tabel 7); MASSIM, 1854: *lăudarăm* (46), *tăcurăm* (52); totuși: *ră* din „*tăcurăm*, *fugirăm* etc. e numai un adaos contrariu analogiei limbii" (87); STILESCU, 1860: *cîntarăm*, *cîntarăți*, *tăcurăm*, *tăcurăți* (35); PONTBRIANT, 1874: *cîntarăm*, *cîntarăți* (81).

Moldova	:	SEULESCU, 1833 : *lăudăm, lăudărăm* (I 114), *avum, avurăm, avuți, avurăți* (I 105–106); MĂCĂRESCU, 1848 : *tăcurăm, tăcurăți* (52), *tremurarăm, tremurarăți* (49); NĂDEJDE, 1884 : *cîntarăm* (*cîntăm*, vechi) (144).
Transilvania	:	ISZER, 1846 : *furăm, fuserăm* (121), *tăcurăm, tăcurăți* (142); BĂLĂȘESCU,1848 : *făcurăm, făcurăți* (77), *avurăm, avurăți* (72); CÎMPEANU, 1848 : *judecarăm, judecarăți* (98); MUNTEANU, 1860 : *lăudarăm, lăudarăți* (51); MIHELȚIANU, 1870 : *lăudarăm, lăudarăți* (59); MANLIU, 1874 : *tăcurăm, tăcurăți* (105).
CIPARIU, 1869	:	perfectul I : *lăudăm, lăudat, ținum, ținut* (297); perfectul II : *lăudarăm, lăudarăți* (306).

III. 1893–1963

TIKTIN, 1893 : *tăcurăm, tăcurăți* (I 166); SUCHIANU, 1895 : *șezurăm, șezurăți* (175); PHILIPPIDE, 1897 : *căzurăm, căzurăți* (100); DENSUSIANU-CANDREA-CARACOSTEA, 1910 : *adunarăm, adunarăți, trecurăm, trecurăți* (243); ADAMESCU-DRAGOMIRESCU, 1920 : *tăcurăm, tăcurăți* (292); IORDAN, 1937 : *tăcurăm, tăcurăți* (181); ROSETTI [-BYCK], 1943 : *avurăm* (91).
GRAM. ACAD., 1954 : *cîntarăm, tăcurăm* (I 274).

ind. m. m. perf. pl. : —/-ră (-) : **cîntasem, cîntaseți, cîntase/ cîntaserăm, cîntaserăți, cîntase**

Repartiție teritorială : *-ră-* : la pers. I și II pl. : nord-vestul și sud-vestul Munteniei; *-ră-* la pers. III pl. : vestul Munteniei, sudul Olteniei, sud-vestul Transilvaniei; *-ră-* la pers. I, II și III pl. : nordul Munteniei (județul Prahova); formă fără *-ră-* : Moldova, Muntenia, Dobrogea, Oltenia, sud-vestul Transilvaniei (ALR II, S.n. vol. VII, h. 2018, 2019; în restul teritoriului s-a răspuns prin forme perifrastice)[1].

[1] De obicei, alături de formele cu *-ră-* apar și forme fără *-ră-*.

I. 1780–1828

Muntenia	:	VĂCĂRESCU, 1787: *fusesem*, *fuseseți*, *fusese* — *fuseseră* (68), *făcuseră* (74).
Moldova	:	ȘCOLERIU, 1789: *fusesim*, *fusesiți*, *fusesi* (45), *măsurasim*, *măsurasiți*, *măsurasi* (31—32).
Transilvania	:	MICU-ȘINCAI, 1780: *fusesem*, *fuseseți*, *fusese* (35), *tăcusem*, *tăcuseți*, *tăcuse* (42); TEMPEA, 1797: *bătusem*, *bătuseți*, *bătuse* (138), *tăcusem*, *tăcuseți*, *tăcuse* (131); BUDAI-DELEANU, 1815—1820: *fusesem*, *fuseset* — *fuseseți*, *fusese* (132r); DIACONOVICI-LOGA, 1822: *fusesem*, *fuseseți*, *fusese* (89).

II. 1828–1893

Muntenia	:	HELIADE, 1828: *fuseserăm*, *fuseserăți*, *fuseseră* (44); GRAM. RUM., 1835: *cîntaserăm*, *cîntaserăți*, *cîntaseră* (48), *fuseserăm*, *fuseserăți*, *fuseseră* (44); GOLESCU, 1840: *avuseserăm* — *avusesem* (32 tabel 5), *adunaserăm*, *adunaserăți*, *adunaseră* (32 tabel 7); MASSIM, 1854: *lăudasem*, *lăudaseți*, *lăudaseră*, *tăcusem*, *tăcuseți*, *tăcuseră* (46); *ră* este „de prisos la cele două persoane pluralie ale mai mult ca perfectului" (87); STILESCU, 1860: *cîntasem*, *cîntaseți*, *cîntaseră*, *tăcusem*, *tăcuseți*, *tăcuseră* (35); PONTBRIANT, 1874; *înțelesesem* — *înțeleseserăm*, *înțeleseseți* — *înțeleseserăți*, *înțelesese* — *înțeleseseră* (86).
Moldova	:	SEULESCU, 1833: *lăudasem* — *lăudaserăm* (I 115), *vrusem* — *vruserăm* (I 208); MĂCĂRESCU, 1848: *fuseserăm*,

fuseserăți, *fuseseră* (48); NĂDEJDE, 1884: *cîntaserăm* — *cîntasem*, *cîntaserăți* — *cîntaseți*, *cîntaseră* — *cîntase* (144), *avuserăm* (*avusem*), *avuserăți* (*avuseți*, *avuset*), *avuseră* (*avuse*) (138).

Transilvania : ISZER, 1846: *lăudaserăm*, *lăudaserăți*, *lăudaseră* (137), *tăcuserăm*, *tăcuserăți*, *tăcuseră* (142); BĂLĂȘESCU, 1848: *avuseserăm*, *avuseserăți*, *avuseseră* (73), *lăudaserăm*, *lăudaserăți*, *lăudaseră* (78); CÎMPEANU, 1848: *fuseserăm* = *fusesem*, *fuseserăți* = *fuseseți*, *fuseseră* = *fusese* (94); MUNTEANU, 1860: *lăudasem*, *lăudaseți*, *lăudase(ră)*, *tăcuse(ră)* (51); MIHELȚIANU, 1870: *lăudaserăm*, *lăudaserăți*, *lăudaseră* (59), *fuseserăm*, *fuseserăți*, *fuseseră* (51); MANLIU, 1874: *jurasem*, *juraseți*, *juraseră*, *tăcusem*, *tăcuseți*, *tăcuseră* (105).

CIPARIU, 1869 : „... adaugerea silabei *ră* și la acest timp, pr. *ei lăudaseră* este de prisos" (300); *fuseserăm* etc. — „forme barbare" (344).

III. 1893–1963

TIKTIN, 1893: *jurasem*, *juraseți*, *jurase* (respinge formele *juraserăm*, *juraserăți*, *juraseră*) (I 168); SUCHIANU, 1895: *fuseserăm*, *fuseserăți*, *fuseseră* (169); PHILIPPIDE, 1897: *lucrasem*, *lucraseți*, *lucrase* (106); DENSUSIANU-CANDREA-CARACOSTEA, 1910: *adunasem*, *adunaseți*, *adunase(ră)*, *tăcusem*, *tăcuseți*, *tăcuse(ră)* (244); ADAMESCU-DRAGOMIRESCU, 1920: *tăcusem*, *tăcuseți*, *tăcuseră*, *mersesem*, *merseseți*, *merseseră* (293); IORDAN, 1937: „amîndouă [forme] sînt corecte ... Este drept că celelalte [cu *ră*] sînt mai răspîndite" (189); ROSETTI [-BYCK], 1943: *avusese(ră)m*, *avusese(ră)ți*, *avusese(ră)* (92).

GRAM. ACAD., 1954: *fuseserăm* — *fusesem*, *fuseserăți* — *fuseseți*, *fuseseră* — *fusese* (I 261); ed. a II-a, 1963: *fuseserăm*, *fuseserăți*, *fuseseră* (I 280), *lucraserăm*, *lucraserăți*, *lucraseră* (I 261).

ind. m. m. perf., forme perifrastice

Repartiție teritorială: *am fost cîntat, — văzut, — făcut, — auzit*: Transilvania, Maramureș, exceptînd estul, Crișana, Banat, vestul Moldovei (P ă t r u ț, *Referitor la evoluția sistemului verbal românesc*, în FD, VI (1969), p. 132; ALR I, material necartografiat, întrebările 2051, 2095, 2115; ALR II, S.n., vol. VII, h. 2018, 2019. Forme de tipul *eram lăudat, fusesem lăudat* nu sînt folosite astăzi în graiuri).

I. 1780—1828

Muntenia	:	VĂCĂRESCU, 1787: *aveam iubit* (62).
Moldova	:	—
Transilvania	:	MICU-ȘINCAI, 1780: *am fost bătut* (45), *am fost lăudat* (39); TEMPEA, 1797: *au fost arat* (120), *am fost învățat* (106), *eram fost* (110); BUDAI-DELEANU, c. 1815—1820: respinge formele de tipul *am fost auzit*, întrucît au „noimă pasivă” (I 141v); DIACONOVICI-LOGA, 1822: *am fost avut* (88), *am fost bătut* (178).

II. 1828—1893

Muntenia	:	HELIADE, 1828: *am fost vorbit* (55); GRAM. RUM., 1835: *am fost avut* (44), *am fost cîntat* (48); GOLESCU, 1840: *am fost adunat, fusesem adunat* (32 tabel 7).
Moldova	:	SEULESCU, 1833: *am fost lăudat* (I 99); MĂCĂRESCU, 1848: *am fost tăcut* (52); NĂDEJDE, 1884: *am fost avut* (187).
Transilvania	:	ISZER, 1846: *am fost avut* (127), *am fost lăudat* (137), *eram fost* (122); BĂLĂȘESCU, 1848: *am fost avut* (73), *am fost văzut*

(78); CÎMPEANU, 1848 : *am fost făcut* (32), *am fost lucrat* (97); MIHELȚIANU, 1870 : *am fost lăudat* (60); MANLIU, 1874 : „Mai mult ca perfectul compus și fiitorul III introduse în unele gramatici sînt mai rar neîntrebuințate [!] în vorbire". (100).

CIPARIU, 1869 : *am fost lăudat*, *eram lăudat* (la cei vechi ... acum mai rar"), *aveam lăudat* („încă și mai demult prea rar") (300).

III. 1893–1963

TIKTIN, 1893 : *am fost jurat*, puțin uzitat (I 187); PHILIPPIDE, 1895 : *am fost aflat* (111); DENSUSIANU-CANDREA-CARACOSTEA, 1910 : *ai fost spus* (237); ADAMESCU-DRAGOMIRESCU, 1920 : *am fost lăudat*, formă rară, întîlnită mai ales la scriitorii vechi și la puțini scriitori de azi (295); IORDAN, 1937 : *am fost scris*, *m-am fost dus*; „le găsim în limba noastră vorbită și scrisă" (177).

GRAM. ACAD., 1963 : formă regională azi (literară în trecut); *am fost cîntat* (I 269).

ind. perf. c., aux. pers. III sg. : a / au

Repartiție teritorială : *a* : Muntenia, sud-estul Transilvaniei ; *o* : Moldova, Transilvania (exceptînd sud-estul), Crișana, Maramureș, Banat ; *au* : puncte izolate din Banat, Hunedoara, nord-estul Transilvaniei, Maramureș, Crișana, sud-estul Transilvaniei, sudul Moldovei (ALRM I, vol. II, h. 382 ; Frîncu, *Auxiliarul de pf. c.*, p. 305–318 ; Gheție, *Auxiliarul* a, p. 422–429).

I. 1780–1828

Muntenia : VĂCĂRESCU, 1787 : *a avut* (68), *a fost* (68), *a simțit* (79); *cel ce au mîncat*, *ceia ce a mîncat* (73); *cel ce au înștiințat*, *ceia ce au înștiințat* (73).

Moldova : ȘCOLERIU, 1789 : *s-au culcat* (50).

Transilvania : MICU-ȘINCAI, 1780 : *au fost* (35), *au lăudat* (38); TEMPEA, 1797 : *au fost* (110); BUDAI-DELEANU, c. 1815–1820 : *au adunat* (I 130ᵛ), *au avut* (I 118ᵛ); DIACONOVICI-LOGA, 1822 : *au lăudat* (202), *au voit* (94).

II. 1828–1893

Muntenia : HELIADE, 1828 : *a avut* (47); GRAM. RUM., 1835 : *a avut* (44), *a cîntat* (48), *a fost* (42); GOLESCU, 1840 : *a avut*, *a fost* (32 tabel 6), *a venit* (174), *au putut*, *au avut* (32 tabel 5); MASSIM, 1854 : *a fost* (62), *a* (61); STILESCU, 1860 : *a cîntat*, *a dus*, *a tăcut* (35); PONTBRIANT, 1874 : sg. *a cîntat*; pl. *a*(*au*) *cîntat* (81).

Moldova : SEULESCU, 1833 : *au fost* (I 103); „Muntenii ... zic : *a lăudat* ... Iară moldovenii ... zic *au lăudat* și *o lăudat*" (I 115); MĂCĂRESCU, 1848 : *au fost* (48), *au tremurat* (50); NĂDEJDE, 1884 : „În limba literară se face deosebire : *a* numai la singurit, iar *au* la înmulțit" (139).

Transilvania : ISZER, 1846 : *au avut* (126), *au fost* (121); CÎMPEANU, 1848 : *au* sau *a fost* (93), *au făcut* (32); „ar trebui să se scrie" : *el a judecat* și *ei au judecat* (238); BĂLĂȘESCU, 1848 : *a avut*, *a fost* (72), *a lăudat* (78); MUNTEANU, 1860 : *a lăudat* (51); MIHELȚIANU, 1870 : *a lăudat* (59), *a* (*o*) (50); MANLIU, 1874 : *a jurat*, *a tăcut* (105).

CIPARIU, 1869 : *a* (*o*) (276), *a lăudat* (306).

III. 1893–1963

TIKTIN, 1893 : *a jurat* (I 183); „În dialecte se zice la pers. III *el a, au* sau *o jurat, ei a, au* sau *or jurat*" (I, 184); SUCHIANU, 1895 : *a fost* (169); PHILIPPIDE, 1897 : *a aflat* (105); DENSUSIANU-CANDREA-CARACOSTEA, 1910 : *a adunat* (244); ADAMESCU-DRAGOMIRESCU, 1920 : *a lăudat, a zis* (295); IORDAN, 1937 : *a cîntat* (182); ROSETTI [-BYCK], 1943 : *a fost* (89).

GRAM. ACAD., 1954 : *a cîntat* (I 282).

ind. viitor, aux. : voi, vei etc. / oi, îi etc.

Repartiție teritorială : a) *voi* : general ; *vei, vi* ... : sud-estul Transilvaniei, jud. Buzău, Banat ; *va* : sudul Transilvaniei ; *vom* : jud. Buzău ; *veți* : sudul Transilvaniei, jud. Buzău, Banat ; *vo, vor* : jud. Buzău, și, izolat, sudul Banatului ; b) *oi, îi (ii, i ...), îți (iți, ați...), or* : generale ; pers. III sg. *a* : Transilvania, Moldova, nord-vestul Olteniei ; *o* : Banat, Oltenia, Dobrogea și, izolat, nord-vestul Moldovei; pers. III pl. : *a* : izolat, sudul Moldovei și Oltenia ; *o* : puncte din Muntenia, Hunedoara (Orza, *Forme de viitor* p. 221–228).

I. 1780–1828

Muntenia	:	VĂCĂRESCU, 1787 : *voi iubi* (62), *voi mînca* (71).
Moldova	:	ȘCOLERIU, 1789 : *oi vidè, îi vidè, om vidè, îți vidè, or vidè* (38).
Transilvania	:	MICU-ȘINCAI, 1780 : *oi — voi bate, ei — vei bate, a — va bate, om — vom bate, eți — veți bate, or — vor bate* (46); TEMPEA, 1797 : *voi — oi fi, vei — ei fi, va — a fi, vom — om fi, veți — îți fi, vor — or fi* (11); BUDAI-DELEANU, c. 1815–1820 : *voi avea, vei avea, va avea, vom avea, veți avea, vor avea* (I 119[r]) : DIACONOVICI-LOGA, 1822 : *voi fi, vei fi, va fi, vom fi, veți fi, va fi* (89).

II. 1828–1893

Muntenia : HELIADE, 1828 : *voi — oi, vei — ei, va — o, vom — om, veți — eți, vor — or* (49), *voi fi, vei fi, va fi, vom fi, veți fi, vor fi* (45); GRAM. RUM., 1835 : *voi — oi, vei — ei, va — o, vom — om, veți — eți, vor — or* (46), *voi cînta, vei cînta, va cînta* (48), *voi vorbi* (50); GOLESCU, 1840 : *voi — oi — o, vrei — vei — ei, va — o, vrem — vom — om, vreți — veți — eți, vor — or, voi avea, vei avea, va avea* (32 tabel 5); MASSIM, 1854 : „vorbirea familiară, scoțînd *v* zice : *om, ei, a, om, eți, or*" (61); „preferim ... *vor face* în loc de *or face*" (30); STILESCU, 1860 : *voi cînta, vei cînta, va cînta* (36); PONTBRIANT, 1874 : *voi cînta, vei cînta* (80).

Moldova : SEULESCU, 1833 : *voi, vei, va, vom, veți, vor* (108), *voi face* (I 131); MĂCĂRESCU, 1848 : *voi — oi, vei — i, va — a, vom — om, veți — eți, vor — or* (49), *voi fi, vei fi, va fi* (48); NĂDEJDE, 1884 : „În loc de *voi* etc. se mai zice și *oi, îi, a* sau *o, om, îți, or* ... dar în limba literară se pun rar" (136).

Transilvania : ISZER, 1846 : *voi — oi, vei — ei, va — o, vom — om, veți — eți, vor — or* (130), *voi fi* (122); BĂLĂȘESCU, 1848 : *voi avea, voi vrea* (75); CÎMPEANU, 1848 : *voi = oi, vei = i, va = a, vom = om, veți = îți, vor = or* (49), *voi face, vei face, va face* (32); MUNTEANU, 1860 : *voi lăuda* (51), *voi fi* (48); în vorbire se zice și *om, ei, a, om, eți, or* (50); MIHELȚIANU, 1870 : *voi* (*oi*), *vei — oi* (*ei*) (*i*), *va — a* (*o*), *vom* (*om*), *veți — viți* (*eți*) (*iți*), *vor* (*or*) (50) *voi lăuda, vei tăcea* (60); MANLIU, 1874 : *voi jura, voi tăcea* (105).

CIPARIU, 1869 : *voi, veri (vei), va, vom, vreți (veți), vor* (278); „Numai în uzul vulgar se află și *îi* în loc de *vei* din futurul auxiliariu, pr. *îi vedea tu*" (52).

III. 1893–1963

TIKTIN, 1893 : *voi jura, vei jura, va jura* (I 185); „Inițiala *v* a auxiliarului să leapădă în graiul familiar : *...oi jura ..., ei jura, a jura, om jura, ețі jura, or jura*...Rostirile *îi jura, îți jura, or jura* ... sînt de respins ca dialectale" (I 185); SUCHIANU, 1895 : *voi lăuda, voi tăcea* (171) „se mai aude și *oi, ei, — i, o, om, ăți, or*"; *oi merge* (172); PHILIPPIDE, 1897 : *voi afla, voi alege* (111); DENSUSIANU-CANDREA-CARACOSTEA, 1910 : *vom pleca*; în limba vorbită și populară : *oi ști, îi ști, o ști, om ști, oți ști, or ști* (238); ADAMESCU-DRAGOMIRESCU, 1920 : *voi lăuda, voi tăcea* (295); IORDAN, 1937 : *voi cînta* (183); în limba vorbită : *oi, ăi* ... (190); ROSETTI [-BYCK], 1943 : *voi*, popular *oi* (74).

GRAM. ACAD., 1954 : *voi fi, vei, va fi* (I, 280); în vorbirea populară și familiară : *oi fi* (I 201).

alte forme de viitor

Repartiție teritorială : *am să cînt* : general; *o să cînt* : Banat (exceptînd nordul), Oltenia, Muntenia, sudul Moldovei, sudul Transilvaniei cu regiunea Tîrgu Mureș și, izolat, nordul Transilvaniei (O r z a, *Forme de viitor*, p. 221–228).

I. 1780–1828 —

II. 1828–1893

Muntenia : —

Moldova : NĂDEJDE, 1884 : *am să fiu, ai ..., are ..., avem..., aveți ..., are* ... (136).

Transilvania : CÎMPEANU, 1848 : *am să judec, ai ..., are..., avem ..., aveți..., au* ... (100).

CIPARIU, 1869 : *voi să mă duc* (301); (cei vechi: *are a judeca*, 302); *am de a + inf.*, *am să + conj.* (302).

III. 1893–1963

TIKTIN, 1893: în graiul familiar: *o să jur, o să juri, o să jure*; în Moldova: *am să jur, ai ..., are..., avem ..., aveți..., au ...*; mai rar să aude (*v*)*oi să jur* (I 185); SUCHIANU, 1895: *am* sau *o* +subj.: *am să vin, o să vin* (172); PHILIPPIDE, 1897: *am să aflu, ai..., a, are..., au să afle* (112); DENSUSIANU-CANDREA-CARACOSTEA, 1910: în vorbirea populară: *o să știu, ...* [ei] *o* (*or*) *să știe* (238); ADAMESCU-DRAGOMIRESCU, 1920: *am că laud, ai..., are..., avem..., aveți..., au...* (296); construcții populare: *a să laud* (Mold.), *o să laud* (Munt.) (296); IORDAN, 1937: „în limba vorbită, de unde pătrund adesea și în cea scrisă": (Munt.) *o să cînt*; (Mold.) *am să cînt, ai ..., are* (*o*) *..., avem ..., aveți ..., au...*(*a* pare că tinde să se generalizeze: *a să cîntăm*) (190); ROSETTI [-BYCK], 1943: *am să fac* (75).

GRAM. ACAD., 1954: în vorbirea populară și familiară: *o să fiu, am să fiu* (I 261).

conj. prez. pers. III: **să dea, stea** etc. / **să deie, steie** etc.

Repartiție teritorială: *să stea*: Muntenia, Dobrogea, estul Olteniei, sud-estul și, izolat, nord-vestul Transilvaniei; *să steie*: restul teritoriului dacoromân (Tudoran, *Noi particularități*, p. 60, h. 2).

I. 1780–1828

Muntenia : —
Moldova : —
Transilvania : —

II. 1828–1893

Muntenia : GRAM. RUM., 1835: *să dea, să stea* (68); GOLESCU, 1840: *să dea, să stea*

(60 tabel); MASSIM, 1854 : *să dea* (59), *să stea* (60), *să vrea* (61); STILESCU, 1860 : *să dea* (41), *să ia* (42), *să stea* (41), *să vrea* (43); PONTBRIANT, 1874 : *să dea* (108), *să stea* (109).

Moldova : SEULESCU, 1833 : *deie* (I 20), *si vreie* (*veară*) (I 108); MĂCĂRESCU, 1848: *să deie, să dea* (65), *să steie, să stea* (66); NĂDEJDE, 1884 : *dea, deie* (161), *să ia* (sau *ieie, iaie*) (162), *steie* (161), *să vrea, să vraie* ori *să vreie* (164).

Transilvania : MUNTEANU, 1860 : *să dea, să ia, să stea* (57); MIHELȚIANU, 1870 : *să deie* (39); MANLIU, 1874 : *să dea* (117), *să ia* (118), *să stea* (117), *să vrea* (118).

CIPARIU, 1869 : *dea, stea, ia*, sau *deie, steie, ieie*, din care numai *ieie* (scris *liée*) e regulată (303); „se zice ... rău" : *deie, steie* (312).

III. 1893–1963

TIKTIN, 1893 : *să dea* (*să deie*), *să ia* (*să ieie*), *să stea* (*să steie*), *să vrea* (*să vreie*) (I 193); SUCHIANU, 1895 : *să dea, să deie, să ia, să ieie, să stea, să steie* (197), *să vrea, să vreie* (198); PHILIPPIDE, 1897 : *dea* (*deie*), *ia* (*ieie*), *stea* (*steie*) (113); ADAMESCU-DRAGOMIRESCU, 1920 : *să dea* (sau *să deie*) (299), *să ia* (*să ieie*) (300), *să stea* (sau *să steie*) (299); IORDAN, 1937 : *să dea, să ia, să stea* (*să deie, să ieie, să steie* nu sînt admise de Academie) (189); ROSETTI [-BYCK], 1843 : *să dea* (108), *să ia* (*să ieie*) (112), *să stea* (*să steie*) (115), *să vrea* (*să vreie*) (120).

GRAM. ACAD., 1954 : *să dea* (*să deie*) (I 293), *să stea* (*să steie*) (I 295), *să vrea*, regional : *să vreie* (I 266).

conj. perf. : să fiu ..., să fii ..., să fie .../să fi ... (să fiu făcut... / să fi făcut...)

Repartiție teritorială : *să fiu...* : Banat, jumătatea nordică și sud-estul Crișanei, Maramureș, Bucovina, sudul Transilvaniei ; *să fi* : restul teritoriului dacoromân (ALR I, material necartografiat, întrebarea 2011 ; ALR II, S.n., vol. VII, h. 2069).

I. 1780—1828

Muntenia	:	—
Moldova	:	—
Transilvania	:	MICU-ȘINCAI, 1780 : *să fiu..., să fii..., să fie fost* (36) ; TEMPEA, 1797 : *să fiu..., să fii..., să fi fost* (112), *să fiu..., să fii..., să fi tăcut* (133), [el] *să fie bătut* (140), [el] *să fie avut* (117) ; BUDAI-DELEANU, c. 1815—1820 : *să fiu..., să fii..., să fie fost* (I 124^{r}) ; DIACONOVICI-LOGA, 1822 : *să fiu..., să fi* <*i*>*..., să fie fost* (91).

II. 1828—1893

Muntenia	:	HELIADE, 1828 : *să fiu..., să fii..., să fi fost* (46), *să fiu..., să fii..., să fi avut* (48) ; GRAM. RUM., 1835 : *să fiu..., să fii..., să fi avut* (45) ; GOLESCU, 1840 : *să fiu..., să fii..., să fie avut — să fi avut* (32 tabel 5), *să fi rupt, să fi vîrît* (32 tabel 7) ; MASSIM, 1854 : *să fiu ..., să fii..., să fiă lăudat* (47) ; STILESCU, 1860 : *să fiu..., să fi*<*i*>*..., să fiă cîntat* (37) ; PONTBRIANT, 1874 : *să fiu..., să fii..., să fiă cîntat* (82).
Moldova	:	SEULESCU, 1833 : *să fiu..., să fii..., să fie fost* (I 103), [eu] *să fiu lăudat*, [eu] *să fi lăudat* (I 114) ; MĂCĂRESCU, 1848 : *să fiu..., să fi..., să fie fost* (49) ; NĂDEJDE, 1884 : *să fi fost* (133), „în limba veche și acum pe alocurea se zice *să fiu fost...*" (134).
Transilvania	:	ISZER, 1846 : *să fi..., să fii..., să fie fost* (123), *să fiu avut* (128) ; BĂLĂȘESCU, 1848 : *să fiu fost, să fii fost, să fie fost* (76) ; CÎMPEANU, 1848 : *să fiu făcut*

		(193), *să fie fost* (191); MUNTEANU 1860: *să fi fost* (49), *să fi lăudat* (52); MIHELȚIANU, 1870: *să fi fost* (52); MANLIU, 1874: *să fiu..., să fii..., să fie jurat, tăcut* (107).
CIPARIU, 1877	:	*să fiu venit, făcut, să fii zis* (75).

III. 1893–1963

TIKTIN, 1893: *să fi jurat*; „Rostirile *eu să fi jurat, tu să fii jurat, el să fie jurat* etc. sînt de respins" (I 184); SUCHIANU, 1895: *să fi fost*; „foarte necorect": *să fiu fost, să fii fost* etc. (170); PHILIPPIDE, 1897: *să fi aflat, să fi căzut, să fi ales* (117); DENSUSIANU-CANDREA-CARACOSTEA, 1910: *să fi adunat* (245); ADAMESCU-DRAGOMIRESCU, 1920: *să fi lăudat, să fi tăcut* (296); IORDAN, 1937: *să fi cîntat* (184); nu vom spune *să fiu cîntat, să fie cîntat* (189); ROSETTI [-BYCK], 1943: *să fi adunat* (76).

GRAM. ACAD., 1954: *să fi fost* (I 262).

condițional perf.: forme arhaice

Repartiție teritorială: imperf. v. *a vrea (vrea, vre)* + inf.: cîteva puncte din sudul Crișanei, vestul și sud-vestul Transilvaniei; perf. comp. v. *a vrea (a, ai, o + vu(t))* + inf.: centrul și nordul Crișanei (ALR II, S.n., vol. VII, h. 2078, 2079, 2080, 2081).

I. 1780–1828

Muntenia	:	VĂCĂRESCU, 1787: *vream face* (74), *vream mînca* (72).
Moldova	:	—
Transilvania	:	TEMPEA, 1797: *vream fi* (112), *vream avea* (117); BUDAI-DELEANU, c. 1815–1820: *vream, veam avea, vreai, veai avea* (I 120^r); DIACONOVICI-LOGA, 1822: *vream avea* (90).

II. 1828–1893

Muntenia : —

Moldova : SEULESCU, 1833 : *vream fi* (I 103), *vream lăuda* (I 114), [*aş vrea fi* (I 104)].

Transilvania : —

CIPARIU, 1869 : *vream, vrui, am vrut bate* (304); „Şi azi se aude ... io me vrea duce"; vol. II, 1877 : Formele cu *am vrut* şi *am vrut fi* nu mai sînt în uz (229).

imperativ : vină / vino

Repartiţie teritorială : *vino* : Muntenia, sudul Moldovei, centrul şi sud-estul Transilvaniei, jumătatea sudică a Banatului ; *vină* : restul teritoriului dacoromân (cf. T o d o r a n, *Noi particularităţi*, p. 60, h. 2).

I. 1780–1828

Muntenia : —

Moldova : —

Transilvania : MICU-ŞINCAI, 1780 : *vină* (52).

II. 1828–1893

Muntenia : GRAM. RUM., 1835 : *vino* (67); GOLESCU, 1840 : *vino* (60 tabel); MASSIM, 1854 : *vino* (54); STILESCU, 1860 : *vino* (34); PONTBRIANT, 1874 : *vino* (118).

Moldova : SEULESCU, 1833 : *vină, vino* (I 149); MĂCĂRESCU, 1848 : *vină* (105); NĂDEJDE, 1884 : *vin, vină, vino* (166).

Transilvania	:	BĂLĂȘESCU, 1848 : *vină*, *vino* (106); MANLIU, 1874 : *vino* (83).
CIPARIU, 1869	:	*vino*, în uzul „vulgar" *vină* (292).

III. 1893–1963

TIKTIN, 1893 : *vino* (*vină*, *vin*) (I 169); SUCHIANU, 1895 : *vin*, *vino* (201); IORDAN, 1937 : *vino*; Academia respinge forma *vină* (191).

GRAM. ACAD., 1954 : *vino*, *vină* (I 268); ed. II, 1963 : forma literară este *vino* (I 265).

forme arhaice : **blem, bleți**

Repartiție teritorială : Atestate, sporadic, în Maramureș, Oaș și în valea Someșului superior (Ștefan Pașca, *Glosar dialectal*, p. 6; Alexiu Viciu, *Glosar de cuvinte dialectale*, București, 1906, p. 20; Papahagi, *Maramureș*, p. LXIX).

I. 1780–1828

Muntenia	:	—
Moldova	:	—
Transilvania	:	BUDAI-DELEANU, c. 1815–1820 : *blem*, *bleați* (I 148r).

II. 1828–1893

Muntenia	:	PONTBRIANT, 1874 : *blem*, *bleți* (118).
Moldova	:	SEULESCU, 1833 : *blem*, *blemați*, *blemăm* (I 140); NĂDEJDE, 1884 : „Cipariu pune aici pe *blem* cu înțeles de *să mergem*" (167).
Transilvania	:	BĂLĂȘESCU, 1848 : *blem*, *bleți* (99); MUNTEANU, 1860 : *blem*, *bleți* (59).
CIPARIU, 1869	:	*blem*, *bleați*, *să blem* (azi, interjecții) (346).

III. 1893–1963

SUCHIANU, 1893 : *blem*, *bleți* (întrebuințat mai mult în Transilvania) (202).

I. 1780–1828

Muntenia : VĂCĂRESCU, 1787 : *cutare să citește dă mine, cutare iaste iubit dă mine* (118).

Moldova : ȘCOLERIU, 1789 : *sînt iubit* (49).

Transilvania : MICU-ȘINCAI, 1780 : *mă văd* „videor" (52); TEMPEA, 1797 : *mă văz* (150); BUDAI-DELEANU, c. 1815–1820 : *îs lăudat* (I 122r); „Smintit socotesc cei care fac pasivul sau verbul pătimăreț prin adăugarea părticelelor împreunărețe *mă, te, să* ... ca cînd ar fi pasive"... (I 150v); DIACONOVICI-LOGA, 1822 : „Forma cea pătimitoare din lucrătoare nu se face totdeauna numai prin pronumele *mă, te, se*, ci și prin verbul ajutătoriu *eu sînt*. P.e. : *tată-meu au arat țarina*; sau *țarina de tată-meu este arată*" (190).

II. 1828–1893

Muntenia : HELIADE, 1828 : „...verburile pasive se fac de vom propune lîngă cele active pronumele simple de cazul acuzativ *mă, te, se* ... Se fac asemenea și cu verbul *a fi* și cu un prezis pasiv cum *sînt învățîndu-mă, ești cunoscut*" (39); GOLESCU, 1840 : *m-am bătut* (33); MASSIM, 1854 : *Ursul e învins de leu* (63); *Onoarea se capătă cu sudori* (65); STILESCU, 1860 : *Tatăl meu e iubit de mine* (11); PONTBRIANT, 1874 : *sunt iubit, -ă* (95), *acest palat s-au zidit în șase luni* (99).

Moldova : SEULESCU, 1833 : „Pasivul se informă de la verbul lucrătoriu prin aninarea de acuzativul pronumelui personal [sic] *mă, te, se*, plural *ni, vă, se*..."; *școleriul se*

învaţă de mine (I 95), *eu sînt lăudat* (I 102); MĂCĂRESCU, 1848: *Şcoleriul se învaţă de profesor* (43); *Cartea este compusă de un autor renumit* (97); NĂDEJDE, 1884: *Vasile este urît de toţi*; *Grînele se mănîncă de oameni* (126).

Transilvania : BĂLĂŞESCU, 1848: *eu mă laud*, „adecă de alţii" (88); *Copilul bun este preţuit de toţi* (67); CÎMPEANU, 1848: *frate-tău se laudă de toţi oamenii* (172); MUNTEANU, 1860: *eu mă laud, sînt lăudat* (41); MIHELŢIANU, 1870: *şcolariul se pedepseşte*; „Pasivul în limba română se face cu reflexivul sau cu *sum* şi participiul trecut" (63); MANLIU, 1874: *sunt lăudat, -ă*; „în unele cazuri această idee se poate arăta prin forma activă punînd *se* înaintea verbului, d. e.: *şcolarul se laudă* (*de cineva*) în loc de *şcolarul este lăudat*" (114).

CIPARIU, 1869 : *tu eşti lăudat de oameni* (272); 1877: *s-a furat un bou* (205); refl. de pers. 1 şi 2 nu au niciodată semnificaţie pasivă (206).

III. 1893–1963

TIKTIN, 1893: „în loc de *Peştii au fost prinşi de pescar* se va zice mai bine *Peştii s-au prins de pescar* (Construcţia cu *a fi* este admisibilă numai cînd verbul este la prezentul istoric sau la perf. simplu) (I 202); SUCHIANU, 1895: *şcolarul bun se laudă de toată lumea*; *sînt lăudat* (214); construcţia cu *a fi* este preferabilă (215); PHILIPPIDE, 1897: *sînt iubit, -ă* (133), *se lucrează* (numai la pers. III sg.) (129); DENSUSIANU-CANDREA-CARACOSTEA, 1910: *este lăsată* (249); ADAMESCU-DRAGOMIRESCU, 1920: *Un tractat se iscăli, fu iscălit* (306); IORDAN, 1937: *sunt lăudat*; *calul se vinde* (199); ROSETTI [-BYCK], 1943: *Copilul este spălat*; *s-a înălţat un smeu* (83).

GRAM. ACAD., 1954 : *Rezoluția s-a aprobat* (I 243).

Adverb

acum / acmu / amu / acu etc.

Repartiție teritorială : *acum(a)* : centrul și sudul Munteniei, Dobrogea, jumătatea vestică a Olteniei, sudul Transilvaniei, vestul, sudul și estul Banatului ; *acu(și)(ca)* : Moldova de sud, sudul județului Tulcea, estul, nordul și partea vestică a Munteniei, jumătatea estică și nordul Olteniei, izolat, nord-estul Banatului și sud-vestul Transilvaniei (Deva) ; *amu(și)* : jumătatea nordică a Moldovei, centrul și nordul Transilvaniei, Maramureș, Crișana (ALR I, material necartografiat, întrebarea 328 ; Papahagi, *Maramureș*, p. LXX ; în restul teritoriului s-a răspuns prin *îndată*).

I. 1780–1828

Muntenia : VĂCĂRESCU, 1787 : *acuși* (87).

Moldova : —

Transilvania : MICU-ȘINCAI, 1780 : *amu, acum* (55); TEMPEA, 1797 : *acum* (166); BUDAI-DELEANU, c. 1815–1820 : *acum, acmu, acuma* (II 78ᵛ), *acuși, acumuși, amu* (II 81ʳ); DIACONOVICI-LOGA, 1822 : *acu, acum, acnu* (148).

II. 1828–1893

Muntenia : HELIADE, 1828 : *acum* (70); GOLESCU, 1840 : *acum, acuma, acuș, acușa* (63); MASSIM, 1854 : *acum* (12); STILESCU, 1860 : *acum* (14); PONTBRIANT, 1874 : *acum* (120).

Moldova : SEULESCU, 1833 : *acum* (I 155); NĂDEJDE, 1884 : *acum, amu* (*acmu*, vechi), *acu, acuși, amuși* (170).

Transilvania : ISZER, 1840 : *acum, acuși, acușa* (202); BĂLĂȘESCU, 1848 : *acum* (127); CÎMPEANU, 1848 : *acum, acuși, amu* (120); MUNTEANU, 1860 : *acum* (*amu*) (61); MANLIU, 1874 : *acum* (64).

CIPARIU, 1869 : *acum, acuma, acmu, acumuși, amu, amuși* (365).

III. 1893–1963

TIKTIN, 1893 : *acum* (I 209); SUCHIANU, 1895 : *acum, acuma, acuş, acuşa, acuşica* (220); PHILIPPIDE, 1897 : *acum, acuş* (180); DENSUSIANU-CANDREA-CARACOSTEA, 1910 : *acum* (254); ADAMESCU-DRAGOMIRESCU, 1920 : *acum* (309).

GRAM. ACAD., 1954 : *acum* (I 337).

aici / aci / ici etc.

Repartiția teritorială: *aici, -a*: Crişana, vestul Transilvaniei, centrul şi sud-vestul Olteniei, centrul Munteniei; *acici*: o parte din Maramureş; *aiceaşi*: centrul Crişanei; *aici, aicea*: restul teritoriului dacoromân (ALR I, material necartografiat, întrebarea 330).

I. 1780–1828

Muntenia	:	—
Moldova	:	—
Transilvania	:	MICU-ŞINCAI, 1780 : *aici, ici* (54); TEMPEA, 1797 : *aici* (165); BUDAI-DELEANU, c. 1815–1820 : *aci* (II 79ʳ), *ici, aici, ice, aice, ci, ciia* (II 82ᵛ); DIACONOVICI-LOGA, 1822 : *aici, ice* (148).

II. 1828–1893

Muntenia	:	HELIADE, 1828 : *aci* (70); GOLESCU, 1840 : *aici, ici, aicea, aci* (63); MASSIM, 1854 : *aci, pre ici* (14); STILESCU, 1860 : *aci, ici* (14); PONTBRIANT, 1874 : *aici, ici* (120).
Moldova	:	SEULESCU, 1833 : *ici* (I 155); MĂCĂRESCU, 1848 : *ici, aici* (69); NĂDEJDE, 1884 : *aice* (*aci, ici*) (170).
Transilvania	:	ISZER, 1846 : *aici, aicea* (202); BĂLĂŞESCU, 1848 : *ici, aici* (126); CÎMPEANU 1848 : *ici, aici* (119), *aice* (198); MUNTEANU, 1860 : *aici, aci, ici* (61); MIHELȚIANU, 1870 : *aici* (66); MANLIU, 1874 : *aici, ici* (63).
CIPARIU, 1869	:	*ici, aici, aicea, acilea, acileaşi* (364).

III. 1893–1963

TIKTIN, 1893 : *aici* (I 209); SUCHIANU, 1895 : *aici* (220); PHILIPPIDE, 1897 : *aici* (180), *ici* (183); DENSUSIANU-CANDREA-CARACOSTEA, 1910 : *aci*, *aici* (254); ADAMESCU-DRAGOMIRESCU, 1920 : *aci* (309); ROSETTI [-BYCK], 1943 : *aci* (124). GRAM. ACAD., 1954 : *aici* (regional : *aicişa*) (I 337).

încotro / încătro / încătrou

Repartiţie teritorială : *încătrău* : sudul, centrul şi nord-vestul Transilvaniei, nord-vestul Banatului ; *încătrou* : centrul Crişanei, sud-estul Transilvaniei ; *încotro* : Moldova, Dobrogea, Muntenia, nordul şi estul Transilvaniei, Oltenia, nordul şi estul Banatului (ALR I, material necartografiat, întrebarea 321).

I. 1780–1828

Muntenia	:	VĂCĂRESCU, 1787 : *încotro* (87).
Moldova	:	—
Transilvania	:	MICU-ŞINCAI, 1780 : *încotro* (55); TEMPEA, 1797 : *încătrău* (165); BUDAI-DELEANU, c. 1815–1820 : *încătro* (II 79ʳ, 82ʳ); DIACONOVICI-LOGA, 1822 : *încătro* (150).

II. 1828–1893

Muntenia	:	—
Moldova	:	SEULESCU, 1833 : *încotro* (I 157); MĂCĂRESCU, 1848 : *încotro* (69); NĂDEJDE, 1884 : *încotro* (170).
Transilvania		ISZER, 1846 : *încătrău* (205) *încătro* (211); BĂLĂŞESCU, 1848 : *încătrău* (127); CÎMPEANU, 1848 : *încătro* (119), *încotro* (197, 202); MUNTEANU, 1860 : *încătro* (60); MIHELŢIANU, 1870; *încătro* (66), *încotro* (67).
CIPARIU, 1869	:	*încătro* sau *încotro* în loc de *încătrău* (41).

III. 1893–1963

TIKTIN, 1893 : *încotro* (I 209); SUCHIANU, 1895 : *încotro* (220); PHILIPPIDE, 1897 : *încotro* (183); DENSUSIANU-CANDREA-

CARACOSTEA, 1910 : *încotro* (248).

GRAM. ACAD., ed. II, 1963 : *încotro* (I 301).

îndărăt / îndărăpt

Repartiţie teritorială : *îndărăpt* : Transilvania, jumătatea nordică a Crişanei şi a Moldovei, nord-vestul Olteniei ; *îndărăt* : sudul Banatului, Oltenia, sudul Munteniei (ALR I, material necartografiat, întrebarea 336. În restul teritoriului s-a dat alt răspuns).

I. 1780—1828

Muntenia	:	—
Moldova	:	—
Transilvania	:	MICU-ŞINCAI, 1780 : *îndărăpt* (scris *in-derect*) (54); TEMPEA, 1797 : *îndărăt* (165); BUDAI-DELEANU, c. 1815—1820 : *îndărăpt* (II 82r); DIACONOVICI-LOGA, 1822 : *înderept* (148).

II. 1828—1893

Muntenia	:	GOLESCU, 1840 : *îndărăt* (63); MASSIM, 1854 : *îndărăt* (12).
Moldova	:	SEULESCU, 1833 : *dindărăptul* (I 164); MĂCĂRESCU, 1848 : *îndărăpt*, *îndărăptul* (101); NĂDEJDE, 1884 : *înderăpt* (170), *îndărăt* (204).
Transilvania	:	ISZER, 1846 : *îndărăt*, *dindărăpt*, *înderăpt* (203); BĂLĂŞESCU, 1848 : *îndărăpt* (126); CÎMPEANU, 1848 : *îndărăptul* (174); MUNTEANU, 1860 : *înderătru* (61); MIHELŢIANU, 1870 : *îndărăpt* (scris *îndereptu*) (65); MANLIU, 1874 : *îndărăt* (scris *înderet*) (63).
CIPARIU, 1869	:	*îndărăt*, pe alocurea *îndărăpt* (78).

III. 1893—1963

TIKTIN, 1893 : *îndărăt* (I 209); SUCHIANU, 1895 : *îndărăt* (220); PHILIPPIDE, 1897 : *dindărăt* (185); DENSUSIANU-CANDREA-CARACOSTEA, 1910 : *îndărătul* (295); ROSETTI [-BYCK], 1943 : *îndărăt* (126).

cătrc / cătră

Repartiție teritorială : *către* : Muntenia cu Dobrogea, Oltenia, exceptînd nordul și vestul, arii difuze în Moldova ; *căt(r)ă* : Moldova, Transilvania, Maramureș, Crișana, Banat, vestul și nordul Olteniei (ALR I, material necartografiat, întrebarea 303).

I. 1780 – 1828

Muntenia	:	VĂCĂRESCU, 1787 : *către* (86).
Moldova	:	—
Transilvania	:	MICU-ȘINCAI, 1780 : *cătră* (58); TEMPEA, 1797 : *cătră* (162); BUDAI-DELEANU, c. 1815–1820 : *cătră* (II 89r, 91v); DIACONOVICI-LOGA, 1822 : *cătră* (152).

II. 1828 – 1893

Muntenia	:	HELIADE, 1828 : *către* (5); GRAM. RUM., 1835 : *către* (77); GOLESCU, 1840 : *către* (175); MASSIM, 1854 : *cătră* (11); PONTBRIANT, 1874 : *cătră* (122).
Moldova	:	SEULESCU, 1833 : *cătră* (I 2, 157, 163); MĂCĂRESCU, 1848 : *cătră* (71); NĂDEJDE, 1884 : *cătră*, „în românește vechi” *cătră* (204).
Transilvania	:	ISZER, 1846 : *cătră* (52, 53), *către* (208); BĂLĂȘESCU, 1848 : *cătră* (116); CÎMPEANU, 1848 : *cătră* (139); MUNTEANU, 1860 : *cătră* (62); MIHELȚIANU, 1870 : *cătră* (32); MANLIU, 1874 : *către* (68).
CIPARIU, 1869	:	*cătră*, *către*, pe alocurea *cătă* și *cîtă* (40).

III. 1893 – 1963

TIKTIN, 1893 : *cătră* (*către*) (I 128); SUCHIANU, 1895 : *către*, *cătră* (228); PHILIPPIDE, 1897 : *cătră* (145); DENSUSIANU-CANDREA-CARACOSTEA, 1910 : *către* (259); ROSETTI [-BYCK], 1943 : *către* (127).

GRAM. ACAD., 1954 : *către* ; *cătră*, formă veche și regională (I 349).

după / dupe

Repartiție teritorială: *dupe*: Oltenia; *dupa*: nord-vestul Olteniei; *după*: restul teritoriului dacoromân (ALR II, S.n. vol. VI, h. 1817).

I. 1780—1828

Muntenia : VĂCĂRESCU, 1787 : *după* (86).
Moldova : ȘCOLERIU, 1789 : *după* (55).
Transilvania : MICU-ȘINCAI, 1780 : *după* (58); BUDAI-DELEANU, c. 1815—1820 : *după* (I 81ʳ, 91ᵛ).

II. 1828—1893

Muntenia : HELIADE, 1828 : *după* (5, 105); GRAM. RUM., 1835 : *după* (77); GOLESCU, 1840 : *după* (62); MASSIM, 1854 : *după* (11); GRAM. RUM., ed. 14, 1858 : *dupe* (114); STILESCU, 1860 : *după* (3); PONTBRIANT, 1874 : *după* (122).
Moldova : SEULESCU, 1833 : *după* (I 163); MĂCĂRESCU, 1848 : *după* (71); NĂDEJDE, 1884 : *după* (204).
Transilvania : ISZER, 1846 : *după* (208), *dupe* (218); BĂLĂȘESCU, 1848 : *după* (131); CÎMPEANU, 1848 : *după* (123, 202); MUNTEANU, 1860 : *după* (62); MIHELȚIANU, 1870 : *după* (31); MANLIU, 1874 : *după* (68).
CIPARIU, 1869 : *după* (39).

III. 1893—1963

TIKTIN, 1893 : *după* (I 218); PHILIPPIDE, 1897 : *după* (148); DENSUSIANU-CANDREA-CARACOSTEA, 1910 : *după* (259).

GRAM. ACAD., 1954 : *după* (I 359).

pe / pre

Repartiție teritorială: *pe*: sudul și estul Banatului, Oltenia, centrul și nordul Transilvaniei, Moldova (unde *e* > *i*); *pă*: Muntenia, estul Olteniei, Crișana, Maramureș, vestul și sud-estul Transilvaniei; *pa*: pe alocuri sudul și centrul Munteniei, nordul

Banatului; *pră*: jumătatea sudică a Banatului (ALRM I, vol. II, h. 225; ALR II, S.n., vol. VI, h. 1715, 1810, 1811, 1812, 1825).

I. 1780—1828

Muntenia	:	VĂCĂRESCU, 1787: *pă*, mai rar *pe* (20).
Moldova	:	—
Transilvania	:	MICU-ŞINCAI, 1780: *pe* (58, 59); TEMPEA, 1797: *pre* şi *pe* (10); BUDAI-DELEANU, c. 1815—1820: *pre* sau *pe* (I 57ᵛ); DIACONOVICI-LOGA, 1822: *pre* (152).

II. 1828—1893

Muntenia	:	HELIADE, 1828: *pe* (5), *pre* (100, 103), *pă* (103); GRAM. RUM., 1835: *pre* sau *pă* (77); GOLESCU; 1840: *pă* sau *pre* (18); MASSIM, 1854: *pre* sau *pe* (11); STILESCU, 1860: *pre* sau *pe* (13); PONTBRIANT, 1874: *pe* (30).
Moldova	:	SEULESCU, 1833: *pe*, *pre* (I 162), *pe* sau *pre* (II 61); MĂCĂRESCU, 1848: *pe*, *pre* (71); NĂDEJDE, 1884: *pre*, *pe*, *pă* (208).
Transilvania	:	ISZER, 1848: *pre* sau *pe* (208); BĂLĂŞESCU, 1848: *pe* (*pre*) (116); CÎMPEANU, 1848: *pe* (*pre*) (175); *pre*, înaintea regimului drept al numelor (69); MUNTEANU, 1860: *pe* sau *pre* (62); MIHELŢIANU, 1870: *pe* (28), *pre* (32); MANLIU, 1874: *pre* (sau *pe*).
CIPARIU, 1869	:	*pre*, *pe* (intrat în unele cărţi bisericeşti), *pă* (nu a intrat în uzul bisericesc) (104).

III 1893—1963

TIKTIN, 1893: *pe* (*pre*), (*pă*, dialectal) (I 218); SUCHIANU, 1895: *pe*, *pre* (228); PHILIPPIDE, 1897: *pe* (115); DENSUSIANU-CANDREA-CARACOSTEA, 1910: *pe* (singurul uzitat) sau *pre* (259); ADAMESCU-DRAGOMIRESCU, 1920: *pe* (310); IORDAN, 1937: *pe* (205); ROSETTI [-BYCK], *pe* (172).

GRAM. ACAD., 1954: *pe* (I 367).

ERATĂ

pag. 141, 161, 171, 205, după **II.** se va citi **1828—1893 ;**
pag. 152, 162, 189, după **III.** se va citi **1893—1963 ;**
pag. 129, 156, 160, 199, după VĂCĂRESCU, se va citi **1787.**

Lei 8,00